

Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
ΠΜΣ Νομικός Πολιτισμός

Μεταπτυχιακή Εργασία με θέμα:

**Μορφές δημοκρατίας:
οι θεωρητικοί της δημοκρατίας και οι θεσμικές
ρυθμίσεις που διακρίνουν κάθε μορφή**

Καλοφωλιά Παναγιώτα

Αθήνα

Μαΐος 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	6
Μοντέλα Δημοκρατίας.....	6
1.1. Άμεση Δημοκρατία.....	6
1.2. Αντιπροσωπευτική δημοκρατία	11
1.3. Η δημοκρατία των ελίτ	13
1.4. Η πλουραλιστική θεωρία	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	25
Δημοκρατία και εξουσία	25
2.1. Προεδρικά και κοινοβουλευτικά συστήματα.....	25
2.1.1. Γενικές παρατηρήσεις	25
2.1.2. Προεδρικά συστήματα	26
2.1.3. Κοινοβουλευτικά συστήματα	29
2.1.4. Ημιπροεδρικά συστήματα	31
2.2. Πρακτικές εφαρμογές	33
2.2.1. Δικαμερισμός	33
2.2.2. Τα συστήματα σε διάφορα κράτη.....	36
2.2.3. Υπό μετάβαση κράτη	39
2.3. Ρόλος Ανώτατου Δικαστηρίου	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	49
Άμεση συμμετοχή των πολιτών	49
3.1. Γενικές παρατηρήσεις.....	49
3.2. Θεσμοί άμεσης συμμετοχής	51
3.2.1. Δημοψήφισμα	51
3.2.2. Ανάκληση.....	53
3.3. Κράτη με θεσμούς άμεσης δημοκρατίας.....	55
3.3.1. Ελβετία.....	55
3.3.2. Ηνωμένες Πολιτείες	58
3.3.3. Θεσμοί άμεσης δημοκρατίας σε άλλα κράτη	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	65
Αποτίμηση	65
4.1. Αντιπροσωπευτική ή δημοκρατία των ελίτ;.....	65
4.2. Προεδρισμός ή κοινοβουλευτισμός;	68
4.3. Λειτουργούν οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας;.....	71
Βιβλιογραφία	75

Εισαγωγή

Η δημοκρατία σήμερα θεωρείται ως το μοναδικό πολιτικό καθεστώς που μπορεί να εγγυηθεί την ευημερία του λαού, ο οποίος αποτελεί τον εντολέα κάθε δημοκρατικής κυβέρνησης, η οποία με τη σειρά της κερδίζει νομιμοποίηση μόνο εφόσον ανταποκρίνεται στη λαϊκή βούληση.

Η δημοκρατία ως καθεστώς εμφανίστηκε ιστορικά στην αρχαία Αθήνα και Ρώμη. Η ιδιαιτερότητα ήταν ότι και οι δύο πόλεις είχαν εγκαθιδρύσει άμεση δημοκρατία, αλλά οι θεσμικές ρυθμίσεις της κάθε μίας διέφεραν. Η έννοια της δημοκρατίας αναλύεται στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη ως παρέκβαση της αριστοκρατίας, δηλαδή ως τυραννία υπέρ των άπορων.

Η δημοκρατία στα σύγχρονα εθνικά κράτη δεν απαντάται μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν εγκαθιδρύθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από τότε μέχρι και σήμερα υπήρξαν, σύμφωνα με την ορολογία του Huntington, τέσσερα κύματα εκδημοκρατισμού, τα οποία διέδωσαν τη δημοκρατία σε όλα τα πλάτη του πλανήτη. Συνέπεια της παγκόσμιας διάδοσης της δημοκρατίας, η οποία συχνά έγινε μέσω επιβολής – βίαιης ή με την παροχή κινήτρων – από τα ισχυρά κράτη του διεθνούς συστήματος, είναι η διεθνής νομιμοποίηση που παρέχει στα κράτη που την έχουν ασπαστεί.

Παρόλα αυτά, ανακύπτουν κάποια βασικά ερωτήματα σχετικά με το περιεχόμενο της δημοκρατίας σήμερα. Με ποιο κριτήριο ταξινομούνται τα κράτη σε δημοκρατικά και μη – δημοκρατικά; Θεωρούνται ως δημοκρατικά τα καθεστώτα που έχουν καθιερώσει συνταγματικά θύλακες εξουσίες για αυταρχικά στοιχεία π.χ. ο ρόλος του στρατού στην Τουρκία και σε κράτη της Λατινικής Αμερικής; Τα φαινόμενα διαφθοράς και η διαπλοκή των πολιτικών με τα οργανωμένα συμφέροντα, καθιστά κάποια κράτη μη – δημοκρατικά; Υπάρχει μήπως διαβάθμιση μεταξύ των δημοκρατιών, ώστε να κάνουμε λόγο για χαμηλής και υψηλής ποιότητας δημοκρατίες; Σε ποιο βαθμό οι πολίτες μπορούν να επηρεάσουν την πορεία της δημοκρατίας σε θεσμούς που θα τους αντιπροσωπεύουν καλύτερα ή ακόμα και στην αυταρχική ολίσθηση;

Οι θεσμικές ρυθμίσεις σε καθεστώτα που χαρακτηρίζονται και νομιμοποιούνται ως δημοκρατικά παρουσιάζουν μεγάλες διαφοροποιήσεις. Η διάκριση των δημοκρατιών γίνεται με βάση δύο κριτήρια. Το πρώτο είναι

ανάμεσα στις δημοκρατίες που είναι προσανατολισμένες στις διαδικασίες και αυτές που είναι προσανατολισμένες στο αποτέλεσμα. Οι πρώτες αναφέρονται σε διαδικασίες που επιτρέπουν την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων, ενώ οι δεύτερες μελετούν την επίδραση της δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων στην ποιότητα της διακυβέρνησης. Το δεύτερο κριτήριο είναι αν οι δημοκρατίες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο δικαίωμα συμμετοχής των πολιτών στα κοινά ή στους θεσμούς ενός δημοκρατικού πολιτικού συστήματος.

Το μέγεθος των σύγχρονων κρατών δεν επιτρέπει την υιοθέτηση της άμεσης δημοκρατίας. Τα περισσότερα κράτη σήμερα χαρακτηρίζονται είτε ως αντιπροσωπευτικές είτε ως ημί – αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Οι θεσμικές διαφορές μεταξύ των δημοκρατιών συνίστανται στο βαθμό συμμετοχής του λαού στη λήψη αποφάσεων, στα συστήματα ελέγχου και ισορροπιών της κυβέρνησης και στη σχέση μεταξύ των τριών εξουσιών.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει τα βασικά μοντέλα δημοκρατίας που έχουν προταθεί ή αναλυθεί από φιλοσόφους και έχουν εμφανιστεί ιστορικά. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας θα γίνει μία συγκριτική ανάλυση των πιο σημαντικών έργων που αναφέρονται σε διαφορετικές μορφές δημοκρατίας. Παρά το γεγονός ότι η άμεση δημοκρατία σήμερα είναι αδύνατη, ο Ρουσσώ και ο Μαρξ έδωσαν έμφαση στα πλεονεκτήματα της και οι ιδέες τους βρήκαν απήχηση στις επαναστάσεις του 19^{ου} αιώνα. Βλέπουμε επίσης τη συνεισφορά του Τοκβίλ και του Τζον Στούαρτ Μίλ στην ανάλυση των θεσμών αντιπροσώπευσης στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Μετά το τέλος του Β'ΠΠ εμφανίζονται νέες θεωρίες περί δημοκρατίας, οι οποίες επιχειρούν να δώσουν λύση στα προβλήματα διαφθοράς και στο έλλειμμα δημοκρατίας που αντιμετωπίζουν τα σύγχρονα κράτη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας θα εξετάσουμε τις θεσμικές ρυθμίσεις που απαντώνται σε όλες τις δημοκρατίες, αλλά η έμφαση θα δοθεί στα στοιχεία που αποτελούν και τα κριτήρια της μεταξύ τους κατηγοριοποίησης. Ένα τέτοιο κριτήριο είναι το ποιος αποτελεί το κέντρο της εξουσίας, διακρίνοντας σε κοινοβουλευτικά, Προεδρικά και ημι-Προεδρικά συστήματα. Ένα άλλο κριτήριο είναι η σχέση μεταξύ των εξουσιών π.χ. στα περισσότερα από τα πρώην κομμουνιστικά κράτη η νομοθετική εξουσία

εμφανίζεται ως η πιο ισχυρή, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει ιδιαίτερη ισχύ.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα μας απασχολήσουν οι θεσμοί που επιτρέπουν την πιο ενεργή συμμετοχή των πολιτών. Το δημοψήφισμα, η λαϊκή πρωτοβουλία και η ανάκληση συνιστούν διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας. Η προσφυγή στις εν λόγω μορφές έκφρασης συνδέεται με μία συγκεκριμένη αντίληψη περί αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η οποία εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτή η αντίληψη ισχυριζόταν ότι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχει μετατραπεί σε «δημοκρατία των ελίτ», στην οποία κύριο καθήκον των πολιτών ήταν να εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους. Αυτή η αποτυχία ένταξης των μαζών στην πολιτική μπορεί να εξηγήσει την απήχηση των φασιστικών και κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη του μεσοπολέμου.

Τέλος, θα γίνει μία αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των δημοκρατικών θεσμών, μετρώντας την ικανότητα τους να παράγουν πίστη και νομιμοφροσύνη από τους πολίτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μοντέλα Δημοκρατίας

1.1. Άμεση Δημοκρατία

Η σύγκριση των πολιτευμάτων στην αριστοτελική θεωρία βασίζεται στη διασταύρωση δύο βασικών χαρακτηριστικών: το πρώτο είναι ο αριθμός των κυβερνώντων και το δεύτερο είναι σε τίνοιο το συμφέρον στοχεύει η διακυβέρνηση. Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι η πολιτική συνύπαρξη (*Ηθικά Νικομάχεια* VIII ix), όπως όλες οι μορφές συνύπαρξης και συνάφειας ανθρώπων, υπάρχει για χάρη του κοινού συμφέροντος. Ο ρόλος του νομοθέτη είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς το δίκαιο είναι αυτό που υπηρετεί το κοινό συμφέρον, τόσο σε παρόντα χρόνο όσο και σε μελλοντικό χρόνο¹.

Η δημοκρατία για τον Αριστοτέλη αποτελεί παρέκκλιση, δηλαδή την φθορά, του πολιτεύματος της *Πολιτείας* – τιμοκρατίας. Χαρακτηρίζει, όμως, τη δημοκρατία ως τη λιγότερο κακή από τις παρεκκλίσεις, λόγω των μικρών διαφορών που έχει από την *Πολιτεία*. Ο λόγος είναι ότι και η τιμοκρατία θέλει οι πολλοί να έχουν την κυριαρχία, και όλοι όσοι ανήκουν στην ίδια περιουσιακή κατηγορία να είναι ίσοι μεταξύ τους².

Για τον Αριστοτέλη θεμέλιο της δημοκρατίας (*Πολιτικά* VI ii) είναι η εφαρμογή της ρήσης ότι «κάθε πολίτης γίνεται πότε άρχοντας και πότε αρχόμενος», και συμμετέχει με ισότιμο δικαίωμα ψήφου στις αποφάσεις της πλειοψηφίας, στις οποίες και πειθαρχεί. Ένα επιπλέον θεμέλιο είναι η διασφάλιση του δικαιώματος να ζει όπως θέλει³. Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι η κυριαρχία των πολλών μπορεί να επιτύχει ωφέλιμα αποτελέσματα για το κοινό καλό, εφόσον έχει τη μορφή περιορισμένης δημοκρατίας και συμπληρώνεται από εξισορροπητικά στοιχεία άλλων πολιτευμάτων⁴. Με τον

¹ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* V – X, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Δημήτριος Λυπουρλής, Αθήνα: Ζήτρος 2006

² Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, VIII x

³ Αριστοτέλης, *Πολιτικά* IV – VI, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Παναγής Λεκάτσας, Αθήνα: Δαίδαλος 1987

⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, III xi

συνδυασμό των πολιτευμάτων εξουδετερώνονται οι επικίνδυνες τάσεις των καθεστώτων⁵.

Οι διαφορές με τη σύγχρονη δημοκρατία είναι πολύ σημαντικές. Σε αντίθεση με τους ψηφοφόρους σήμερα, οι οποίοι προσέρχονται στις κάλπες κάθε 4 χρόνια, οι Αθηναίοι πολίτες είχαν πραγματικά όλες τις αποφάσεις στα χέρια τους. Ο πολίτης που είχε δικαίωμα ψήφου συμμετείχε στην Εκκλησία του Δήμου και στα Δικαστήρια των Ενόρκων, τα οποία συγκροτούνταν από ερασιτέχνες δικαστές. Χαρακτηριστικός για την Αθηναϊκή δημοκρατία ήταν ο εκτεταμένος έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας και η αποδυνάμωση της από το δήμο. Θεσμικά ίσχυε η εξάρτηση της Βουλής των Πεντακοσίων από την Εκκλησία του Δήμου και τα Δικαστήρια των Ενόρκων. Αντιθέτως, απουσίαζαν οργανωμένα κόμματα και μία εκλεγμένη ή διορισμένη κυβέρνηση, η οποία θα είχε το δικαίωμα να υποβάλει προτάσεις στην Εκκλησία του Δήμου και να λαμβάνει δεσμευτικές αποφάσεις. Τέλος, μόνο 1 στους 4 ενήλικους ήταν μέρος της Εκκλησίας του Δήμου⁶.

Η συζήτηση περί άμεσης δημοκρατίας εμφανίζεται πάλι στα κείμενα των θεωρητικών του Κοινωνικού Συμβολαίου, με τον Ρουσσώ να εξαίρει τις αρετές, αλλά ταυτόχρονα να τονίζει και τις δυσκολίες εφαρμογής της άμεσης δημοκρατίας στα σύγχρονα κράτη. Πρέπει πρώτα, όμως, να γίνει αναφορά στην έμμεση συμβολή του Μοντεσκιέ στη θεωρία της δημοκρατίας, κάνοντας λόγο για τη σπουδαιότητα της «μετριοπαθούς δημοκρατίας», με την έννοια μίας συνταγματικής μοναρχίας με δημοκρατικά στοιχεία. Η δημοκρατία για τον Μοντεσκιέ είναι η κρατική μορφή, στην οποία ο λαός ασκεί τη νομοθετική εξουσία και σε αυτόν ανήκει η απόφαση για τις συνταγματικές ρυθμίσεις και τη λοιπή νομοθεσία. Η σημασία του μοντέλου διάκρισης των εξουσιών έγκειται σε 3 σημεία: το πρώτο είναι ο περιορισμός της εξουσίας από την ίδια την εξουσία. Το δεύτερο είναι η άποψη ότι η εξισορρόπηση των εξουσιών φροντίζει για τη ασφάλεια και την ελευθερία. Τέλος, συνδέονται δημοκρατικά στοιχεία σε ένα σύστημα μικτού συντάγματος και κατανομής της εξουσίας⁷.

Ο Ρουσσώ προπαγανδίζει στα πολιτικά κείμενα του μία ακραία λαϊκή κυριαρχία, βρισκόμενος στον αντίποδα της πρώιμης συνταγματικής σκέψης

⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, II ix

⁶ Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετάφραση Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2004, σελ.49

⁷ Το ίδιο, ό. π. σσ.81-83 &91

του Λοκ και της θεωρίας της διάκρισης των εξουσιών του Μοντεσκιέ. Ο Ρουσσώ ακολουθεί την διάκριση του Αριστοτέλη μεταξύ δημοκρατίας, αριστοκρατίας και μοναρχίας (*Κοινωνικό Συμβόλαιο* III 3). Ως δημοκρατία ορίζει το καθεστώς στο οποίο ο κυρίαρχος εμπιστεύεται τη διακυβέρνηση σε όλο το λαό ή στο μεγαλύτερο μέρος του, με σκοπό να είναι περισσότεροι οι πολίτες που ασκούν κάποιο δημόσιο αξίωμα από αυτούς που μόνο ιδιωτεύουν⁸.

Ο Ρουσσώ με την έννοια της δημοκρατίας αντιλαμβάνεται ιδανικούς τύπους καθεστώτων, τα οποία χαρακτηρίζονται ως άμεσης δημοκρατίας και στα οποία κυριαρχεί η λαϊκή συνέλευση, σύμφωνα με το πρότυπο της Αθηναϊκής δημοκρατίας⁹. Ο κυρίαρχος για τον Ρουσσώ είναι στην ουσία η νομοθετική εξουσία, η οποία είναι ο μόνος κριτής της εφαρμογής του συμβολαίου. Το σώμα είναι κυρίαρχο γιατί υπόκειται στους νόμους που γράφουν τα ίδια τα άτομα που συστήνουν την κοινότητα. Στην ουσία αποδίδεται στον λαό τόσο η προέλευση όσο και η άσκηση της εξουσίας¹⁰.

Ο Ρουσσώ συχνά αναφέρει τις πολιτείες της αρχαίας Ελλάδας ως υπόδειγμα κρατών που διατήρησαν την αυθεντική κατάσταση του ανθρώπου. Ο λόγος είναι ότι δημιουργήθηκαν από την ιδιοφυία ενός νομοθέτη, ο οποίος υπέδειξε υπό ποιο καθεστώς πρέπει ο άνθρωπος να υπακούει. Η σημασία της αρχαίας πολιτείας έχει να κάνει με την ενότητα και την κοινή ηθική, παρά με την αναφορά σε μία θεωρία κοινωνικού συμβολαίου. Αυτό που θαύμαζε ο Ρουσσώ στην αρχαία κοινωνία δεν είναι πραγματικά μία «γενική βούληση», αλλά μία πολιτική ηθική του κοινού καλού, στην οποία η ατομική βούληση δεν καταπιέζεται αλλά και δεν εμφανίζεται σε αντίθεση με την κοινωνία. Η ιδέα της κοινής βούλησης αποτελεί την συγχώνευση της γενικότητας που υπήρχε στην αρχαία πολιτεία με τη θέληση της νεωτερικής κοινωνίας¹¹.

Ο Ρουσσώ πίστευε ότι η κυριαρχία δεν μπορούσε να υποταχθεί στη διαδικασία της εκπροσώπησης, αφού θεωρούσε ότι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία καθιστά τον μέσο πολίτη έναν παθητικό δέκτη, και ότι οι ιδέες του μπορούν να εφαρμοστούν μόνο σε κράτη με το μέγεθος μίας πόλης. Προτείνει

⁸ Μανώλης Αγγελίδης – Θανάσης Γκιούρας (επιμέλεια), *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2005

⁹ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.107

¹⁰ Patrick Riley, "A Possible Explanation of Rousseau's General Will" in Christopher W. Morris, *The Social Contract Theorists*, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers 1999, p.177

¹¹ Ibid. pp.173-175 & 178

μία θετική και δημιουργική ανεξαρτησία, η οποία θα παρέχει πλούσια ηθική αιτιολόγηση στη δημοκρατία που οραματιζόταν. Το να κυβερνά η πλειονότητα και να κυβερνάται η μειονότητα αντιτίθεται στη φυσική τάξη. Για αυτό το λόγο ο Ρουσσώ αναφέρει ότι «εάν υπήρχε ένα κράτος θεών, θα διοικούταν δημοκρατικά» και προσθέτει πως «μία τόσο τέλεια κυβέρνηση δεν ταιριάζει στους ανθρώπους»¹².

Η δημοκρατία στα έργα του Μαρξ δεν νοείται πρωτίστως ως κατάσταση ή διαδικασία θεσμικής οργάνωσης, αλλά ως μορφή και μέσο μιας ιστορικά αναγκαίας μετάβασης σε μία ιδανική τελική κατάσταση. Συγκεκριμένα, ο Μαρξ υποστηρίζει την προλεταριακή δημοκρατία στη μεταβατική πολιτική περίοδο μεταξύ καπιταλιστικής και κομμουνιστικής κοινωνίας. Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι μόνο μία αντίληψη περί ελευθερίας, η οποία τοποθετεί την ισότητα στο κέντρο της και ενδιαφέρεται πάνω από όλα για την ίση ελευθερία για όλους, μπορεί να δώσει πίσω στους ανθρώπους την απαραίτητη ισχύ να «φτιάξουν τη δική τους ιστορία». Η ελευθερία, σύμφωνα με τον Μαρξ, προϋποθέτει τον πλήρη εκδημοκρατισμό της κοινωνίας και του κράτους, στόχος που μπορεί να επιτευχθεί με την καταστροφή των κοινωνικών τάξεων και την κατάργηση της ταξικής ισχύος σε όλες τις μορφές της¹³.

Όταν ο Μαρξ αναφερόταν στην κατάργηση του κράτους και στη δικτατορία του προλεταριάτου, μετά το 1871, είχε κατά νου το μοντέλο της Παρισινής Κομμούνας. Το Μάρτιο του 1871 οι προλετάριοι του Παρισιού βγήκαν στους δρόμους για να ανατρέψουν αυτή που θεωρούσαν ως διεφθαρμένη κυβέρνηση. Δεν ήταν μόνο οι δομές της που χαρακτήριζαν την Παρισινή Κομμούνα ως επαναστατική, δηλαδή η άμεση δημοκρατία και η συγχώνευση των κρατικών εξουσιών, καθώς επίσης ο μη ευδιάκριτος διαχωρισμός και η κατανομή των εξουσιών αυτών¹⁴.

Ο Μαρξ χαρακτηρίζει την κοινοβουλευτική δημοκρατία της Γαλλίας, με Πρόεδρο τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη, ως την κυβέρνηση των αστών

¹² Κοινωνικό Συμβόλαιο III 4

¹³ David Held, *Models of Democracy*, Oxford: Polity Press 1987, p.122

¹⁴ Ibid. p.74

δημοκρατών, οι οποίοι ιδιοποιούνται τα αγαθά και βρίσκονται σε αντίθεση προς τις παραγωγικές τάξεις¹⁵.

Ο Μαρξ χαρακτηρίζει την Κομμούνα ως την άμεση αντίθεση της αυτοκρατορίας. Η φωνή για «κοινωνική δημοκρατία» εξέφραζε τη βούληση για μία δημοκρατία, που θα παραμέριζε τη μοναρχική μορφή της ταξικής κυριαρχίας, αλλά και την ίδια την ταξική κυριαρχία. Η Κομμούνα ήταν η καθορισμένη μορφή αυτής της δημοκρατίας. Το Παρίσι αντιστάθηκε στις δυνάμεις των γαιοκτημόνων να παλινорθώσουν την παλιά κυβερνητική εξουσία, γιατί είχε απαλλαχθεί από τον στρατό και τον είχε αντικαταστήσει με μια εθνοφυλακή που την αποτελούσαν κυρίως εργάτες. Η Κομμούνα σχηματιζόταν από τους δημοτικούς συμβούλους που είχαν εκλεγεί με βάση το γενικό εκλογικό δικαίωμα στα διάφορα διαμερίσματα του Παρισιού και οι οποίοι μπορούσαν να ανακληθούν ανά πάσα στιγμή. Επίσης, η Κομμούνα προχώρησε στο διαχωρισμό του κράτους από την Εκκλησία και απαλλοτρίωσε όλες τις εκκλησίες που είχαν ιδιόκτητη περιουσία¹⁶.

Οι δικαστικοί λειτουργοί επίσης έχασαν την φαινομενική ανεξαρτησία τους και πλέον εκλέγονταν και μπορούσαν να ανακληθούν. Η Κομμούνα θα αποτελούσε την πολιτική μορφή ακόμα και του πιο μικρού χωριού, ενώ ο τακτικός στρατός θα αντικαθίστατο από λαϊκή πολιτοφυλακή. Κάθε κοινότητα του νομού θα στέλνει αντιπροσώπους στις νομαρχίες, και ο κάθε νομός θα έστελνε βουλευτές στην εθνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι. Η Κομμούνα θα εξασφάλιζε την εθνική ενότητα, καθώς θα εκμηδένιζε την κρατική εξουσία που έως τότε παρουσιαζόταν ως η ενσάρκωση της εθνικής ενότητας¹⁷.

Η συμβολή του Μαρξ στη θεωρία της δημοκρατίας προσανατολίζεται προς την επαναστατική θεωρία και πράξη. Από αυτή την άποψη η θεωρία του έχει ένα αδύνατο σημείο: η άμεση επαναστατική δημοκρατία δημιουργεί μία δημόσια εξουσία η οποία μπορεί να δρα χωρίς περιορισμούς. Η κρατική εξουσία, η οποία πηγάζει από το λαό, τείνει προς τον ολοκληρωτισμό.

¹⁵ Καρλ Μαρξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα: Στοχαστής 1986, σελ.76

¹⁶ Το ίδιο, σσ.78-79

¹⁷ Το ίδιο, σσ.80-81

1.2. Αντιπροσωπευτική δημοκρατία

Η θεωρία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έχει τις ρίζες της στα γραπτά των φιλελεύθερων θεωρητικών του 19^{ου} αιώνα, όπως ο John Stuart Mill και ο James Madison. Οι συγγραφείς των Federalist Papers, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Madison, θεμελίωσαν ένα κρατικό σύνταγμα που υποσχόταν να προστατεύσει τόσο το κοινό καλό όσο και τα ιδιωτικά συμφέροντα έναντι των απειλών ιδιαίτερων πλειοψηφικών συμφερόντων και ταυτόχρονα να διαφυλάξει το πνεύμα και τη μορφή της κυβέρνησης που απορρέει από τον λαό. Με την πρωτοκαθεδρία του συντάγματος γεφύρωσαν την ένταση ανάμεσα στη λαϊκή κυριαρχία και τον συνταγματισμό. Το σύνταγμα ενσαρκώνει τη λαϊκή βούληση, όχι τη δραστηριότητα της νομοθετικής ή της εκτελεστικής εξουσίας¹⁸. Για το σύνταγμα των ΗΠΑ και τους συγγραφείς των Federalist Papers το εκλογικό σώμα αποτελείται μόνο από ένα μικρό τμήμα του ενήλικου πληθυσμού, καθώς αποκλείονταν οι έγχρωμοι, οι γυναίκες και όσοι δεν πλήρωναν φόρους. Επιπλέον, η δουλεία δεν καταργούνταν, αλλά το σύνταγμα δημιουργούσε διαδικασίες για εύκολη αναθεώρηση του. Ο Madison ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα των λειτουργιών – στη σύγχρονη ορολογία αναφέρονται ως ομάδες συμφερόντων ή πίεσης – και το καθήκον της κυβέρνησης να προστατεύει την ελευθερία των ομάδων πίεσης να προωθούν τα πολιτικά τους συμφέροντα, καθώς και το καθήκον να αποτρέπει την υπονόμευση αυτής της ελευθερίας¹⁹.

Ο Mill διατυπώνει σκέψεις σχετικά με μία αντιπροσωπευτική δημοκρατία και το δικαίωμα συμμετοχής των πολιτών. Το καλύτερο πολίτευμα είναι εκείνο το οποίο προωθεί την αρετή και το πνεύμα των πολιτών του και ταυτόχρονα δίνει τη δυνατότητα στα μέλη της κοινωνίας να προστατεύσουν τα ίδια τα δικαιώματα και τα συμφέροντα τους. Περαιτέρω χαρακτηριστικά του άριστου πολιτεύματος είναι η αποτελεσματική και έξυπνη κυβέρνηση, καθώς και η βελτίωση της μοίρας και του χαρακτήρα των κυβερνωμένων. Συμμετοχή στα κοινά και ικανότητα είναι οι λέξεις – κλειδιά στο ιδανικό κράτος του Mill. Ο

¹⁸ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.132-133

¹⁹ David Held, op. cit. p.187

Mill, σε αντίθεση με τον Ρουσσώ, με τον όρο λαϊκή κυριαρχία αντιλαμβάνεται μία αντιπροσωπευτική κυριαρχία²⁰.

Παρά τη μεγάλη συμβολή των Madison και Mill, ο Τοκβίλ θεωρείται ως ο πιο επιφανής θεωρητικός της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Πέρα από τον ευρύ ορισμό της δημοκρατίας, της «κοινωνικής δημοκρατίας», ο Τοκβίλ χρησιμοποιεί ένα πολύ στενό σχήμα: εκεί δημοκρατία σημαίνει θεσμικά και διαδικαστικά χαρακτηριστικά μίας κυβερνητικής μορφής στηριζόμενης στη λαϊκή κυριαρχία, με την έννοια της «πολιτικής δημοκρατίας». Στην ευρεία της έννοια η δημοκρατία ταυτίζεται με την ισότητα των ευκαιριών σε μία κοινωνία και αποτελεί γενικό όρο που περιγράφει καθετί που δεν είναι πια «ταξική» κοινωνία και πολιτική²¹.

Η δημοκρατία του Τοκβίλ δεν γίνεται πλέον αντιληπτή μόνο ως δημοκρατία της λαϊκής συνέλευσης σε μικρές κοινότητες αλλά πλέον και ως οργάνωση ανοιχτή σε ένα αντιπροσωπευτικό σύνταγμα. Ο στενότερος ορισμός της δημοκρατίας ισχύει για θεσμούς και διαδικασίες, καθώς και για την εξέλιξη τους²².

Ο Τοκβίλ ισχυρίζεται ότι η ανεξαρτησία του Τύπου αποτελεί τη μόνη εγγύηση που απομένει για την ελευθερία και την ασφάλεια των πολιτών, ειδικά σε έθνη που διατείνονται αλλά δεν είναι ελεύθερα. Σε μια χώρα που βασιλεύει εμφανώς το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας, η λογοκρισία δεν είναι μόνο κίνδυνος αλλά και παραλογισμός. Όταν στον καθένα παραχωρείται ένα δικαίωμα να κυβερνά την κοινωνία, πρέπει να του αναγνωριστεί και η ικανότητα να επιλέγει ανάμεσα στις διάφορες απόψεις που διέπουν τους συγχρόνους του, καθώς και να εκτιμά τα διάφορα γεγονότα που η γνώση τους μπορεί να τον καθοδηγήσει²³.

Η δημοκρατία και οι εκλεγμένοι σε αυτήν κυβερνώντες είναι επιρρεπείς σε λάθη, όπως η θέσπιση κακών νόμων. Αυτά τα λάθη μπορούν να διορθωθούν, αν οι νόμοι ανακληθούν μετά από αλλαγή κυβέρνησης. Έτσι το καθεστώς της Αμερικής αποδεικνύει ικανότητα μάθησης²⁴. Ο Τοκβίλ συνδέει τη δημοκρατία στην Αμερική με τον πατριωτισμό, τον οποίο ορίζει ως την

²⁰ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.162-163

²¹ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.143

²² Αλέξης ντε Τοκβίλ, *Δημοκρατία στην Αμερική*, μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα: Εκδόσεις Στοχαστής 1996 σελ.189

²³ Το ίδιο, σελ.197

²⁴ Το ίδιο, σελ.235

ενστικτώδη αγάπη του ανθρώπου για τον τόπο που γεννήθηκε. Αυτός ο πατριωτισμός γίνεται λογικός και καθημερινός όταν επιτρέπεται στον πολίτη να συμμετέχει στη διακυβέρνηση της πατρίδας του. Ο Αμερικάνος πολίτης έχει συνηθίσει να βλέπει στη δημόσια προκοπή και τη δική του και εργάζεται για το καλό του κράτους. Επιπλέον, αισθάνεται υποχρεωμένος να υπερασπίζεται την πατρίδα του εναντίον των εις βάρος της επικρίσεων, αίσθημα που καταλήγει σε λογοκρισία στους ξένους²⁵.

Ο Τοκβίλ, όπως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης πριν από αυτόν, βλέπει την τυραννία ως έναν από τους μεγαλύτερους κινδύνους που μπορεί να αναδυθεί από τη λαϊκή κυριαρχία. Η ηθική επιρροή της πλειοψηφίας εδράζεται εν μέρει στην εξής ιδέα, ότι περισσότερα φώτα και περισσότερη σοφία υπάρχουν σε πολλούς ανθρώπους συναγμένους παρά σε έναν και μόνο, στον αριθμό των νομοθετών παρά στην επιλογή. Η ηθική επιρροή της πλειοψηφίας εδράζεται επίσης επί της αρχής ότι τα συμφέροντα του μεγαλύτερου αριθμού πρέπει να προτιμούνται από αυτά του μικρότερου. Η πλειοψηφία έχει λοιπόν στις Ηνωμένες Πολιτείες μία τεράστια δύναμη εκ των πραγμάτων και μία ισχύ αντιλήψεων το ίδιο μεγάλη. Και όταν άπαξ σχηματιστεί επί κάποιου ζητήματος δεν υπάρχουν εμπόδια που να μπορέσουν να σταματήσουν ή να καθυστερήσουν την πορεία της και να της αφήσουν τον χρόνο να ακούσει τα παράπονα όλων αυτών που συντρίβει στο διάβα της²⁶.

1.3. Η δημοκρατία των ελίτ

Όλες οι θεωρίες των ελίτ βασίζονται σε δύο βασικές διαπιστώσεις: πρώτον, ότι οι μάζες είναι εγγενώς ανίκανες και δεύτερον, ότι στην καλύτερη περίπτωση είναι άναρχα πλάσματα που έχουν την ικανότητα να υπονομεύουν την κουλτούρα και την ελευθερία. Η σχέση μεταξύ ελίτ και μαζών αντιστρέφεται σε σχέση με την κλασική θεωρία: οι μάζες αποτελούν την πιθανή απειλή στο σύστημα, και οι ελίτ υπερασπίζονται το σύστημα. Η κλασική θεωρία της δημοκρατίας αντιλαμβάνεται το δημόσιο συμφέρον με όρους αποτελεσμάτων και διαδικασίας. Όποτε το δημόσιο συμφέρον μετράται

²⁵ Το ίδιο, σελ.247

²⁶ Το ίδιο, σσ.257-258

από την ορθότητα των αποφάσεων που λαμβάνονται υπό το φως των αναγκών της κοινότητας και από το πεδίο της δημόσιας συμμετοχής στη λήψη τους²⁷.

Οι θεωρίες των ελίτ βλέπουν το δημόσιο συμφέρον με μία διάσταση: το γενικό συμφέρον εφαρμόζεται αν η κυβερνητική πολιτική είναι σε συμφωνία με την κρίση των ελίτ. Η ελίτ είναι πεφωτισμένη, όποτε η πολιτική της αποτελεί και το δημόσιο συμφέρον. Η κλασική θεωρία, με δύο διαστάσεις, αντιλαμβάνεται το δημόσιο συμφέρον με όρους τόσο σκοπών όσο και μέσων²⁸.

Ο Schumpeter είναι ο πιο γνωστός θεωρητικός περί του ρόλου των ελίτ στη δημοκρατία, αλλά είχε προηγηθεί η ανάλυση του Weber, ενώ σημαντική ήταν και η συνεισφορά των Mosca και Pareto. Ο Weber στα πολιτικά του κείμενα γίνεται υπέρμαχος μίας δομικής μεταρρύθμισης των πολιτικών θεσμών στη Γερμανία, υποστηρίζοντας τρία πράγματα: πρώτον τον εκδημοκρατισμό του εκλογικού συστήματος, με σκοπό την εξασφάλιση της ενότητας του έθνους από πολιτική και κοινωνική άποψη. Δεύτερον, υποστηρίζει τον πλήρη κοινοβουλευτισμό στη Γερμανία, επιδιώκοντας την ενίσχυση των λειτουργιών του κοινοβουλίου. Τρίτον, τάσσεται έντονα υπέρ της «δημοκρατίας του δημοψηφισματικά εκλεγμένου ηγέτη», στη βάση δυναμικά οργανωμένων και ανταγωνιστικών κομμάτων, στα πρότυπα των ΗΠΑ²⁹.

Ο Weber αναφέρθηκε και σε μία τέταρτη ιδέα της νομιμοποίησης, δηλαδή την εξουσία εκείνη, κατά την οποία τυπικά η νομιμότητα απορρέει από τη βούληση των κυριαρχούμενων. Ο όρος δημοκρατική νομιμότητα αναφέρεται ως «μη κυριαρχική ερμηνεία του χαρίσματος». Η αναγνώριση του κυρίου από τους κυριαρχούμενους δεν θεωρείται πλέον ως συνέπεια της νομιμότητας, αλλά ως αιτία της. Παρόλα αυτά, ο Weber ισχυρίζεται ότι αυτός ο τέταρτος τύπος δεν είναι αναγκαίος, καθώς η δημοκρατική κυριαρχία μπορεί να χαίρει παραδοσιακής, νομικό-ορθολογικής ή χαρισματικής νομιμοποίησης³⁰.

²⁷ Peter Bachrach, *The Theory of Democratic Elitism*, Boston: Little, Brown and Co 1967, pp.2-3

²⁸ Ibid. p.5

²⁹ David Held, op. cit. pp.154-155

³⁰ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.212-213

Όπως ο Weber, έτσι και ο Schumpeter θέτει το ηγετικό πολιτικό προσωπικό στο κέντρο των παρατηρήσεων του. Σε αυτό το ηγετικό στρώμα βασίζει τη διατήρηση της δημοκρατίας και την αξιοποίηση της ισχύος της. Ο ορισμός του Schumpeter παρουσιάζει τη δημοκρατία πρωτίστως ως μέθοδο, και όχι ως κανονιστικό σκοπό ή ως αξία καθ' εαυτήν. Η δημοκρατία είναι θεσμική οργάνωση, η οποία χρησιμεύει στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, οι οποίες οφείλουν να είναι δεσμευτικές για όλη την κοινωνία. Η δημοκρατία μπορεί να εξυπηρετήσει μία σειρά σκοπών π.χ. η κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά θεωρεί σημαντικό να μην συγχέονται αυτοί οι σκοποί με τη δημοκρατία καθαυτή³¹.

Η κλασική θεωρία της δημοκρατίας θέτει σε δευτερεύουσα θέση την εκλογή των αντιπροσώπων έναντι του πρωταρχικού σκοπού του δημοκρατικού συστήματος. Η βούληση του λαού για την κλασική θεωρία της δημοκρατίας είναι ένα ανεξάρτητο μέγεθος, ενώ ο Schumpeter θεωρεί ότι είναι πολύ περισσότερο η εξαρτημένη μεταβλητή της πολιτικής διαδικασίας. Ο Schumpeter θεωρεί ότι η αντιστροφή του παραπάνω σχήματος βελτιώνει τη δημοκρατική διαδικασία. Στην κλασική θεωρία της δημοκρατίας, ο ορισμός προϋποθέτει την ύπαρξη κοινού καλού ως την κατευθυντήρια δύναμη της πολιτικής. Το κοινό καλό υπονοεί συγκεκριμένες απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα, με τρόπο που κάθε κοινωνικό γεγονός και μέτρο να μπορεί να καταταχθεί στις κατηγορίες των καλών ή των κακών. Ο συγγραφέας θεωρεί πιο λογικό οι πολίτες να καλούνται ατομικώς να αποφασίσουν μόνο για τα πιο σημαντικά ζητήματα π.χ. με δημοψήφισμα, και να αναθέτουν τα υπόλοιπα σε κάποιο σώμα που εκλέγεται με λαϊκή ψηφοφορία³².

Με τον ορισμό της δημοκρατίας ως μέθοδο, ο Schumpeter θέτει ένα πρώτο κριτήριο για τη διάκριση μεταξύ δημοκρατικών και μη δημοκρατικών κυβερνήσεων. Επίσης, η θεωρία η εκφραζόμενη στον παραπάνω ορισμό αφήνει χώρο για την επαρκή αναγνώριση του ζητήματος της ηγεσίας. Επιπλέον, εφόσον υπάρχουν αιτήματα από κοινωνικές ομάδες, ο πολιτικός ηγέτης τα φέρνει στην πολιτική ζωή μέσω της οργάνωσης των βουλήσεων

³¹ David Held, op. cit. p.165

³² Joseph Schumpeter, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Παπαζήσης 2006, σσ.334-335

των ομάδων, μέχρι να λάβει τα κατάλληλα σημεία στο αντιπολιτευτικό εκλογικό πρόγραμμα του.

Ο συγγραφέας όμως ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει απόλυτη ηγεσία, ακριβώς λόγω του στοιχείου ανταγωνισμού της δημοκρατίας και της δυνατότητας των ψηφοφόρων να εκτοπίσουν τους ηγέτες τους. Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες η πολιτική μηχανή αδυνατεί να αφομοιώσει ορισμένα ζητήματα, διότι τα ανώτερα κλιμάκια της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης δεν καταλαβαίνουν την αξία τους, η οποία ενδέχεται να είναι αμφίβολη. Αυτά τα ζητήματα μπορεί να τα εκμεταλλευτούν κάποια άτομα ευρισκόμενα εκτός πολιτικής για να κατακτήσουν την εξουσία³³.

Ο Schumpeter επιχειρηματολογεί υπέρ ενός επικεντρωμένου στη μεθοδολογία ορισμού της δημοκρατίας. Πρώτον, ο ορισμός αυτός παρέχει χρήσιμα εργαλεία για τον σαφή διαχωρισμό των δημοκρατικών καθεστώτων από τα μη δημοκρατικά. Δεύτερον, ο ορισμός της δημοκρατίας ως μεθόδου λαμβάνει υπόψη του τον πρωταρχικό ρόλο των ηγετικών στελεχών στην πολιτική. Τρίτον, οι εκφράσεις της βούλησης των εκλογέων ερμηνεύονται πλέον με ρεαλιστικό τρόπο. Τέταρτον, η νέα αντίληψη της δημοκρατίας διαφωτίζει με περισσότερη ακρίβεια τη σχέση μεταξύ δημοκρατίας και ατομικής ελευθερίας. Ναι μεν η επιλογή των ηγετών δεν φέρνει απαραίτητως και περισσότερη ελευθερία, εγγυάται ωστόσο σε ένα πρώτο επίπεδο επιλογής μέσω του ανταγωνισμού για την απόκτηση ψήφων ένα μεγάλο ποσοστό «ελευθερίας διαλόγου για όλους». Τέλος, η βούληση που προκύπτει από τον ανταγωνισμό δεν είναι η θέληση του λαού, αλλά μόνο η θέληση της πλειοψηφίας³⁴.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο πολιτισμός, σύμφωνα με τους Schumpeter και Mosca, είναι πως θα αποτρέψουν την καταστροφή της «δημαγωγικής πλουτοκρατίας», ειδικά με την εμφάνιση του σοσιαλισμού. Σε γραμμή με την παράδοση του Τοκβίλ, διέκριναν μεταξύ φιλελευθερισμού και δημοκρατίας, υιοθετώντας τον πρώτο και θεωρώντας το δεύτερο ως έναν αποτελεσματικό μύθο για τη δημαγωγική κατάληψη³⁵.

³³ Το ίδιο, σσ.373-374

³⁴ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.225-226

³⁵ Peter Bachrach, op. cit. p.10

Ο Mosca ισχυρίζεται ότι η κοινωνία κυβερνάται – ανεξαρτήτως της πολιτικής της μορφής – για το συμφέρον της μειοψηφίας μέσω χειραγώγησης και βίας. Για τον Mosca ο ανέφικτος χαρακτήρας της κυριαρχίας της μειοψηφίας εξηγείται από την οργάνωση της και της ενόχλητα στόχων. Ως την αχίλλειο πτέρνα όλων των κυρίαρχων τάξεων θεωρεί την τάση να γίνουν κληρονομικές, να σταθεροποιηθούν και να πεθάνουν. Με το να κόβουν τη κυκλοφορία των ελίτ από κάτω, η εσωτερική παρακμή εμφανίζεται ανέφικτα. Η κοινωνική ισορροπία, σύμφωνα με τον Pareto, εξαρτάται από μία επαρκή κυκλοφορία ταλαντούχων και φιλόδοξων ατόμων από καθεστώς μη – ελίτ σε ελίτ³⁶.

Οι αρχές που ενσαρκώνονται στις ελεύθερες εκλογές, η πολιτική ισότητα και κυριαρχία της πλειοψηφίας, θεωρούνται από τον Mosca ως μύθοι, καθώς θεωρεί ότι η πλήρης εξάσκηση τους από το λαό δεν θα φέρει ποτέ την υπαρπαγή της εξουσίας από τις ελίτ. Θεωρούνται όμως σημαντικοί στο ότι διασφαλίζουν μία ανοιχτή άρχουσα τάξη. Κατόπιν αλλάζει άποψη για τις ελίτ, αφού δεν τη θεωρεί πια μία οργανωμένη συνεκτική μειονότητα που υπηρετεί έναν και μοναδικό σκοπό. Τις θεωρεί πολλές οργανωμένες μειονότητες, οι οποίες υπηρετούν διάχυτους και συγκρουόμενους σκοπούς. Όπως το οραματιζόταν, η έννοια του ανοιχτού συστήματος δεν προοριζόταν στο να ενθαρρύνει την επικοινωνία των ιδεών και προγραμμάτων και την έκφραση των αιτημάτων, αλλά να προωθήσουν την αναζωογόνηση των ελίτ, ενθαρρύνοντας ταλαντούχα άτομα να ανέβουν στην κορυφή.³⁷

Ο ξεσηκωμός των μαζών οδήγησε πια τους θεωρητικούς να δίνουν έμφαση στη σταθεροποίηση του υφιστάμενου συστήματος, αντί για τη επέκταση ή ενίσχυση της δημοκρατίας. Η πολιτική απάθεια της πλειοψηφίας των πολιτών δεν θεωρείται ως στοιχείο δημοκρατικής δυσλειτουργίας, αλλά ως απαραίτητη συνθήκη για τη δημιουργική λειτουργία των ελίτ³⁸.

Ο Sartori προειδοποιεί ότι η δημοκρατία – όπως ο μύθος του Κρόνου – μπορεί να καταστρέψει τους ηγέτες της, δημιουργώντας τις συνθήκες για την αντικατάσταση τους από αντιδημοκρατικές αντί – ελίτ. Δίνοντας έμφαση στο ρόλο των ελίτ ως τον πυρήνα της δημοκρατικής του θεωρίας, ο Sartori

³⁶ Ibid. pp.12-13

³⁷ Ibid. pp.15-17

³⁸ Ibid. p.32

επίμονα και έντονα ισχυρίζεται ότι σκοπός των εκλογών δεν είναι να ενισχύσουν τη δημοκρατία, αλλά να επιλέξουν την καλύτερη ηγεσία³⁹.

1.4. Η πλουραλιστική θεωρία

Στη θεωρία τους για τη δημοκρατία των ελίτ, τόσο ο Weber όσο και ο Schumpeter αγνοούν τους ενδιάμεσους θεσμούς μεταξύ λαού και ηγεσίας, όπως τα κόμματα, οι εκκλησίες και οι ενώσεις των πολιτών. Η σχολή των πλουραλιστών, οι οποίοι συχνά αποκαλούνται και ως θεωρητικοί της εμπειρικής δημοκρατίας, εξέτασαν τη διασύνδεση μεταξύ του εκλογικού ανταγωνισμού των δραστηριοτήτων των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων. Η διαπίστωση τους ήταν ότι η δημοκρατική πολιτική ζωή είναι πιο ανταγωνιστική και οι ακολουθούμενες πολιτικές είναι πιο ικανοποιητικές για όλα τα μέρη από ότι ισχυρίζεται ο Schumpeter. Επίσης, θεωρούν ότι οι ομάδες πίεσης ή συμφερόντων αποτελούν δομική πηγή σταθερότητας και κεντρική έκφραση της δημοκρατίας⁴⁰.

Η πλουραλιστική θεωρία της δημοκρατίας έχει με την κλασική – φιλελεύθερη θεωρία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κοινούς δύο κύριους στόχους: επιδιώκει να αποτρέψει την ολοκληρωτική κυριαρχία και να ελέγξει τη δημοκρατικά εκλεγμένη εκτελεστική εξουσία. Οι οπαδοί της πλουραλιστικής θεωρίας της δημοκρατίας μάχονται και σε δύο άλλα μέτωπα. Υποστηρίζουν με έμφαση το αντιπροσωπευτικό σύνταγμα. Και με την ίδια έμφαση στρέφονται εναντίον της ταύτισης της δημοκρατίας με την εξουσία της λαϊκής συνέλευσης, καθώς επίσης και εναντίον της πλειοψηφικής λαϊκιστικής δημοκρατίας. Αποφασιστικής σημασίας για την επιτυχία ή αποτυχία της δημοκρατίας δεν είναι ποια τάξη εξουσιάζει, αλλά η πλουραλιστική διάρθρωση της κοινωνικής δομής μίας χώρας και της πολιτικής, καθώς και ο φιλελευθερισμός και ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας της διαμόρφωσης πολιτικής βούλησης και της λήψης αποφάσεων. Η πλουραλιστική θεωρία

³⁹ Ibid. pp.39-41

⁴⁰ David Held, op. cit. pp.186-187

έρχεται σε οξεία αντίθεση με τη θεωρία του Barrington Moore για τη σχέση εγκαθίδρυσης δημοκρατίας και ταξικής δομής⁴¹.

Ο Robert Dahl αποτελεί τον πιο γνωστό εκπρόσωπο της πλουραλιστικής θεωρίας. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η δημοκρατία καθημερινά γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες με δύο τρόπους: ως ιδανικό που πρέπει να επιτευχθεί και ως η πραγματική υπάρχουσα κυβέρνηση που ως υπόδειγμα βρίσκεται στο πολιτικό σύστημα της χώρας τους. Ως ιδανικό είναι μάλλον ανέφικτο, αλλά είναι ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για να ταξινομήσουμε και να κρίνουμε τα πολιτικά καθεστώτα: ως δημοκρατικά ή μη δημοκρατικά, ως περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικά, ως κατευθυνόμενα προς ή από τη δημοκρατία⁴².

Αρχή και βάση της θεωρίας του συνιστά η διαπίστωση ότι οι κυβερνήσεις πρέπει ιδανικά να παίρνουν τη δίκαιη εξουσία τους από τη συναίνεση των κυβερνωμένων, αναγνωρίζοντας 4 λόγους για να επιβεβαιώσει τη θέση του. Πρώτον, κυβέρνηση χωρίς συναίνεση είναι ασύμβατη με την προσωπική ελευθερία. Δεύτερον, κυβέρνηση χωρίς τη συναίνεση κάποιου μπορεί να είναι προσβολή στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και σεβασμό. Τρίτον, ο πολίτης μπορεί να απαιτήσει με κίνητρο το αυτό – συμφέρον ότι η κυβέρνηση βασίζεται στη συναίνεση. Τέλος, σε αυτή την περίπτωση, η κυβέρνηση είναι πιο σταθερή και διαρκής. Ακόμα και αν οι άνθρωποι δεν συμφωνήσουν πάντα σε συγκεκριμένες πολιτικές, μία λύση είναι να κερδίσεις τη συναίνεση τους για μία διαδικασία⁴³.

Οι ισχυρισμοί του Dahl βρίσκουν πρακτική εφαρμογή στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά οι διαπιστώσεις του έχουν μεγάλη ερμηνευτική σπουδαιότητα. Το θεμελιώδες αξίωμα στον Αμερικάνικο πλουραλισμό είναι το εξής: Αντί για ένα κέντρο κυρίαρχης εξουσίας, θα πρέπει να υπάρχουν πολλαπλά κέντρα εξουσίας, κανένα από τα οποία δεν θα είναι πλήρως κυρίαρχο. Αν και ο μόνος νομιμοποιημένος κυρίαρχος είναι ο λαός, στις ΗΠΑ ούτε ο λαός πρέπει να είναι ο απόλυτος κυρίαρχος. Οι συμμετέχοντες στη Συνταγματική Διάσκεψη δεν δημιούργησαν μία δημοκρατία, αλλά τη βοήθησαν να αναδυθεί. Καμία

⁴¹ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.253-254

⁴² Robert A. Dahl, “*A Democratic Paradox?*”, *Political Science Quarterly* Vol.115 no1 (Spring 2000), p.37

⁴³ Robert A. Dahl, *Pluralist Democracy in the United States*, Chicago: Rand Mc Nally and Co 1967, pp.15-17

ομάδα ανθρώπων δεν μπορεί να δημιουργήσει λαϊκές κυβερνήσεις, εκτός αν οι πολίτες και οι υφιστάμενοι θεσμοί τους είναι έτοιμη για τη δημοκρατία⁴⁴.

Είναι φανερό ότι οι συνταγματικές ρυθμίσεις δεν είναι αρκετές για να εξασφαλίσουν τη δημοκρατία. Πρέπει να υπάρχουν και οι κατάλληλες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, καθώς και οι κατάλληλες αντιλήψεις στους πολίτες. Δεδομένου του ουσιαστικού βαθμού ισότητας που υπήρχε στην περιουσία, τα εισοδήματα, τον έλεγχο επί της οικονομικής δράσης και εκπαίδευσης, δεν μας προκαλεί έκπληξη ο σημαντικός βαθμός ισότητας στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των Αμερικανών⁴⁵.

Ο Dahl θεωρεί ότι δεν είναι αναγκαίο ο έλεγχος στις πολιτικές αποφάσεις να διανέμεται ίσα, και ισχυρίζεται ότι δεν χρειάζεται όλοι οι πολίτες και οι ομάδες να έχουν το ίδιο πολιτικό βάρος. Επιπλέον, αναγνωρίζει, τις ολιγαρχικές τάσεις των οργανισμών και θεσμών, οι οποίες συνίστανται στην τάση των θεσμών να αυτονομηθούν σε βαθμό που να μην τους καθιστούν υπεύθυνους στα μέλη τους⁴⁶.

Το κριτήριο το οποίο πιστεύει ο Dahl ότι πρέπει να υιοθετηθεί για να κριθεί το σύστημα, το σύστημα που θα ενίσχυε την ισχύ των πολλών, θα προϋπέθετε ότι κάθε ενήλικος πολίτης θα είχε ίση και διαρκή δυνατότητα να ασκήσει ίση ισχύ επί των κυβερνητικών αποφάσεων όση ασκούν και οι υπόλοιποι πολίτες. Περιλαμβάνεται η ισότητα στην ευκαιρία να ψηφίζει, να κερδίσει την προσοχή των λήπτων αποφάσεων και να επηρεάζει τα κριτήρια της επιλογής που χρησιμοποιούνται στην πολιτική στρατολόγηση⁴⁷.

Με βάση το παραπάνω κριτήριο του Dahl, ο κορπορατισμός αποτελεί συστατικό στοιχείο της σύγχρονης δημοκρατίας, και μάλιστα στοιχείο σταθερότητας για το πολιτικό καθεστώς. Στον πυρήνα του, ο κορπορατισμός σε μία σύγχρονη δημοκρατία ασχολείται με τις διαδράσεις μεταξύ των οργανωμένων επιχειρήσεων, των οργανωμένων εργαζομένων και της κρατικής γραφειοκρατίας. Αυτοί οι 3 δρώντες συνεργάζονται σε εθνικό επίπεδο στην αναζήτηση αυτού που θεωρούν ως κοινό καλό. Η συμμετοχή της κρατικής γραφειοκρατίας ως ανεξάρτητου δρώντα είναι συστατικό στοιχείο του κορπορατισμού. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται από τη συζήτηση μεταξύ

⁴⁴ Ibid. pp.24-26

⁴⁵ Ibid. p.61

⁴⁶ David Held, op. cit. p.195

⁴⁷ Peter Bachrach, op. cit. p.89

των 3 δρώντων πρέπει να περάσει από την κοινοβουλευτική διαδικασία. Αυτό μπορεί να είναι μία απλή τυπικότητα αν οι προτάσεις που τίθενται στο κοινοβούλιο έχουν ήδη γίνει αποδεκτές από τους δρώντες. Ως αντίβαρο στην άποψη ότι ο κορπορατισμός αποδυναμώνει τα πολιτικά κόμματα, πρέπει να σημειωθεί ότι οι πολιτικοί ηγέτες ενδέχεται να έχουν σημαντικό ρόλο στις εργατικές και επιχειρηματικές οργανώσεις⁴⁸.

Υπάρχει ο ισχυρισμός ότι δεν πρέπει τα ειδικά οικονομικά συμφέροντα να έχουν φωνή στη Βουλή, γιατί μπορεί να μειώσει τη πιθανότητα οι αποφάσεις να λαμβάνονται για το κοινό καλό. Αλλά κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι είναι καλύτερο να ακούει τους αντιπροσώπους των οικονομικών συμφερόντων στις ανοιχτές διαδικασίες της Βουλής. Επιπλέον, η υπευθυνότητα της κοινοβουλευτικής θέσης μπορεί να οδηγήσει σε μετριοπάθεια των θέσεων των ομάδων οικονομικών συμφερόντων⁴⁹.

Ενώ ο κλασικός κορπορατισμός είναι τριμερής, μπορούν να προστεθούν και άλλοι δρώντες, όπως οι αγρότες, οι τραπεζίτες και οι καταναλωτές. Ο κορπορατισμός μπορεί να θεωρηθεί ως ο αντίθετος πόλος του πλουραλισμού. Σε ένα πλουραλιστικό σύστημα διακυβέρνησης, οι ομάδες οικονομικών συμφερόντων βρίσκονται εκτός του θεσμικού πλαισίου της κυβέρνησης⁵⁰.

Ο Dahl ισχυρίζεται ότι η αξία του δημοκρατικού συστήματος για τους συνηθισμένους πολίτες πρέπει να μετράται από το βαθμό στον οποίο οι εκροές του συστήματος, με τη μορφή της ασφάλειας, των υπηρεσιών και της υλικής στήριξης, τους ωφελούν. Στη βάση αυτής της λογικής, το λιγότερο που ένα άτομο είναι υποχρεωμένο να συμμετάσχει στην πολιτική, στην πλευρά των αιτημάτων και εισροών του συστήματος ώστε να κερδίσει τα συμφέροντα του στην πλευρά των εκροών, τόσο καλύτερα είναι⁵¹.

Ο καθηγητής McPherson επιτίθεται στη θεωρία του Dahl, τον οποίο ταυτίζει με τον Schumpeter, καθώς θεωρεί ότι δεν εκφράζει τον δημοκρατικό πλουραλισμό. Ο βασικός ισχυρισμός του είναι ότι ο άξονας Schumpeter – Dahl, αντιμετωπίζει τη δημοκρατία ως μηχανισμό, απαραίτητη λειτουργία του οποίου είναι να διατηρήσει μία ισορροπία. Κρίνει τη θεωρία τους ως αντί-

⁴⁸ Jurg Steiner, *European Democracies*, New York: Longman 1998, p.126

⁴⁹ Ibid. p.123

⁵⁰ Ibid. p.127

⁵¹ Peter Bachrach, op. cit. p.95

δημοκρατική, καθώς δεν θεωρούν άξια αναφοράς την ηθική ιδέα της ισότητας και της εξέλιξης της αυθεντικής φιλελεύθερης – δημοκρατικής θεωρίας, με τα επιχειρήματα ότι είναι κανονιστική και ουτοπική. Και οι δύο αποδέχονται ως επαρκές μοντέλο της δημοκρατίας, τον ανταγωνισμό μεταξύ δύο ή περισσότερων ομάδων ελίτ για την εξουσία. Η δημοκρατία θεωρείται συμβατή, ή ακόμα προϋποθέτει, χαμηλή συμμετοχή των πολιτών, ώστε το πολιτικό σύστημα να παραμείνει σε ισορροπία⁵².

Ο άξονας Schumpeter – Dahl βασίζεται σε μία ανεπιφύλακτη θεώρηση ότι ο άνθρωπος είναι στην ουσία του καταναλωτής ωφελειών, και προχωράει λέγοντας ότι κάθε ρεαλιστική και ειλικρινής φιλελεύθερη – δημοκρατική θεωρία θα αντιμετωπίζει τον άνθρωπο έτσι. Οι δύο τους έχουν δίκιο ότι η θεωρία αποδέχεται ένα μοντέλο κοινωνίας που θεωρεί ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται ως καταναλωτές⁵³.

Ο McPherson, σε συμφωνία με τον John Rawls, θεωρεί ότι η δημοκρατία ταυτίζεται με τη δικαιοσύνη και την ελευθερία – θετική και αρνητική – που πηγάζει από αυτή. Ο Rawls θέτει ως βασικές ηθικές αρχές τις οποίες πρέπει να ικανοποιεί μία συνταγματική δημοκρατία, δύο αρχές δικαιοσύνης: πρώτον, κάθε πρόσωπο που ασχολείται σε έναν θεσμό ή επηρεάζεται από αυτόν, έχει ίσο δικαίωμα στην πιο εκτεταμένη ελευθερία συμβατή με ίση ελευθερία για όλους. Δεύτερον, οι ανισότητες όπως καθορίζονται από τη θεσμική δομή, είναι άδικες αν δεν είναι λογικό να περιμένεις ότι θα λειτουργήσουν προς το συμφέρον όλων και με την προϋπόθεση ότι οι θέσεις και τα αξιώματα στα οποία επισυνάπτονται ή από τα οποία απορρέουν είναι ανοιχτά σε όλους⁵⁴.

Η κατηγορηματική θεώρηση του είναι ότι οι θεσμοθετημένες ανισότητες, οι οποίες επηρεάζουν τις προοπτικές της ζωής των ανθρώπων, είναι αναπόφευκτες σε κάθε κοινωνία. Και αναφέρεται σε ανισότητες μεταξύ τάξεων σε εισόδημα ή πλούτο. Το μοντέλο το οποίο ο Rawls προτείνει ως αυτό που ικανοποιεί τις αρχές του περί δικαιοσύνης είναι μία συνταγματική δημοκρατία στην οποία η κυβέρνηση ρυθμίζει μία ελεύθερη οικονομία με συγκεκριμένο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, αν ο νόμος και η κυβέρνηση δρουν

⁵² C. B. McPherson, *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Oxford: Clarendon Press 1973, p.78

⁵³ Ibid. pp.79-80

⁵⁴ Ibid. p.88

αποτελεσματικά για να κρατούν τις αγορές ανταγωνιστικές, τις πηγές πλήρως απασχολούμενες, την περιουσία και τον πλούτο ευρέως διανεμημένο στις εποχές, και να διατηρεί ένα κατάλληλο κοινωνικό minimum, τότε αν υπάρχει ισότητα ευκαιριών μέσω της εκπαίδευσης για όλους, τότε η συνεπαγόμενη διανομή θα είναι δίκαια⁵⁵.

Η συζήτηση του Isaiah Berlin για την αρνητική ελευθερία ακολουθεί την περιγραφή της ελευθερίας ως την έλλειψη καταπίεσης. Η αρνητική ελευθερία του Berlin προϋποθέτει εγγυήσεις εναντίον δύο ειδών παρεμβάσεων: πρώτον, από το κράτος ή από τις πιέσεις του κοινωνικού κομφορμισμού και δεύτερον, από άλλα άτομα. Το παραπάνω σημαίνει την απουσία επέμβασης σε συγκεκριμένες ατομικές δραστηριότητες, αφού το κράτος παρεμβαίνει και για να προστατεύσει τους πολίτες⁵⁶.

Η θετική ελευθερία του Berlin αναφέρεται στην ελευθερία να δράσει ως άνθρωπος, δηλαδή τη δυνατότητα να αναπτύξει πλήρως την προσωπικότητα του. Η ελευθερία ως αυτό – κυριαρχία γίνεται η κυριαρχία του ανώτερου ή πραγματικού εαυτού από τον ζωώδη εαυτό του. Ο πραγματικός εαυτός τότε ταυτίζεται με κάποιο κοινωνικό σύνολο στο οποίο το άτομο είναι μέρος, και αυτό το οργανικό όλο θεωρείται ότι ενσαρκώνει τους πραγματικούς εαυτούς όλων των ατόμων⁵⁷.

Ο Berlin ισχυρίζεται ότι η δημοκρατία ως λαϊκή κυριαρχία ή ως κυριαρχία της πλειοψηφίας, δεν εγγυάται την αρνητική ελευθερία του ατόμου. Αυτό δεν σημαίνει ότι η δημοκρατία (θετική ελευθερία) είναι απαραίτητα εχθρική στην αρνητική ελευθερία, αλλά μπορεί να τη βοηθήσει. Γιατί η δημοκρατία μπορεί στο σύνολο να παρέχει καλύτερη εγγύηση για τη διατήρηση των ατομικών ελευθεριών από άλλα καθεστώτα, και έχει υπερασπιστεί ως τέτοια από τους φιλελεύθερους⁵⁸.

Ο Dahl ολοκληρώνει τη σκέψη του με την θέση ότι η πραγματοποίηση της πολιτικής ελευθερίας προϋποθέτει την εγκαθίδρυση ενός ευρύτατου συστήματος μη – ιδιωτικών μορφών συνεργασίας και ελέγχου στις εταιρείες. Δηλαδή προτείνει την επέκταση των δημοκρατικών αρχών στις επιχειρήσεις. Ο Dahl θεωρεί ότι οι ομάδες συμφερόντων δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται

⁵⁵ Ibid. pp.89-90

⁵⁶ Ibid. p.98

⁵⁷ Ibid. p.105

⁵⁸ Ibid. p.109

ως ίσες, και το κράτος δεν πρέπει να θεωρείται ως ουδέτερος διαιτητής μεταξύ όλων των συμφερόντων: οι επιχειρήσεις ασκούν δυσανάλογη επιρροή στο κράτος και επομένως και στη φύση των δημοκρατικών αποφάσεων⁵⁹.

⁵⁹ David Held, *op. cit.* p.203

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Δημοκρατία και εξουσία

2.1. Προεδρικά και κοινοβουλευτικά συστήματα

2.1.1. Γενικές παρατηρήσεις

Η διάκριση των πολιτικών συστημάτων σήμερα ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό το κριτήριο του ποιος κατέχει την πραγματική εξουσία. Από την θέση την οποία κατέχει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε μία Πολιτεία, από τον τρόπο με τον οποίο εκλέγεται, από τις εξουσίες οι οποίες του απονέμονται από το σύνταγμα, αλλά κυρίως από τις σχέσεις του Προέδρου με την Κυβέρνηση και με το Νομοθετικό Σώμα, χαρακτηρίζεται μία Δημοκρατία ως Προεδρική, Προεδρευόμενη – κοινοβουλευτική και Ημιπροεδρική ⁶⁰.

Το στοιχείο που διαφοροποιεί την κοινοβουλευτική δημοκρατία από την προεδρική της μορφή είναι η δυνατότητα ή μη ανάκλησης της κυβέρνησης ή του αρχηγού της κυβέρνησης από τη νομοθετική εξουσία. Στην κοινοβουλευτική δημοκρατία η διάρκεια της θητείας και η άσκηση των αξιωμάτων εξαρτώνται κατά κανόνα από την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Στην κοινοβουλευτική δημοκρατία υπάρχει συνήθως στενή σχέση μεταξύ κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και κυβέρνησης. Η κυβέρνηση προέρχεται από το κοινοβούλιο, τις περισσότερες μάλιστα φορές από την πλειοψηφία του. Αντιθέτως, στο προεδρικό σύστημα η κυβέρνηση και το κοινοβούλιο είναι σχετικά ανεξάρτητο το ένα από το άλλο ⁶¹.

Πρακτικά, η κατάσταση που χαρακτηρίζει τις περισσότερες δημοκρατίες μεταπολεμικά είναι η συνύπαρξη ενός Προέδρου και ενός κοινοβουλίου, καθένα εκ των οποίων φέρει διαφορετική ιδεολογία και διατυπώνει διαφορετικό πρόγραμμα πολιτικής. Τρανταχτό παράδειγμα προεδρικής δημοκρατίας είναι οι ΗΠΑ. Τα χαρακτηριστικά της ιδανικής προεδρικής δημοκρατίας: διάκριση νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας,

⁶⁰ Άννα Γεωργιάδου, *Ο θεσμός του αιρετού ανώτατου άρχοντα*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα 1984, σελ.14

⁶¹ Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετάφραση Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2004, σελ.344

μονιστική εκτελεστική εξουσία, όπου κυβέρνηση και αρχηγός του κράτους συνδυάζονται σε ένα πρόσωπο, άμεση εκλογή του Προέδρου από το λαό ή έμμεση εκλογή μέσα από ένα εκλογικό συμβούλιο, μη ανακλητότητα της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της θητείας της, κανένα δικαίωμα διάλυσης του κοινοβουλίου από την πλευρά του Προέδρου, όπως και μικρή πειθαρχία των κοινοβουλευτικών παρατάξεων και συγκριτικά χαλαρά οργανωμένα κόμματα. Στην κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν βρίσκονται αντιμέτωπα το κοινοβούλιο και η κυβέρνηση, αλλά από τη μία η κοινοβουλευτική αντιπολίτευση και από την άλλη η κοινοβουλευτική πλειοψηφία⁶².

2.1.2. Προεδρικά συστήματα

Το πρώτο και βασικό χαρακτηριστικό των προεδρικών συστημάτων είναι ότι η πολιτική εξουσία συναρθρώνεται και συγκροτείται για ένα συγκεκριμένο διάστημα γύρω από έναν μονοπρόσωπο κατά κανόνα κεντρικό εξουσιαστή, εκλεγόμενο μετά από ειδική λαϊκή ετυμηγορία⁶³.

Τα προεδρικά συστήματα έχουν και κάποια επιμέρους χαρακτηριστικά, τα οποία εξηγούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που τα ακολουθούν. Πρώτον, υπάρχει ευθεία λαϊκή νομιμοποίηση του Προέδρου. Αυτή η λαϊκή νομιμοποίηση του κεντρικού πολιτικού εξουσιαστή κατά κανόνα συντελείται με άμεση εκλογή⁶⁴. Δεύτερον, υπάρχει μονοπρόσωπη διεύθυνση της εκτελεστικής εξουσίας. Θεωρητικά βέβαια η θεσμοθέτηση θέσης πρωθυπουργού – συντονιστή της δράσης του υπουργικού συμβουλίου και απλού εκτελεστικού οργάνου της πολιτικής βούλησης του Προέδρου – δεν είναι ασύμβατη προς τη φύση των προεδρικών συστημάτων. Τρίτον, υπάρχει εξουσία σταθερής διάρκειας. Η επιβίωση και η πολιτική οντότητα της μίας εξουσίας δεν εξαρτάται από την πολιτική βούληση της άλλης: είναι εξουσίες σταθερής και προκαθορισμένης διάρκειας. Με άλλα λόγια στις προεδρικές

⁶² Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.345

⁶³ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστάτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008, σελ.91

⁶⁴ Πολιτικά ισοβαρής ως προς την παρεχόμενη δημοκρατική νομιμοποίηση και επομένως συμβατή με τη φύση των προεδρικών συστημάτων, ενδέχεται να είναι και η εκλογή του Προέδρου από συλλογικό όργανο επί τούτω και αποκλειστικά για το συγκεκριμένο σκοπό αναδεικνυόμενο από την καθολική λαϊκή ψήφο π.χ. η εκλογή του Προέδρου των ΗΠΑ από κολέγιο εκλεκτόρων

δημοκρατίες δεν υπάρχουν σχεδόν ποτέ πρόωρες εκλογές, ούτε προεδρικές ούτε κοινοβουλευτικές⁶⁵.

Ο Juan Linz χαρακτηρίζει τα προεδρικά συστήματα ως «διπλής δημοκρατικής νομιμοποίησης», καθώς εκτός του Προέδρου και η νομοθετική εξουσία εκλέγεται από το λαό και απολαμβάνει δημοκρατικής νομιμοποίησης. Επίσης, το γεγονός ότι τόσο ο Πρόεδρος όσο και το Κογκρέσο εκλέγονται για συγκεκριμένη θητεία, με την επιβίωση του ενός να είναι ανεξάρτητη του άλλου, οδηγεί σε αυτό που ο συγγραφέας αποκαλεί ως ακαμψία του προεδρικού συστήματος. Ένα προεδρικό σύστημα δίνει στον κάτοχο του αξιώματος, που συνδυάζει τις ιδιότητες του αρχηγού κράτους που εκπροσωπεί το έθνος και των αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας, μία διαφορετική αύρα και κύρος και δημιουργεί πολύ διαφορετικές προσδοκίες στο λαό από αυτές που περιβάλλουν έναν πρωθυπουργό, με οποιαδήποτε δημοτικότητα και αν απολαμβάνει ο τελευταίος, ακόμα και αν λάβει τον ίδιο αριθμό ψήφων⁶⁶.

Το προεδρικό σύστημα συνταγματικά προϋποθέτει ότι η εκτελεστική εξουσία υπερέχει της νομοθετικής. Επιπλέον, πολλές φορές η πολιτική ζωή της χώρας εξελίσσεται μέσω ενός μοναδικού ή ενός κυρίαρχου κόμματος. Μπορούμε να κάνουμε μία επιμέρους διάκριση μεταξύ της ενισχυμένης και της κλειστής Προεδρικής Δημοκρατίας. Στην πρώτη περίπτωση το καθεστώς βασίζεται στο σύστημα του κρατούντος κόμματος. Ο Πρόεδρος, εκλεγόμενος απεριόριστα, είναι αποκλειστικός κάτοχος της εκτελεστικής εξουσίας και αυτός μόνος προσδιορίζει και κατευθύνει την πολιτική ζωή της χώρας. Οι αρμοδιότητες της νομοθετικής εξουσίας, ως προς την θέσπιση νόμων, είναι αυστηρά καθορισμένες⁶⁷. Στην δεύτερη περίπτωση, το καθεστώς βασίζεται στον μονοκομματισμό. Το κόμμα κατέχει το κέντρο της πολιτικής ζωής, η Βουλή ψηφίζει τους νόμους και ελέγχει την Κυβέρνηση και τον Πρόεδρο. Ο Πρόεδρος υπόκειται στον έλεγχο της Βουλής και στην περίπτωση που δεν

⁶⁵ Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό. π. σσ.92-98

⁶⁶ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994, p.6

⁶⁷ Στην ενισχυμένη Προεδρική Δημοκρατία ο Πρόεδρος έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στην άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας μέσω της πρότασης νόμων και να ασκεί το δικαίωμα του βέτο στους νόμους που ψηφίζονται από το κοινοβούλιο. Επίσης, ο Πρόεδρος μπορεί να αναλάβει εξουσίες σε εξαιρετικές περιπτώσεις και να προστρέχει στη χρήση δημοψηφίσματος.

απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της υποχρεούται να παραιτηθεί, αλλά η παραίτηση του συνεπιφέρει και την παραίτηση της Βουλής⁶⁸.

Η προεδρική μορφή δεν γνωρίζει μόνο τη συγκέντρωση της εξουσίας στο αξίωμα του Προέδρου αλλά και πιο αδύναμες, όπως αυτή του Προέδρου στο Υπουργικό Συμβούλιο, η οποία θέτει φραγμούς στην προεδρική εξουσία. Σε αυτήν την περίπτωση ο Πρόεδρος είναι αρχηγός της κυβέρνησης (Αργεντινή, Βραζιλία, Χιλή και Μεξικό)⁶⁹. Ως παρατήρηση σε πρακτικό επίπεδο, μπορούμε να πούμε ότι οι περισσότερες προεδρικές δημοκρατίες μοιάζουν μεταξύ τους πιο πολύ από ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών, εν μέρει επειδή όλες οι Προεδρικές δημοκρατίες εμπνεύστηκαν από τις ΗΠΑ και εν μέρει γιατί οι κοινωνίες με αυτά τα συστήματα έχουν δομικές ομοιότητες⁷⁰.

Στα προεδρικά συστήματα, και όσο αναφορά το πρόσωπο του Προέδρου, υπάρχουν δύο θετικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι η αναγνωρισιμότητα (identifiability). Αυτό σημαίνει ότι ο ψηφοφόρος ξέρει εκ των προτέρων πως αν κερδίσει ο υποψήφιος που ψηφίζει, θα εκλεγεί Πρόεδρος. Στις προεδρικές εκλογές οι ψηφοφόροι δεν ξέρουν τόσα πολλά για τους υποψηφίους, οι οποίοι ενδέχεται να μην ταυτίζονται με κάποιο κόμμα ή πρόγραμμα. Ταυτόχρονα, συνήθως δεν υπάρχει επαρκής πληροφόρηση για τα άτομα που θα στελεχώσουν τις υπουργικές θέσεις. Οι ηγέτες στα κοινοβουλευτικά συστήματα έχουν προταθεί στους ψηφοφόρους έχοντας κερδίσει ή διατηρήσει την ηγεσία στα κόμματα τους. Η αναγνωρισιμότητα στα προεδρικά συστήματα είναι για ένα πρόσωπο, ενώ στα κοινοβουλευτικά είναι μία δεξαμενή ατόμων και συχνά ένας αριθμός γνωστών υπό-ηγετών. Η υπευθυνότητα (accountability), η οποία αποτελεί το δεύτερο θετικό χαρακτηριστικό, απέναντι στους ψηφοφόρους υποθετικά ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Πρόεδρος εκλέγεται άμεσα και είναι προσωπικά υπεύθυνος για τις πολιτικές. Αυτό όμως δεν ισχύει όταν ο Πρόεδρος δεν έχει το δικαίωμα να επανεκλεγεί⁷¹.

Το βασικό μειονέκτημα στα προεδρικά συστήματα απορρέει από την ύπαρξη δύο νομιμοποιημένων θεσμών εξουσίας. Λόγω της απουσίας

⁶⁸ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.43-44

⁶⁹ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.346

⁷⁰ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, op. cit. p.5

⁷¹ Ibid. pp.11-12

οποιαδήποτε λογικής αρχής που θα καθορίζει ποιος πραγματικά έχει δημοκρατική νομιμοποίηση, είναι πειρασμός η χρησιμοποίηση ιδεολογικών διατυπώσεων για τη νομιμοποίηση του προεδρικού στοιχείου του συστήματος και την απονομιμοποίηση όσων το αντιπολιτεύονται, μετασχηματίζοντας μία θεσμική σύγκρουση σε σοβαρές κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις⁷². Ο χαρακτήρας παιγνίου μηδενικού αθροίσματος στα προεδρικά συστήματα ενισχύεται από το γεγονός ότι οι νικητές και οι χαμένοι καθορίζονται για την περίοδο της προεδρικής εντολής. Αυτή την περίοδο δεν υπάρχει ελπίδα για αλλαγή των συμμαχιών, επέκταση της βάσης υποστήριξης μέσω εθνικής ενότητας ή συμμαχιών έκτακτης ανάγκης, περιπτώσεις κρίσεων που μπορεί να οδηγήσουν σε διάλυση και νέες εκλογές και ούτω καθεξής⁷³.

Λόγω των μειονεκτημάτων των Προεδρικών δημοκρατιών, το σύστημα δεν χρησιμοποιείται ευρέως στις σύγχρονες δημοκρατίες. Η Ελβετία το έχει πολύ επιτυχημένα, αλλά είναι μία μικρή χώρα που δεν συμμετέχει σε διεθνείς οργανισμούς και συμμαχίες και αποφεύγει τους πολέμους. Η Ουρουγουάη, μία από τις λίγες συνταγματικές δημοκρατίες της Λατινικής Αμερικής μεταπολεμικά, το 1951 μετέβη από προεδρικό σύστημα σε κολέγιο αποτελούμενο από 9 μέλη, και το 1966 επέστρεψε στον Προεδρισμό⁷⁴.

2.1.3. Κοινοβουλευτικά συστήματα

Η Προεδρευόμενη Δημοκρατία είναι καταρχήν κοινοβουλευτική δημοκρατία, δηλαδή πολιτικό σύστημα το οποίο λειτουργεί με επικεφαλής αιρετό, κατά τακτά διαστήματα χρόνου, άρχοντα ο οποίος έχει ορισμένες και μάλλον περιορισμένες εξουσίες. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι ότι ο Πρόεδρος είναι ο Αρχηγός του Κράτους, όχι όμως και της Κυβέρνησης. Το Υπουργικό Συμβούλιο (cabinet) είναι ο πιο ουσιαστικός θεσμός του Κοινοβουλευτικού Πολιτεύματος και επομένως και της Προεδρευόμενης Δημοκρατίας, γιατί εγκαθιδρύει βάσει του συντάγματος τη συνεργασία μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας⁷⁵.

⁷² Ibid. p.8

⁷³ Ibid. pp.8 & 19

⁷⁴ Robert A. Dahl, *Pluralist Democracy in the United States*, Chicago: Rand Mc Nally and Co 1967, p.81

⁷⁵ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.49-50

Στο κοινοβουλευτικό σύστημα τα καλά οργανωμένα κόμματα και οι πειθαρχημένες κοινοβουλευτικές ομάδες είναι απαραίτητα συστατικά για τη λειτουργία του συστήματος. Γενικά τα κοινοβουλευτικά συστήματα τείνουν περισσότερο προς το «κράτος των κομμάτων», όπου τα κόμματα καταλαμβάνουν νευραλγικές θέσεις στη δημόσια διαμόρφωση πολιτικής βούλησης, το σχηματισμό της κυβέρνησης, την άσκηση των κυβερνητικών καθηκόντων και την κατάληψη δημοσίων αξιωμάτων. Το κράτος των κομμάτων ερμηνεύθηκε ως εκφυλισμένη μορφή της δημοκρατίας και ως αντιδημοκρατική άνοδος ενός σχεδόν απολυταρχικού καισαρισμού πολιτικών αρχηγών. Επιπλέον, με την εγκαθίδρυση και την ανάπτυξη του κράτους των κομμάτων αναπτύσσεται ταυτόχρονα ένα καρτέλ κομματικών ελίτ, μία πραγματική πολιτική τάξη⁷⁶. Η θέση διαφοροποίησης των κομμάτων πρεσβεύει πως διαφορές στην κομματική σύνθεση των κυβερνήσεων λ.χ. η ισχυρή συμμετοχή συντηρητικών ή αριστερών κομμάτων, επηρεάζει σημαντικά την επιλογή των εργαλείων άσκησης πολιτικής και ως εκ τούτου διαμορφώνει το περιεχόμενο της κυβερνητικής πρακτικής και τα αποτελέσματα της⁷⁷.

Το επιχείρημα ότι σε ένα κοινοβούλιο τα κόμματα, οι ηγέτες τους και οι πρωθυπουργοί που υποστηρίζουν δεν είναι υπόλογοι, ισχύει μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες: όταν υπάρχουν πολλές ασταθείς κυβερνήσεις ή συμμαχίες που αλλάζουν, και όταν κανένα κόμμα δεν έχει παίξει κεντρικό ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας της συμμαχίας⁷⁸. Στην Αγγλία η κυβέρνηση διαθέτει ένα δυνατό όπλο εναντίον του κοινοβουλίου, το δικαίωμα διάλυσης της κάτω Βουλής και προκήρυξης βουλευτικών εκλογών. Το δικαίωμα αυτό σημαίνει ότι πέρα από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου υπάρχει και η εμπιστοσύνη του λαού και ότι οι κοινοβουλευτικοί κριτές πρέπει να αποδείξουν ότι αντιπροσωπεύουν πράγματι το λαό⁷⁹.

Οι υποστηρικτές του προεδρικού συστήματος επικρίνουν τα κοινοβουλευτικά συστήματα και για την αστάθεια που τα χαρακτηρίζει. Η έρευνα της πολιτικής κουλτούρας των Almond και Verba εξήγησε την πολιτική αστάθεια των ευρωπαϊκών κρατών την περίοδο του μεσοπολέμου ως

⁷⁶ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.423

⁷⁷ Το ίδιο, σελ.429

⁷⁸ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, op. cit. p.13

⁷⁹ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σελ.51

αποτέλεσμα της διάσπασης της πολιτικής κουλτούρας σε εχθρικά, ως προς την κοσμοθεωρία τους, στρατόπεδα. Επίσης, ως αποτέλεσμα θεσμικών ελλείψεων, όπως είναι ο κατακερματισμός του κομματικού συστήματος, ο οποίος μεταφέρθηκε μέσω του αναλογικού εκλογικού συστήματος μέσα στο κοινοβούλιο. Επιπλέον, με το πλειοψηφικό εκλογικό τους σύστημα, οι αγγλοσαξωνικές χώρες φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματικές στη διαφύλαξη των δυνατοτήτων αντιπολίτευσης, αλλαγή εξουσίας και ανανέωσης στην πολιτική. Περαιτέρω, η δομή του κομματικού τους συστήματος – δικομματικό σύστημα στη θέση των ευρωπαϊκών πολυκομματικών συστημάτων – ερμηνεύθηκε ως πηγή πολιτικής σταθερότητας⁸⁰.

Αντιθέτως, στην προεδρική δημοκρατία ο κομματικός χαρακτήρας του κράτους και ο κλειστός χαρακτήρας των κομμάτων είναι συνήθως πιο περιορισμένα. Και κυρίως για αυτό το λόγο αποτελείται το κομματικό σύστημα στις ΗΠΑ από χαλαρά διαρθρωμένα, αδύναμα οργανωμένα και ιδεολογικά τελείως ετερογενή κόμματα με επίπεδο ιδεολογικό προφίλ. Οι κοινοβουλευτικές και οι προεδρικές δημοκρατίες διαφέρουν επίσης και όσον αφορά την πολιτική ηγεσία και την κυβερνητική πρακτική, αν και εδώ πρέπει να ληφθούν υπόψη και πολυάριθμοι άλλοι θεσμικοί παράγοντες. Ο Carl Joachim Friedrich είχε υποστηρίξει την άποψη ότι η προεδρική μορφή της δημοκρατίας απειλούταν κυρίως από την ίδια της την «τάση προς τη δικτατορία»⁸¹.

2.1.4. Ημιπροεδρικά συστήματα

Μεταξύ της Κοινοβουλευτικής και της Προεδρικής Δημοκρατίας διαπιστώνουμε και ένα άλλο ενδιάμεσο τύπο δημοκρατικού πολιτεύματος, το Ημιπροεδρικό. Κατά το πολίτευμα αυτό, η εκτελεστική εξουσία είναι λίγο ή πολύ ανεξάρτητη από το κοινοβούλιο. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι κατά τη σύγχρονη εποχή ο αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας εκλέγεται άμεσα από το λαό, με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο εκλέγεται και το

⁸⁰ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.363

⁸¹ Το ίδιο, σσ.353-354

κοινοβούλιο και στο ότι η εκτελεστική εξουσία διαθέτει αρμοδιότητες οι οποίες τη φέρνουν σε άμεση επαφή με τα προβλήματα της χώρας⁸².

Ημιπροεδρικό είναι το σύστημα όπου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποτελεί πρωτογενή έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, εκλέγεται δηλαδή άμεσα ή σχεδόν άμεσα από το λαό, διαθέτει δε συνταγματικά κατοχυρωμένες και πράγματι ασκούμενες πολιτικές αρμοδιότητες, ουσιώδεις για τον γενικό προσανατολισμό της χώρας. Μοιράζεται, ωστόσο, σε ποικίλλουσες κατά τις περιστάσεις αναλογίες, την πολιτική εξουσία με πρωθυπουργό πολιτικά υπεύθυνο, μαζί με την κυβέρνηση του, ενώπιον του κοινοβουλίου⁸³.

Τα ημιπροεδρικά συστήματα έχουν περιγράψει στη λογοτεχνία ως διπολικής εκτελεστικής εξουσίας, διαιρεμένης εκτελεστικής εξουσίας, ως κοινοβουλευτική Προεδρική δημοκρατία και ως premier – presidential σύστημα. Ο Arend Lijphart ισχυρίζεται ότι αυτά τα συστήματα δεν αποτελούν σύνθεση του κοινοβουλευτικού και του Προεδρικού συστήματος, αλλά συστήματα που εναλλάσσονται μεταξύ κοινοβουλευτικών και προεδρικών φάσεων⁸⁴.

Συνήθεις προεδρικές αρμοδιότητες στα ημιπροεδρικά συστήματα είναι το δικαίωμα διορισμού και απομάκρυνσης του πρωθυπουργού, έστω και αν αυτός δεν έχει καταψηφιστεί από τη Βουλή, το δικαίωμα για αναβλητικό τουλάχιστον βέτο στους νόμους, η δυνατότητα νομοθέτησης με προεδρικά διατάγματα κ.ά⁸⁵.

Μέσα στον ημιπροεδρισμό υπάρχουν κάποια εγγενή χαρακτηριστικά, τα οποία πιθανώς να οδηγήσουν σε σύγκρουση: ανταγωνιστικές πολιτικές νομιμοποιήσεις, rigid θητείες, διαφορετικές εκλογικές βάσεις και συχνά αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις του Προέδρου και του κοινοβουλίου. Τα υπουργικά συμβούλια βρίσκουν εαυτούς σε μία περίεργη κατάσταση: έχουν από πάνω τους δύο αφεντικά, τα οποία μπορεί να συγκρούονται για να πετύχουν την υπακοή του συμβουλίου σχετικά με τους αντικειμενικούς τους στόχους. Όταν κάποιο από τα αφεντικά έχει αποκλειστικό έλεγχο των εξουσιών διάλυσης του υπουργικού συμβουλίου, το τελευταίο θα συμφωνήσει με τα συμφέροντα της πλευράς που έχει αυτή την εξουσία. Στα συστήματα

⁸² Άννα Γεωργιάδου, ό.π. σελ.17

⁸³ Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό.π. σελ.102

⁸⁴ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, op. cit. p.48

⁸⁵ Θανάσης Διαμαντόπουλος, ό. π. σελ.103

όπου μόνο το κοινοβούλιο έχει αυτή την εξουσία (premier – presidential) οι πρωθυπουργοί ανταποκρίνονται περισσότερο στις επιρροές του κοινοβουλίου. Αντιθέτως, στα president – parliamentary συστήματα οι πρωθυπουργοί ακολουθούν τις προτιμήσεις των Προέδρων⁸⁶.

Όπως έδειξε ο Bartolini, τα συστήματα διπλής εκτελεστικής εξουσίας έχουν υιοθετηθεί από κράτη που κέρδισαν την ανεξαρτησία τους από άλλο κράτος ή από μία κυρίαρχη δύναμη και έψαχναν ένα σύμβολο για το νέο έθνος. Σε κάποιο βαθμό αυτό ανταποκρίνεται στις περιπτώσεις της Φινλανδίας, αλλά κυρίως στην Ιρλανδία και την Ισλανδία. Η βούληση ήταν να δοθεί η λαϊκή νομιμοποίηση σε έναν Πρόεδρο σε μία νέα δημοκρατία ή νέο κράτος, ως αντικατάσταση της dignity του απερχόμενου μονάρχη⁸⁷.

2.2. Πρακτικές εφαρμογές

2.2.1. Δικαμερισμός

Η ύπαρξη δύο αντιπροσωπευτικών σωμάτων καθιστά την επεξεργασία του νόμου περισσότερο πολύπλοκη, δεδομένου ότι τα κείμενα πρέπει να εξεταστούν και ενδεχομένως να ψηφισθούν με τους ίδιους όρους από σώματα των οποίων η συγκρότηση, η κοινωνική σύνθεση και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί είναι ή μπορεί να είναι διαφορετικοί. Οι σχέσεις μεταξύ των δύο νομοθετικών σωμάτων ποικίλλουν από το ένα σύστημα στο άλλο, ανάλογα με το αν πρόκειται για δύο ισοδύναμα ή για δύο άνισα και ετεροβαρή σώματα.

Η θεσμοθέτηση της δημιουργίας δύο νομοθετικών σωμάτων, με τη μορφή Άνω και Κάτω Βουλής, υπάρχει σε πολλά δυτικά κράτη. Στη Γερμανία το Κοινοβούλιο περιλαμβάνει δύο Βουλές, όπως εξάλλου κάθε πολιτικό σύστημα Ομόσπονδου Κράτους: την Bundestag, η οποία αντιπροσωπεύει ολόκληρο το λαό της ομοσπονδίας και την Bundesrat, που αντιπροσωπεύει τα ομοσπονδιακά κρατίδια. Η Bundesrat έχει μαζί με την Bundestag και την Κυβέρνηση του ομόσπονδου κρατιδίου το δικαίωμα πρότασης νόμων, αλλά στην πραγματικότητα διαθέτει μόνο ένα αναβλητικό βέτο προς τους νόμους

⁸⁶ Oleh Potsyk, “*Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine*”, Europe – Asia Studies Vol.55 no7 (November 2003), p.1078

⁸⁷ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, op. cit. p.50

τους οποίους ψηφίζει η Bundestag. Οι συντάκτες του γερμανικού συντάγματος προέβησαν στη δημιουργία θεσμών που θα φέρουν έντονα την εθνική σφραγίδα, ειδικότερα ο θεσμός της Bundesrat. Πάντως αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι η Bundesrat είναι ο φύλακας της δημοκρατικής τάξης. Μόνον ο Καγκελάριος είναι υπεύθυνος στο κοινοβούλιο και όχι η Κυβέρνηση ή οι Υπουργοί ατομικά. Σε περίπτωση που θα εκφρασθεί ψήφος δυσπιστίας προς τον Καγκελάριο, υποχρεούται αυτός να παραιτηθεί, η παραίτηση του όμως επισύρει και την παραίτηση ολόκληρης της Κυβέρνησης⁸⁸.

Ο ομοσπονδισμός στην Ελβετία έχει κάποια ισχυρά εργαλεία για την άσκηση εξουσίας από τα πιο αδύναμα καντόνια. Όπως στις ΗΠΑ, το Κοινοβούλιο στην Ελβετία έχει δεύτερο σώμα στο οποίο κάθε καντόνι έχει από δύο θέσεις, ανεξαρτήτως πληθυσμού. Επιπλέον, όταν μία συνταγματική τροποποίηση τίθεται σε δημοψήφισμα, η αποδοχή του προϋποθέτει πλειοψηφία των ψηφοφόρων, αλλά και πλειοψηφία των καντονιών. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι συμβουλευονται τα κανόνια σε τακτική βάση για την χάραξη της ομοσπονδιακής νομοθεσίας⁸⁹.

Οι δύο Βουλές στην Ιταλία έχουν όμοιες εξουσίες: κάθε μία χωριστά αλλά και μαζί μπορούν να θέσουν ζήτημα ευθύνης της Κυβέρνησης και να την αναγκάσουν σε παραίτηση, όπως επίσης αντίστοιχα και οι δύο διατρέχουν τον κίνδυνο της διάλυσης από μέρος του Προέδρου της Δημοκρατίας. Το Κοινοβούλιο όχι μόνο ασκεί τη νομοθετική εξουσία, αλλά μέσω της ψήφου εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας και του νομοθετικού ελέγχου που ασκείται στην Κυβέρνηση, καθορίζει τον σχηματισμό και τη δράση αυτής. Η διηνέκεια του Κοινοβουλίου είναι εξασφαλισμένη αφού δεν μπορεί να διαλυθεί παρά μόνο με τη σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Δημοκρατίας και του Προέδρου της Κυβέρνησης. Οι δύο Βουλές δεν έχουν την ίδια χρονική διάρκεια (Βουλή των Αντιπροσώπων εκλέγεται για 5 χρόνια και η Γερουσία για 6). Επιπλέον, μπορεί να υπάρχει ένα χρονικό διάστημα αρκετά μεγάλο μεταξύ των εκλογών των δύο Βουλών. Εξάλλου η κάθε μία από τις δύο Βουλές μπορεί να υποστεί ξεχωριστή διάλυση από μέρους του Προέδρου, πράγμα που μας βοηθά να συμπεράνουμε ότι η σύνθεση των δύο Βουλών μπορεί και να μην είναι

⁸⁸ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.52-54

⁸⁹ Jurg Steiner, *European Democracies*, New York: Longman 1998, p.108

ομοιογενής από πολιτική άποψη. Τέλος, αυτός ο δικαμερισμός συντελεί στο να γίνονται μακρόχρονες και δυσκίνητες οι νομοθετικές διαδικασίες, επομένως δεν συμβάλλει στην αύξηση των εξουσιών του Κοινοβουλίου⁹⁰.

Στην Ιταλία και τη Μεγάλη Βρετανία, η κάτω Βουλή είναι εκείνη που συζητά πρώτη το κείμενο του κυβερνητικού νομοσχεδίου, συνήθως για λόγους φιλοφρόνησης προς την Άνω Βουλή (Γερουσία και Βουλή των Λόρδων αντίστοιχα). Στις Ηνωμένες Πολιτείες το κάθε σώμα εξετάζει πρώτα τις δικές του προτάσεις, εφόσον τυπικά η εκτελεστική εξουσία δε διαθέτει το δικαίωμα της πρωτοβουλίας. Αντίθετα, στο Γερμανικό σύστημα τα νομοσχέδια της ομοσπονδιακής κυβέρνησης κατατίθενται πρώτα στη Bundesrat, οι προτάσεις της οποίας μεταφέρονται στη Bundestag μέσω της κυβέρνησης. Ο λόγος αυτής της ασυνήθιστης διαδικασίας είναι ότι η Άνω Βουλή (Bundesrat) αποτελείται από τους εκπροσώπους των κυβερνήσεων των κρατιδίων. Η Βουλή των Λόρδων είναι η πιο αδύναμη από τις Άνω Βουλές, δεδομένου ότι δεν μπορεί να αντισταθεί στη βούληση της πλειοψηφίας των Κοινοτήτων και της κυβέρνησης, και δεν διαθέτει εξουσίες στο δημοσιονομικό τομέα⁹¹.

Η Bundesrat είναι ταυτόχρονα σε κατάσταση αδυναμίας και ισχύος. Αν το συζητούμενο νομοσχέδιο είναι ομοσπονδιακού χαρακτήρα, η αντίθεση της Bundesrat ισοδυναμεί με πραγματική αρνησικυρία. Σε άλλους τομείς αυστηρά ομοσπονδιακής αρμοδιότητας, το εμπόδιο της Άνω Βουλής μπορεί να ξεπεραστεί με μία απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας της Bundestag. Στην Ιταλία, αντίθετα, οι ανταλλαγές ανάμεσα στα δύο σώματα μπορούν να λάβουν διαστάσεις χωρίς να μπορεί κάποιο από τα δύο να επιβληθεί του άλλου. Το καθένα από αυτά δεν μπορεί να αποφανθεί επί ενός νομοσχεδίου με δεύτερη απόφαση του, εκτός και αν πρόκειται για τροπολογίες του άλλου, με αποτέλεσμα να είναι αποδεκτές μόνο οι μετατροπές που έχουν σχέση με τις εν λόγω τροπολογίες. Διατηρείται έτσι η προσδοκία ότι σιγά σιγά είναι δυνατόν να καταλήξουν σε ένα περιορισμό του πεδίου της συζήτησης, σε μία συμφωνία μεταξύ δύο απόλυτα ίσων σωμάτων⁹².

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το πρώτο από τα σύγχρονα κράτη, που υιοθέτησε σύστημα δύο Βουλών, οι πολιτικοί αναλυτές έχουν θέσει αρκετές

⁹⁰ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.60-62

⁹¹ Yves Meny, *Συγκριτική Πολιτική*, τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σελ.143

⁹² Το ίδιο, σελ.144

φορές το ερώτημα της ωφέλειας του δικαμερισμού: Αν η Βουλή σχεδιάστηκε να εκπροσωπεί το λαό και η Γερουσία τις Πολιτείες, σε ποιο βαθμό το Κογκρέσο εκπλήρωσε αυτές τις προσδοκίες; Ο Dahl απαντάει διακρίνοντας μεταξύ δύο στοιχείων της εκπροσώπησης. Πρώτον, διαφορετικοί πολίτες μπορεί να είναι άνισα εκπροσωπημένοι, γιατί τα όρια των «νομοθετικών – εκλογικών περιφερειών» λειτουργούν ώστε να υπερεκπροσωπούνται κάποια μέρη του εκλογικού σώματος. Δεύτερον, διαφορετικοί πολίτες μπορεί να ασκούν άνιση επιρροή σε σχέση με τους εκπροσώπους τους λόγω διαφορετικών πολιτικών πηγών ή ικανοτήτων π.χ. χρήματα, κοινωνική θέση, πληροφορίες⁹³.

2.2.2. Τα συστήματα σε διάφορα κράτη

Το κράτος που χαρακτηρίζεται ως το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα προεδρικής δημοκρατίας είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτό που κάνει την Αμερικάνικη Προεδρεία μοναδική είναι ο ιδιαίτερος και περίεργος συνδυασμός χαρακτηριστικών. Με κάποιους τρόπους και σε κάποιες περιπτώσεις ο Πρόεδρος είναι ιδιαίτερα ισχυρός⁹⁴. Σε άλλες περιπτώσεις όμως η εξουσία του περιορίζεται αρκετά. Με την εξαίρεση του Συνταγματικού Δικαστηρίου, κανένας θεσμός δεν παίζει τόσο σημαντικό συμβολικό ρόλο στην αμερικάνικη πολιτική ζωή. Σε περιόδους κρίσης ο Πρόεδρος συμβολίζει το έθνος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι ηγείται ενός πολιτικού κόμματος και ακούει τα στελέχη του⁹⁵.

Το προεδρικό σύστημα έχει εγκαθιδρυθεί και σε πολλά από τα κράτη που βγήκαν από τη διαδικασία αποαποικιοποίησης, κράτη στα οποία η εθνική ενότητα είναι πολλές φορές ατελής και η κεντρική εξουσία έχει στα χέρια της τη διεύθυνση ολόκληρου του λαού. Η αντιπολίτευση δεν παίζει σπουδαίο ρόλο γιατί αλλιώς θα κινδύνευε και η κυβέρνηση και το κυρίαρχο κόμμα. Το Προεδρικό λοιπόν πολιτικό σύστημα εμφανίζεται για τα κράτη αυτά απλό και

⁹³ Robert A. Dahl, op. cit. pp.119-120

⁹⁴ Ο Λίνκολν έφερε στα έσχατα όρια του το ρόλο του Προέδρου ως ηγέτη σε περιόδους εθνικής κρίσης. Στη Συνταγματική Διάσκεψη δεν είχαν προταθεί έκτακτες εξουσίες για τον Πρόεδρο. Αυτό που έκανε αυτός και οι διάδοχοι του δεν ήταν να αλλάξουν το σύνταγμα, αλλά να προσθέσουν ερμηνεία των κειμένων ανάμεσα στις γραμμές. Ο Woodrow Wilson προσέθεσε στις εξουσίες του Προέδρου τον ρόλο του ως ηγέτη στις διεθνείς σχέσεις, προβλέποντας ότι οι ΗΠΑ μετακινούνται προς το κέντρο της παγκόσμιας σκηνής.

⁹⁵ Robert A. Dahl, op. cit. pp.79 &94-97

πιο αδιάφορο στον αριθμό των πολιτικών κομμάτων από ότι τα άλλα πολιτικά συστήματα π.χ. το κοινοβουλευτικό. Μία υποανάπτυκτη χώρα που δέχεται μικρή βοήθεια και που είναι υποχρεωμένη να βασισθεί στο εθνικό της εισόδημα για να δημιουργήσει τις απαραίτητες επενδύσεις, αναγκάζεται να υιοθετήσει πολιτικό σύστημα με αυταρχικό χαρακτήρα. Επιπλέον, επειδή θέλουν να φέρουν τον τίτλο των δημοκρατικών χωρών, διάλεξαν το προεδρικό πολιτικό σύστημα, το οποίο μπορεί εύκολα, παραποιώντας το, να προσαρμοσθεί με τις απαιτήσεις του αυταρχικού πολιτικού συστήματος. Σε αυτά τα κράτη ο Αρχηγός του Κράτους συγκεντρώνει τα πλεονεκτήματα του Αρχηγού Κράτους με προεδρικό πολιτικό σύστημα, αλλά και του Αρχηγού Κράτους με κοινοβουλευτικό πολιτικό καθεστώς⁹⁶.

Η Γαλλία είναι η μοναδική ανάμεσα στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης που έχει ένα ημιπροεδρικό σύστημα. Όπως οι ΗΠΑ, η Γαλλία έχει έναν εκλεγμένο από τον λαό Πρόεδρο, αλλά αντιθέτως έχει και Πρωθυπουργό. Αυτό το σύστημα εγκαθιδρύθηκε το 1958 στην αρχή της 5^{ης} Δημοκρατίας. Η 4^η Δημοκρατία είχε κοινοβουλευτικό σύστημα – και όπως με την Ιταλία σήμερα – ήταν πολύ ασταθής και αντιμετώπιζε συχνές κυβερνητικές κρίσεις. Αντιθέτως από άλλους ισχυρούς ηγέτες στη Γαλλία, ο Ντε Γκωλ δεν εγκαθίδρυσε δικτατορία. Ο Πρόεδρος εκλεγόταν από κολέγιο εκλεκτόρων και μετά το 1962 απευθείας από τον λαό. Η απευθείας εκλογή ανταποκρινόταν στο στυλ εξουσίας του Ντε Γκωλ. Δεν του άρεσε να εξαρτάται από επαγγελματίες πολιτικούς, αλλά αρέσκετο να εισέρχεται σε διάλογο κατευθείαν με τον Γαλλικό λαό, καθώς θεωρούσε ότι οι πολίτες είχαν περισσότερη κοινή αίσθηση από τους πολιτικούς⁹⁷.

Το άρθρο 5 παρ.1 του Γαλλικού Συντάγματος απονέμει στον Πρόεδρο τα ίδια προνόμια που απονέμονται σε αρχηγούς κρατών κοινοβουλευτικών καθεστώτων. Έτσι δεν έχει αυτός δικαίωμα να αναμειγνύεται στην λειτουργία των κρατικών υποθέσεων, παρά μόνον όταν αυτό επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Στην πραγματικότητα ο Πρόεδρος είναι ο πραγματικός αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας και ενσαρκώνει την εθνική κυριαρχία με τον ίδιο τρόπο που κάνει και η Βουλή. Στην Γαλλία πρόκειται για κάθετη διάκριση των εξουσιών. Ο Πρόεδρος παίρνει τις πιο σημαντικές αποφάσεις που καθορίζουν

⁹⁶ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.39-40

⁹⁷ Jurg Steiner, op. cit. p.83

τη γενική γραμμή του κράτους, ενώ οι δευτερεύουσες σημασίας αποφάσεις αποτελούν αρμοδιότητα της Κυβέρνησης. Έτσι ξαναβρίσκουμε τη διάκριση μεταξύ πολιτικής και διοικητικής εξουσίας. Ο Πρόεδρος ασκεί την πολιτική εξουσία, ενώ ο πρωθυπουργός και η Κυβέρνηση την διοικητική εξουσία. Στη Γαλλία συναντούμε τα χαρακτηριστικά της κοινοβουλευτικής, προεδρευόμενης δημοκρατίας (ευθύνη κυρίως της Κυβέρνησης προς το Κοινοβούλιο) και συγχρόνως τα χαρακτηριστικά της προεδρικής δημοκρατίας (αυξημένες αρμοδιότητες του Προέδρου και το γεγονός ότι είναι συγχρόνως αρχηγός κράτους και κυβέρνησης)⁹⁸.

Όταν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας εγκαθιδρύθηκε το 1949, το σύνταγμα της καθιέρωνε τον Πρόεδρο ως αρχηγό του κράτους, ο οποίος εκλέγεται από ειδικό κολέγιο που αποτελείται από όλα τα μέλη της Bundestag και από ίσο αριθμό μελών από τα κοινοβούλια των κρατιδίων. Ο θεμελιώδης νόμος του 1949 όχι μόνο στερεί από τον Πρόεδρο πολλά από τα προνόμια που διέθετε ο προκάτοχος του σύμφωνα με το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, αλλά ακόμη του αφαιρεί όλα σχεδόν τα δικαιώματα που θα μπορούσε να έχει σαν Πρόεδρος μίας Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας⁹⁹. Ο Καγκελάριος, ο οποίος είναι ο αρχηγός της Κυβέρνησης εκλέγεται από την Bundestag έπειτα από σχετική πρόταση του Προέδρου. Εάν το προτεινόμενο από τον Πρόεδρο πρόσωπο δεν εκλεγεί, η Bundestag μπορεί να εκλέξει ένα νέο Καγκελάριο με απόλυτη πλειοψηφία. Εάν όμως δεν το κατορθώσει, τότε ο Πρόεδρος οφείλει να διορίσει μέσα σε 7 ημέρες τον υποψήφιο που εξελέγη με απλή πλειοψηφία ή να διαλύσει την Bundestag¹⁰⁰.

Κατά το Ιταλικό πολιτικό σύστημα η Κυβέρνηση είναι απόλυτα υποταγμένη στο Κοινοβούλιο και πρέπει να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη του. Ο Πρωθυπουργός διευθύνει τη γενική πολιτική της Κυβέρνησης και είναι υπεύθυνος για αυτήν, ενώ οι Υπουργοί ευθύνονται συλλογικά και ατομικά. Το

⁹⁸ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.71 &87-89

⁹⁹ Ο πρώτος Πρόεδρος, Teodor Heuss, είχε το ρόλο πολιτικού φιλόσοφου, μιλώντας συχνά για θεμελιώδη ζητήματα δημοκρατικής τάξης. Ο Gustav Heinemann ερχόταν σε επαφή με τους απλούς ανθρώπους, τους οποίους επισκεπτόταν στα σπίτια τους. Ο Walter Scheel χορηγούσε πολλούς επιφανείς καλλιτέχνες να δίνουν παραστάσεις στο προεδρικό μέγαρο. Ο Richard von Weizsacker ήταν μάλλον ένας πολιτικός Πρόεδρος, μιλώντας για τα μεγάλα ζητήματα που αντιμετωπίζει η χώρα. Ο Roman Herzog που εκλέχθηκε το 1994, ήταν Πρόεδρος του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Ο σημερινός Πρόεδρος, Horst Koehler είχε διατελέσει Πρόεδρος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Jurg Steiner, op. cit. pp.92-93

¹⁰⁰ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σσ.55-56

κύριο στοιχείο που κυριαρχεί στο Ιταλικό σύνταγμα του 1947 είναι η παραδοσιακή δυσπιστία του προς την εκτελεστική εξουσία. Το Ιταλικό πολιτικό σύστημα εμφανίζει καθαρές αντιφάσεις μεταξύ των γενικών αρχών ενός απλού δημοκρατικού καθεστώτος Προεδρευομένης Δημοκρατίας, όπου οι Βουλές συνιστούν το επίκεντρο σημείο της εξουσίας και ενός ομόσπονδου κράτους με προεδρικό χαρακτήρα. Με τις αντιθέσεις που υιοθετεί το ιταλικό σύνταγμα δείχνει μεγάλη ευκαμψία, πράγμα που συντελεί ώστε να δίνονται ευρείες ερμηνείες στο συνταγματικό κείμενο¹⁰¹.

Στην Αγγλία, την παλιότερη κοινοβουλευτική δημοκρατία, το κοινοβούλιο αποτελεί τον πιο σημαντικό δημοκρατικό θεσμό της χώρας, δεδομένου και της απουσίας γραπτού συντάγματος. Εντός του πλαισίου των κοινά αποδεκτών κανόνων, πλαίσιο που αντικαθιστά το σύνταγμα, η Βουλή μπορεί να πάρει οποιαδήποτε δράση θεωρήσει κατάλληλη. Κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι οι ψηφοφόροι έχουν μεγαλύτερη επιρροή στην Αγγλία, καθώς μπορούν να αντικαταστήσουν το κυβερνών κόμμα με την αντιπολίτευση. Τέτοιες αλλαγές έγιναν σε σχέση με την εθνικοποίηση μεγάλων βιομηχανιών από τους Εργατικούς τη δεκαετία του '70, πράξη που αντέστρεψαν οι Συντηρητικοί όταν ανήλθαν στην εξουσία το 1974¹⁰².

2.2.3. Υπό μετάβαση κράτη

Η σημασία των πολιτικών θεσμών και συστημάτων είναι ιδιαίτερα μεγάλη στα κράτη τα οποία καλούνται να εγκαθιδρύσουν δημοκρατία, μετά την κατάρρευση του αυταρχικού καθεστώτος. Οι αβεβαιότητες της μεταβατικής περιόδου και εδραίωσης κάνουν τις ακαμψίες ενός προεδρικού συντάγματος πιο προβληματικές από ότι ένα κοινοβουλευτικό σύστημα, το οποίο επιτρέπει ευέλικτες αντιδράσεις σε μία κατάσταση που αλλάζει. Ένα από τα υποτιθέμενα πλεονεκτήματα του προεδρικού συστήματος είναι ότι διασφαλίζει τη σταθερότητα της εκτελεστικής εξουσίας. Αυτό το στοιχείο αντιπαρατέθηκε με την αστάθεια πολλών κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων, οι οποίες περνούν συχνές κρίσεις και αλλαγές στο πρόσωπο του πρωθυπουργού, ιδιαίτερα στις πολυκομματικές δημοκρατίες της Ευρώπης.

¹⁰¹ Το ίδιο, σσ.63-65

¹⁰² Jurg Steiner, op. cit. p.67

Ξεχνούν, όμως, ότι ο πρωθυπουργός μπορεί να απομακρυνθεί μετά από κάποιο σκάνδαλο ή αν χάσει τον έλεγχο του κόμματος του. Αντιθέτως, οι Πρόεδροι εκλέγονται για δεδομένο διάστημα και δεν μπορούν να αντικατασταθούν, ακόμα και αν υφίστανται οι αλλαγές που παράγουν κυβερνητικές κρίσεις¹⁰³.

Στις μεταβάσεις από τον κομμουνισμό οι παλιές ελίτ προτίμησαν τον Προεδρισμό και οι καινούργιοι πολιτικοί δρώντες τον κοινοβουλευτισμό. Η απάντηση είναι ότι η θεσμική επιλογή αντανάκλα εναλλακτικές στρατηγικές για πρόσβαση στις πηγές ισχύος του κράτους. Το κράτος εδώ αναφέρεται σε ένα θεσμικό σύμπλεγμα, στο οποίο ανήκουν οι επίσημες εξουσίες χρήσης καταστολής, μπορεί να επιλύσει τις κοινωνικές συγκρούσεις, να διατυπώσει και να εφαρμόσει νόμους και να αντλήσει και να αναδιανείμει τις οικονομικές προσόδους. Στόχος των παλιών ελίτ ήταν όχι μόνο να κρατήσουν αυτά που είχαν, αλλά να τα αρνηθούν και στους υπόλοιπους. Ο Προεδρισμός εξυπηρετούσε αυτό τον στόχο καλύτερα από τον κοινοβουλευτισμό. Τα συγκεκριμένα στοιχεία του Προεδρισμού – εξουσία προς έκδοση διαταγμάτων, διαχωρισμός της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας, δεδομένη θητεία – χρησιμοποιήθηκαν από τις παλιές ελίτ για να εδραιώσουν τα «ιδιοκτησιακά» αιτήματα τους στις κρατικές πηγές ισχύος. Αντιθέτως, ο κοινοβουλευτισμός προτιμήθηκε σε περιπτώσεις που οι παλιές ελίτ υπήρξαν διασπαρμένες. Οι νέοι πολιτικοί δρώντες είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις κρατικές πηγές ισχύος. Τα χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτισμού – ψήφος εμπιστοσύνης και νομοθετικός έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας – διασφάλισε ότι κανένα κόμμα ή ομάδα δεν θα διατυπώσει παρόμοια αιτήματα¹⁰⁴.

Ο υπερπροεδρισμός υπήρξε καταστροφή για τον εκδημοκρατισμό. Στα κράτη όπου τα υιοθετηθέντα συντάγματα έδιναν στους Προέδρους υπερβολικές εξουσίες, οι αρχικές φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις αναιρέθηκαν εν μέρει από Προέδρους. Η Ρωσία, η Αρμενία, το Κιργιστάν και το Καζακστάν, και σε πολλές περιπτώσεις και η Ουκρανία χρησιμοποιούνται ως παραδείγματα. Κράτη που έχουν συντάγματα που μοίραζαν την εξουσία, αλλά

¹⁰³ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, op. cit. p.9

¹⁰⁴ Gerald M. Easter, "Preference for Presidentialism: Post-communist Regime Change in Russia and the NIS", World Politics Vol.49 no2 (January 1997), p.189

περιείχαν αμφιβολίες που οι φιλόδοξοι Πρόεδροι μπορούσαν να εκμεταλλευτούν, όπως η Κροατία και η Αλβανία, επίσης βίωσαν παγωμένο ή αντίστροφο εκδημοκρατισμό. Η στροφή της Λευκορωσίας από τον κοινοβουλευτισμό στον Προεδρισμό αποτέλεσε την αρχή του τέλους για το δημοκρατικό εγχείρημα. Το Αζερμπαϊτζάν, το Τατζικιστάν, το Τουρκμενιστάν και το Ουζμπεκιστάν, κάθε ένα από τα οποία πλέον έχει μεταβεί στον προσωπικό αυταρχισμό, όλα επένδυσαν στην υπερβολική εξουσία του Προέδρου. Ο κοινοβουλευτισμός της Σερβίας δημιούργησε ένα «φύλλο συκής» συνταγματισμού για την προσωπική δικτατορία του Μιλόσεβιτς. Ο κοινοβουλευτισμός της Σερβίας παρείχε μία αποδυναμωμένη Προεδρεία και άφθονες ευκαιρίες στον πρωθυπουργό να γίνει υπερκυρίαρχος, αντιστρέφοντας την περίοδο 1994-98 την αναδυόμενη δημοκρατία¹⁰⁵.

Χώρες που λειτουργούν υπό συντάγματα που διαχέουν την εξουσία έχουν βιώσει εκδημοκρατισμό χωρίς αυταρχική ολίσθηση. Τα μετριοπαθή προεδρικά ή ημιπροεδρικά συστήματα έχουν υπηρετήσει καλύτερα τον εκδημοκρατισμό, όπως δείχνουν τα παραδείγματα της Λιθουανίας, της Πολωνίας και της Ρουμανίας. Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τα κοινοβουλευτικά συστήματα, όπως η Ουγγαρία, η Τσεχία, η Σλοβενία και η Βουλγαρία. Η μη συγκέντρωση της εξουσίας είναι αυτή που αποτρέπει την αυταρχική ολίσθηση. Παρόλα αυτά, όπως δείχνει το παράδειγμα του Meciar στη Σλοβακία, ο καθαρός κοινοβουλευτισμός με έναν παντοδύναμο πρωθυπουργό μπορεί να οδηγήσει σε περίεργα αποτελέσματα. Παρόμοια παραδείγματα απειράπησαν από Προέδρους που έκαναν έκκληση στο κομματικό σύστημα¹⁰⁶.

Άξια μνείας είναι η αναφορά στο πολιτικό σύστημα της Ρωσίας. Σύμφωνα προς το Σύνταγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας ο ρόλος του πρωθυπουργού δεν είναι άλλος από τη διεκπεραίωση και εφαρμογή της προεδρικής πολιτικής. Ωστόσο, το γεγονός πως αυτός ο συνταγματικά τόσο αδύναμος πρωθυπουργός νομιμοποιείται πολιτικά και από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου δεν επιτρέπει τον χαρακτηρισμό του ρωσικού πολιτεύματος ως αμιγώς προεδρικού, παρά το γεγονός πως επί της ουσίας, έως την εκλογή

¹⁰⁵ M. Steven Fish, "Post-communist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia", *Slavic Review* Vo.58 no4 (Winter 1999), p.803

¹⁰⁶ Ibid. p.804

του Πούτιν στη θέση του πρωθυπουργού το Μάιο του 2008, λειτουργούσε σχεδόν ως τέτοιο¹⁰⁷.

Η νέα θεσμική λογοτεχνία επί του Προεδρισμού δίνει έμφαση στη σημασία να δούμε την Προεδρεία από την οπτική των φιλοδοξιών του Προέδρου να αυξήσει την επιρροή του επί των θεσμών και των διαδικασιών. Η προθυμία του Προέδρου να επέμβει στην πολιτική διαδικασία, ιδιαίτερα μέσω διαταγμάτων, εξαρτάται από κάποιους παράγοντες, όπως είναι η ανάγκη για οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, καθώς και η ανησυχία για την επανεκλογή¹⁰⁸.

Ο αριθμός των προεδρικών διαταγμάτων στη Ρωσία και την Ουκρανία είναι πολύ μεγάλος. Ο ετήσιος αριθμός ξεπέρασε τις 1000 στη μετακομμουνιστική περίοδο. Ακόμα και πριν τα θεσμικά πλαίσια που τέθηκαν σε ισχύ με τα συντάγματα της Ρωσίας το 1993 και της Ουκρανίας το 1996 – τα οποία έδιναν στους Προέδρους ευρείες εξουσίες στην έκδοση διαταγμάτων – οι Πρόεδροι άρχισαν ενεργά να χρησιμοποιούν αυτό το εργαλείο πολιτικής για να εδραιώσουν τις εξουσίες τους και να εφαρμόσουν πολιτικές, οι οποίες δεν είχαν ευρεία νομοθετική και κοινωνική υποστήριξη¹⁰⁹. Χαρακτηριστική είναι η αστάθεια των κυβερνήσεων στην Ουκρανία, η οποία μπορεί να εντοπιστεί στη χαμηλή πολιτική ισχύ του Προέδρου και τις αξιόπιστες πολιτικές απειλές από τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης. Η κυριαρχία του Προέδρου Kuchma επί της εκτελεστικής εξουσίας αμφισβητήθηκε πολλές φορές από τους πρωθυπουργούς. Η αντίδραση του ήταν ότι απέλυσε πολλούς πρωθυπουργούς και υπουργικά συμβούλια. Το διάστημα 1991 – 2004 υπήρξαν 9 πρωθυπουργοί¹¹⁰.

Ο Προεδρισμός είναι ένα πρόβλημα για τη δημοκρατία γενικότερα, γιατί υπονομεύει τις πολιτικές ρουτίνες, ενθαρρύνει τους φιλόδοξους πολιτικούς και στα άκρα του ανέχεται, αν όχι ενθαρρύνει, τη δημοκρατική κατάρρευση. Για τις πρώην κομμουνιστικές χώρες είναι πρόβλημα γιατί αυξάνει την ισχύ των μελών του παλιού καθεστώτος, γιατί διασφαλίζει τη συνεχή ύπαρξη τους σε

¹⁰⁷ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπζήση 2008, σελ.95

¹⁰⁸ Oleh Protsyk, “*Ruling with Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*”, *Europe – Asia Studies* Vol.56 no5 (July 2004), p.653

¹⁰⁹ Ibid. p.638

¹¹⁰ Ibid. p.651

αξιώματα, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τις «διαδικαστικές ανωμαλίες» και τις επεμβάσεις των ηγετών, που ήταν χαρακτηριστικές στο παρελθόν.

2.3. Ρόλος Ανώτατου Δικαστηρίου

Στη φιλελεύθερη τριλογία της εξουσίας και κυρίως σε αυτή του Μοντεσκιέ, η δικαστική εξουσία ήταν παραδοσιακά η λιγότερο ισχυρή. Η ανισορροπία αυτή στους κόλπους των δυτικών θεσμών, τουλάχιστον στις ευρωπαϊκές χώρες, προκύπτει από το γεγονός ότι η δημοκρατική αρχή (εθνική ή λαϊκή κυριαρχία) και η αρχή της αντιπροσώπευσης (υπεροχή του κοινοβουλίου) υπερίσχυαν απόλυτα και επί μακρόν της φιλελεύθερης συνιστώσας των δυτικών πολιτικών συστημάτων.

Οι Shapiro και Stone βλέπουν δύο κύριους λόγους πίσω από την έλλειψη ενδιαφέροντος για το ρόλο των δικαστηρίων ανάμεσα στους πολιτικούς επιστήμονες: Πρώτον, υπάρχει ισχυρή δέσμευση στη φιλελεύθερη – δημοκρατική πολιτική ιδεολογία διάκρισης του νόμου και της πολιτικής και μίας θεώρησης των δικαστών ως ανεξάρτητων νομικών, παρά ως διαμορφωτών πολιτικής. Δεύτερον, η μελέτη των νόμων και των δικαστηρίων είναι για τους πολιτικούς επιστήμονες διατομεακή¹¹¹.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες οι δικαστές είχαν πάντα μεγάλη πολιτική επιρροή, καθώς πάντα είχαν την αρμοδιότητα να ανατρέπουν ως αντισυνταγματικές τις αποφάσεις άλλων κλάδων της κυβέρνησης. Οι ευρωπαίοι δέχθηκαν τους Αμερικανούς ως αρνητικό παράδειγμα μίας κυβέρνησης δικαστών. Στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα όμως, οι ευρωπαίοι νομικοί αναλυτές άρχισαν να μιλούν για τις αρετές της συνταγματικής δικαστικής αναθεώρησης, χάρη στην επιρροή του Hans Kelsen. Η συνταγματική αναθεώρηση εξασκείται μετά τον Α'ΠΠ στην Ευρώπη από ειδικά δικαστήρια. Μετά την πτώση των αυταρχικών καθεστώτων της Ισπανίας, Ελλάδας και Πορτογαλίας, αυτά κράτη επίσης υιοθέτησαν συνταγματικά δικαστήρια. Επίσης, στην Ευρώπη υπάρχει η αποσπασματική νομοθετική αναθεώρηση, η

¹¹¹ Jurg Steiner, op. cit. p.96

οποία σημαίνει ότι ένα κείμενο κρίνεται στο συνταγματικό δικαστήριο πριν γίνει νόμος¹¹².

Υπάρχουν τρία γενικά πεδία επί των οποίων κάποιος μπορεί να πει ότι ο δικαστικός έλεγχος είναι νομιμοποιημένος: πρώτον, επειδή τον προβλέπει το σύνταγμα, το οποίο γίνεται αποδεκτό ως φορέας νομιμοποίησης. Δεύτερον, γιατί βασίζεται στη μακριά παράδοση ότι για όλους τους πρακτικούς σκοπούς ενσωματώθηκε ο δικαστικός έλεγχος στο συνταγματικό σύστημα. Τέλος, γιατί υπονοείται από τις αρχές της δημοκρατικής διακυβέρνησης¹¹³.

Το Συνταγματικό Δικαστήριο κατά κανόνα παίζει το ρόλο της «θύρας του βέτο» στη διαδικασία της συνταγματικής τροποποίησης. Οι προτεινόμενοι νόμοι προς τροποποίηση πρέπει να υποβληθούν στο Συνταγματικό Δικαστήριο, ώστε να εξετάσει αν ακολούθησαν σωστά τη διαδικασία και αν περιορίζει τα δικαιώματα και ελευθερίες των πολιτών¹¹⁴.

Τόσο στη Μεγάλη Βρετανία όσο και στη Γαλλία, για ιστορικούς και ιδεολογικούς λόγους, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών ήταν μερικά σεβαστή και η υπεροχή του κοινοβουλίου παρέμενε για καιρό αναμφισβήτητη. Ο νόμος θεωρείται ότι διαθέτει όλες τις αρετές, λόγω των ιδιοτήτων του ίδιου του δημιουργού του, δηλαδή του κοινοβουλίου. Στη Μεγάλη Βρετανία, η σχετικά αδύναμη δικαστική εξουσία δεν προκύπτει τόσο από ένα θεμελιακό ανταγωνισμό των εξουσιών, όσο από μια αναμφισβήτητη υπεροχή του κοινοβουλίου, από το οποίο κατά κάποιον τρόπο απορρέουν οι άλλες εξουσίες¹¹⁵.

Η Βρετανία δεν έχει γραπτό σύνταγμα. Οι βρετανικοί πολιτικοί θεσμοί, πρακτικές και πολιτικές ελευθερίες έχουν εξελιχθεί ανά τους αιώνες. Κάποιοι από τους κανόνες έχουν κωδικοποιηθεί, ενώ άλλοι υπάρχουν μόνο ως άγραφα ήθη και συμβάσεις. Ακόμα και οι πιο θεμελιώδεις νόμοι δεν έχουν ιδιαίτερο καθεστώς και μπορεί το κοινοβούλιο να τους αλλάξει, όπως κάθε άλλο νόμο. Τα δικαστήρια εφαρμόζουν τον νόμο σε συγκεκριμένες υποθέσεις, αλλά δεν έχουν την αρμοδιότητα να αποφασίσουν αν ένας νόμος είναι αντισυνταγματικός, αρμοδιότητα που έχει το κοινοβούλιο. Στη Βρετανία οι

¹¹² Ibid. p.97

¹¹³ Robert A. Dahl, op. cit. p.143

¹¹⁴ Oleh Potsyk, "Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine", Europe – Asia Studies Vol.55 no7 (November 2003), p.1089

¹¹⁵ Yves Meny, ό. π. σσ.349-350

ψηφοφόροι θεωρούν ως κύρια υποχρέωση τους να εκλέγουν το Κοινοβούλιο, το οποίο έχει το νομιμοποιημένο δικαίωμα να εκφράζει τη λαϊκή βούληση. Επειδή ο λαός δίνει πλήρη εξουσία στο Κοινοβούλιο, θα ήταν παράλογο - σύμφωνα με τη βρετανική παράδοση - ένα ανώτατο δικαστήριο να ελέγχει τις πράξεις του κοινοβουλίου. Αυτοί οι έλεγχοι γίνονται από το λαό στις επόμενες εκλογές. Αυτό που αποτρέπει το κυβερνών κόμμα από το να εγκαθιδρύσει δικτατορία είναι η ευρέως αποδεκτή δημοκρατική κουλτούρα και η πεποίθηση ότι όλοι αποδέχονται τους βασικούς κανόνες του παιχνιδιού¹¹⁶.

Το αμερικάνικο σύνταγμα θεωρείται ως προϊόν της συναίνεσης του λαού, δηλαδή ενός κοινωνικού συμβολαίου και με την έννοια αυτή ως ο υπέρτατος νόμος της χώρας. Η ερμηνεία των κατώτερων δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένων των Ανωτάτων Δικαστηρίων των πολιτειών, ακολουθεί την ερμηνεία που δίνει η ανώτατη δικαστική αρχή των ΗΠΑ. Στις ΗΠΑ ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων θεσπίστηκε σχεδόν ταυτόχρονα με τους άλλους κρατικούς θεσμούς¹¹⁷.

Στις ΗΠΑ οι ψηφοφόροι μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου με έμμεσο και ανίσχυρο τρόπο. Μπορούν να ψηφίσουν κάποιο προεδρικό υποψήφιο, με την ελπίδα ότι θα έχει την ευκαιρία να ορίσει καινούργιους δικαστές. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι συχνά η σύνθεση του Ανώτατου Δικαστηρίου δεν αλλάζει, καθώς δεν υπάρχουν όρια στη θητεία των δικαστών, ούτε καν ηλικία συνταξιοδότησης. Επίσης, οι δικαστές συχνά ακολουθούν κατευθύνσεις που δεν τις περιμένουν οι Πρόεδροι που του διορίζουν ή οι γερουσιαστές που επικυρώνουν τον διορισμό τους. Παρά το γεγονός ότι αυτό το σύστημα μοιάζει λιγότερο δημοκρατικό από το Βρετανικό, έχει το πλεονέκτημα ότι δίνει μεγαλύτερη συνέχεια στον νόμο. Στη Βρετανία δεν υπάρχει συνταγματικός δικαστικός έλεγχος, αλλά θεσπισμένος δια νόμου (statutory), το οποίο σημαίνει ότι οι δικαστές έχουν το δικαίωμα και την υποχρέωση να ελέγξουν τι είναι νόμιμο και τι όχι σε μία χώρα¹¹⁸.

Η Γερμανία είναι ένα καλό παράδειγμα κράτους με ισχυρό συνταγματικό δικαστήριο. Μετά τον Β΄ΠΠ, και με ζωντανές τις παραστάσεις

¹¹⁶ Jurg Steiner, op. cit. p.98

¹¹⁷ Yves Meny, ό. π. σσ.351-353

¹¹⁸ Jurg Steiner, op. cit. p.99

του τρόπου που ο Χίτλερ ανέτρεψε τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, ιδρύθηκε Ανώτατο Δικαστήριο στα πρότυπα του Αμερικάνικου από τις αμερικάνικες δυνάμεις κατοχής. Τα μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου επιλέγονται από το Κοινοβούλιο στη βάση κομματικού διορισμού. Στη σύντομη ιστορία της Ομοσπονδίας, το Δικαστήριο έχει θεμελιώσει την ηθική και πολιτική του αρμοδιότητα ως θεματοφύλακας του συντάγματος¹¹⁹.

Στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1958 δεν τίθεται ζήτημα αναγνώρισης μίας πραγματικής δικαστικής εξουσίας και βεβαία ούτε της θέσπισης ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το Συμβούλιο έχει ως βασική του αποστολή να προφυλάσσει την εκτελεστική εξουσία από τις υπερβάσεις του κοινοβουλίου. Ο Γάλλος Πρόεδρος ασκεί μεγάλη επίδραση προς το Συνταγματικό Δικαστήριο, γιατί διορίζει τα μέλη αυτού και έχει το δικαίωμα να το καλεί σε συνεδρίαση. Επίσης, ο Πρόεδρος εγγυάται την ανεξαρτησία των δικαστηρίων και διορίζει όλα τα μέλη του Ανώτατου Συμβουλίου Δικαιοσύνης¹²⁰.

Τα Συνταγματικά Δικαστήρια νοούνται ακόμα και ως μηχανισμοί εξισορρόπησης και πολιτικού ελέγχου, αποτρέποντας τα άλλα όργανα να υπερβούν τις αρμοδιότητες τους και επιβάλλοντας το σεβασμό των συνταγματικών επιταγών. Πρόκειται για όργανα που παράγουν δίκαιο, δικάζουν και από αυτή τη σκοπιά υπάγονται στο δικαστικό τομέα. Όμως, η διαιτητική και η εξισορροπητική λειτουργία καθώς και η σύνθεση και οι αρμοδιότητες των δικαστηρίων αυτών τους προσδίδουν ταυτόχρονα και έναν πολιτικό χαρακτήρα. Ο χαρακτηρισμός αυτός απορρίπτεται συνήθως, διότι ο όρος πολιτικό εκλαμβάνεται συχνά ως συνώνυμο του κομματισμού¹²¹.

Αν το Ανώτατο Δικαστήριο θεωρούταν πολιτικός θεσμός, δεν θα υπήρχε πρόβλημα, καθώς θα θεωρούταν δεδομένο ότι τα μέλη του Δικαστηρίου θα επιλύουν ζητήματα γεγονότος και αξίας με το να εισάγει διαπιστώσεις που θα απορρέουν από τις δικές τους προδιαθέσεις ή από αυτές των ισχυρών πελατών τους και κομματαρχών. Παρόλα αυτά, καθώς μεγάλο μέρος της νομιμοποίησης των αποφάσεων του Δικαστηρίου βασίζεται στην πεποίθηση ότι είναι αποκλειστικά νομικός θεσμός, το να αποδεχτείς το

¹¹⁹ Ibid. pp.101-102

¹²⁰ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σελ.79

¹²¹ Yves Meny, ό. π. σελ.355

Δικαστήριο ως πολιτικό θεσμό θα επέλυε ένα πρόβλημα και θα δημιουργούσε ένα άλλο¹²².

Τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Γερμανία και την Ιταλία, η επιλογή και τα χαρακτηριστικά των δικαστών δείχνουν ότι τα Δικαστήρια αυτά δεν είναι ούτε καθαρά πολιτικά όργανα ούτε κοινά δικαστήρια. Ο πολιτικός τους χαρακτήρας εκδηλώνεται κατ' αρχήν από τη φύση των αρχών που έχουν την ευθύνη διορισμού των μελών τους. Στις ΗΠΑ διορίζονται από τον Πρόεδρο με τη σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας. Στη Γαλλία οι 9 δικαστές διορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τους προέδρους των δύο Βουλών. Στην Ιταλία τα 15 μέλη του Συνταγματικού Δικαστηρίου επιλέγονται κατά το ένα τρίτο από τον αρχηγό του κράτους, κατά ένα τρίτο από τις δύο Βουλές και κατά ένα τρίτο από τους ανώτατους δικαστικούς των διοικητικών και των διοικητικών δικαστηρίων. Στη Γερμανία προβλέπεται ότι τα 16 μέλη του ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου ορίζονται ισόποσα από τις δύο Βουλές¹²³.

Αν εφαρμόσουμε την έννοια της ανεξαρτησίας στον τρόπο διορισμού των δικαστών, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η διαδικασία διορισμού των συνταγματικών δικαστών εξαρτάται συχνά περισσότερο από την πολιτική εξουσία από ότι ο διορισμός των κατώτερων δικαστών, η επιλογή των οποίων είναι γενικά αξιοκρατική¹²⁴. Αν οι επιλεγέντες διαθέτουν την απαιτούμενη επαγγελματική επάρκεια, ανεξαρτήτως πολιτικών προτιμήσεων, μπορούν να είναι συνεπείς με τις αρχές και τους κανόνες του θεσμού που υπηρετούν π.χ. ο Warren Burger, αν και διορισμένος από τον Νίξον, προέδρευσε κατά της απόφασης της 24^{ης} Ιουλίου 1974 στην υπόθεση «ΗΠΑ κατά Νίξον», η οποία εκδόθηκε ομόφωνα. Διοριζόμενοι δια βίου (ΗΠΑ) ή για μια σχετικά μακρά περίοδο (12 χρόνια στη Γερμανία, 9 χρόνια σε Γαλλία και Ιταλία), είναι συνεπώς μόνιμοι και διαθέτουν απεριόριστη δυνατότητα έκφρασης¹²⁵.

Ανάμεσα στον ακραίο συγκεντρωτισμό του ελέγχου στην αμερικάνικη περίπτωση και στον κατακερματισμό του γαλλικού συστήματος, υφίστανται ενδιάμεσα παραδείγματα με σχετική αποτελεσματικότητα, όπως το ιταλικό και κυρίως το γερμανικό. Γερμανοί και Ιταλοί επεδίωξαν τη δημιουργία γεφυρών

¹²² Robert A. Dahl, op. cit. p.165

¹²³ Yves Meny, ό. π. σελ.362

¹²⁴ Μέλος του αμερικάνικου Ανώτατου Δικαστηρίου διετέλεσε ο πρώην Πρόεδρος Taft, ενώ στη Γαλλία ο μελλοντικός πρωθυπουργός και Πρόεδρος Pompidou. Αντιστοίχως, στην Ιταλία, τη Γερμανία και τη Γαλλία, τα Δικαστήρια είχαν ως Προέδρους πρώην Υπουργούς Εσωτερικών ή Δικαιοσύνης.

¹²⁵ Yves Meny, ό. π. σελ.366

ανάμεσα στα πολιτικά και διοικητικά δικαστήρια, από τη μία μεριά, και τις αρχές ελέγχου της συνταγματικότητας από την άλλη. Η πρώτη γέφυρα συνίσταται στη δυνατότητα επιλογής 6 σε σύνολο 16 δικαστών από τα κοινά δικαστήρια στη Γερμανία, και 5 σε σύνολο 15 στην Ιταλία. Η δεύτερη γέφυρα συνίσταται στη δυνατότητα που παρέχεται στα μέλη των πολιτικών, ποινικών, διοικητικών και φορολογικών δικαστηρίων να προσφεύγουν στο Συνταγματικό Δικαστήριο για ζητήματα συνταγματικότητας που ανακύπτουν κατά την εκδίκαση μίας διαφοράς¹²⁶.

¹²⁶ Το ίδιο, σελ.360

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Άμεση συμμετοχή των πολιτών

3.1. Γενικές παρατηρήσεις

Το αντιπροσωπευτικό σύστημα, ιδιαίτερα μετά την επικράτηση της μορφής της δημοκρατίας των ελίτ, έχει οδηγήσει σε πολιτική αποξένωση και απάθεια μεγάλο μέρος των πολιτών στα σύγχρονα κράτη. Αντίστοιχα, η άμεση δημοκρατία δεν θεωρείται κατάλληλη για κράτη μεγάλου μεγέθους, ακόμα και σήμερα που οι τεχνολογίες επικοινωνίας έχουν καταστήσει τον κόσμο ένα «μεγάλο χωριό».

Το ημι-αντιπροσωπευτικό σύστημα θεωρείται πλέον ως το πιο κατάλληλο για να αντιμετωπίσει το έλλειμμα δημοκρατίας που προκύπτει κατά τον καθημερινό δημοκρατικό βίο. Στο ημι-αντιπροσωπευτικό σύστημα ο πολίτης μπορεί να επηρεάσει την απόφαση, χωρίς όμως να τη λάβει ο ίδιος. Με αυτόν τον τρόπο μετριάζεται η συχνά εμφανιζόμενη ασυμφωνία μεταξύ της ακολουθούμενης πολιτικής και της βούλησης του εκλογικού σώματος. Δικαιολογητική βάση αυτού του συστήματος είναι η καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, η υποχρεωτική εκπαίδευση και η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο αιρετός αντιπρόσωπος δεν είναι απλώς υπόλογος στο λαό σε κάθε εκλογική αναμέτρηση, αλλά είναι εν μέρει υποταγμένος και εξαρτημένος από αυτούς που τον εξέλεξαν. Αυτή η εξάρτηση εκφράζεται με πρακτικές, όπως η μη εκλογή του ή η ανάκληση του, η οποία είναι μία μορφή κύρωσης κατά της συμπεριφοράς του αντιπροσώπου¹²⁷.

Η άμεση συμμετοχή των πολιτών, κυρίως στις ΗΠΑ σε τοπικό επίπεδο και στις ομοσπονδιακές πολιτείες, είναι πολύ εκτεταμένη. Σημαντικά μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν οι διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας σε μία δεύτερη κατηγορία χωρών. Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται στο β' μισό του 20^{ου} αιώνα, κυρίως η Ιταλία, η Νέα Ζηλανδία, η Αυστραλία, η Ιρλανδία, η Δανία και η Γαλλία. Οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας είναι κατά κανόνα διαδικασίες πρωτοβουλίας των πολιτών ή διαδικασίες συμβουλευτικής

¹²⁷ Ηλίας Γ. Νικολόπουλος, *Ο Θεσμός της Λαϊκής Νομοθετικής και Συνταγματικής Πρωτοβουλίας*, Αθήνα – Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα 1997 σσ.16-19

φύσης, χωρίς δεσμευτικό χαρακτήρα, ή στηρίζονται στο δικαίωμα ενός συνταγματικού οργάνου να καλέσει το λαό σε λήψη απόφασης. Η Ελβετία είναι ο αδιαφιλονίκητος επικεφαλής της άμεσης δημοκρατίας μεταξύ των σύγχρονων κρατών¹²⁸.

Η άμεση δημοκρατία έχει μακρά παράδοση στην Ελβετία. Τα ελβετικά καντόνια άρχισαν να χρησιμοποιούν το δημοψήφισμα ήδη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Το δημοψήφισμα και η λαϊκή πρωτοβουλία σε εθνικό επίπεδο θεσμοθετήθηκαν το 1848 και το 1891 αντίστοιχα. Οι Αμερικανοί αναλυτές θεωρούν ότι ο συνδυασμός της άμεσης δημοκρατίας και της ισχυρής κοινωνίας πολιτών, όπως αυτή εκφράζεται και από το δημοψήφισμα και τη λαϊκή πρωτοβουλία, καθιστά την Ελβετία ένα από τα λίγα έθνη που είναι ταυτόχρονα οικονομικά και κοινωνικά επιτυχημένα.

Το φαινόμενο προσφυγής στο δημοψήφισμα, τη λαϊκή πρωτοβουλία και την ανάκληση θεωρείται συνήθως ότι αφορά αποκλειστικά τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και το Σύνταγμα της Βαϊμάρης στη Γερμανία του μεσοπολέμου είχε θεσπίσει διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας. Εξάλλου, στις ΗΠΑ το λαϊκίστικο ρεύμα που διεκδίκησε την υιοθέτηση αυτών των διαδικασιών, με διακηρυγμένο στόχο του την «επιστροφή της διακυβέρνησης στο λαό», επικαλείται ως πρότυπο του τις μορφές δημοκρατίας που εφαρμόζονταν στην αρχαία Ελλάδα και την σύγχρονη Ελβετία¹²⁹.

Με το προαιρετικό δημοψήφισμα οι ομάδες ενδιαφερόντων, οι οποίες δεν συμφωνούν με το προβλεπόμενο ή πραγματικό αποτέλεσμα μίας νομοθεσίας, αποκτούν τη δυνατότητα να απειλήσουν με ένα δημοψήφισμα και έτσι να θέσουν σε κίνδυνο τον συνολικό νομοθετικό σχεδιασμό. Προς μία άλλη κατεύθυνση δρα η λαϊκή πρωτοβουλία, η οποία υποτάσσει τις εισροές της πολιτικής διαδικασίας στον έλεγχο των εκλογέων και όχι τις εκροές. Με τη λαϊκή πρωτοβουλία οι πολίτες μπορούν να δώσουν ώθηση στην πολιτική. Ωστόσο, η λαϊκή πρωτοβουλία, ακριβώς όπως και το δημοψήφισμα, έχει και μια λανθάνουσα λειτουργία ενσωμάτωσης. Η λαϊκή πρωτοβουλία αναγκάζει

¹²⁸ Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετάφραση Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2004, σσ.401-402

¹²⁹ Yves Meny, *Συγκριτική Πολιτική*, τόμος Α', Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σελ.365

την αντιπολίτευση, η οποία κατά κανόνα είναι οργανωτικά και ιδεολογικά διασπασμένη, σε σύζευξη του προγράμματος της και των αιτημάτων τους¹³⁰.

Η άμεση δημοκρατία θέτει τη σφραγίδα της στην κρατική δραστηριότητα. Και επειδή παρουσιάζει ξεκάθαρα στον πολίτη το κόστος των δημοσίων αποφάσεων, η τάση προς λύσεις από πλευράς κράτους, οι οποίες συνήθως προϋποθέτουν υψηλή φορολογία ή κοινωνικές εισφορές, είναι μικρότερη από ότι στις περισσότερες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Στην Ελβετία η άμεση δημοκρατία φρέναρε την οικοδόμηση και την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους και είναι συνυπεύθυνη για το γεγονός ότι το ελβετικό κοινωνικό κράτος αναπτύχθηκε αργότερα από οπουδήποτε αλλού στην Ευρώπη¹³¹.

3.2. Θεσμοί άμεσης συμμετοχής

3.2.1. Δημοψήφισμα

Δημοψήφισμα είναι η έκφραση της λαϊκής θέσης μόνο με ένα «ναι» ή ένα «όχι», άρα χωρίς τη δυνατότητα ενδιάμεσης τοποθέτησης, επί ενός ζητήματος που η πολιτική εξουσία ή κάποιο άλλο πολιτικά παρεμβαίνον υποκείμενο επιλέγει να θέσει διλημματικά ενώπιον του λαού¹³².

Για να συνιστά αυθεντική έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, η προσφυγή σε δημοψήφισμα πρέπει να ανταποκρίνεται στις εξής θετικές ή αρνητικές προϋποθέσεις: Πρώτον, να πρόκειται για ερώτημα επιδεκτικό απάντησης με ένα «ναι» ή ένα «όχι», με την έννοια πως η ολική απόρριψη ή η ολική αποδοχή είναι οι μόνες δυνατές. Δεύτερον, να είναι δυνατή η πρόσληψη από το εκλογικό σώμα όλων, στο μέτρο του δυνατού, των συνεπειών της μία ή της άλλης λαϊκής τοποθέτησης: συχνά η αποδοχή μίας πρότασης συνεπάγεται παρεπόμενα μέτρα, τα οποία η κοινή γνώμη δεν είναι πάντα σε θέση να συλλάβει εξ αρχής. Τρίτον, το ζήτημα επί του οποίου αποφαινεται ο λαός δεν πρέπει αν είναι τέτοιο, ώστε να παρέχεται στην πλειοψηφία η δυνατότητα να αποστερήσει από τη μειοψηφία την άσκηση ανθρωπίνων ή ατομικών

¹³⁰ Manfred G. Schmidt, ό. π. σσ.411-412

¹³¹ Το ίδιο, σελ.410

¹³² Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008, σελ.63

δικαιωμάτων, να εισάγει διακρίσεις εις βάρος κάποιων μειονοτήτων κτλ. Τέλος, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν συνιστά την πεμπτοσύνη της δημοκρατίας η παραπομπή κάποιου θέματος στη λαϊκή κρίση σε συνθήκες έντονης συγκινησιακής φόρτισης¹³³.

Όταν ο λαός καλείται συχνά στην κάλπη, όπως στην Ελβετία, αποφασίζει τόσο για σημαντικά θέματα όσο και για ασήμαντα. Αντιθέτως, σε κράτη όπου τα δημοψηφίσματα είναι σπανιότερα, λαμβάνονται συνήθως αποφάσεις για καυτά θέματα¹³⁴.

Ο Ελβετός ψηφοφόρος έχει στη διάθεση του σε ομοσπονδιακό επίπεδο 4 εργαλεία άσκησης άμεσης δημοκρατίας: α)το προαιρετικό νομοθετικό δημοψήφισμα β)τη λαϊκή πρωτοβουλία γ)το προαιρετικό δημοψήφισμα διακρατικής συνθήκης και δ)το υποχρεωτικό δημοψήφισμα για τις λεγόμενες επείγουσες ομοσπονδιακές αποφάσεις. Με το προαιρετικό νομοθετικό δημοψήφισμα μπορούν νόμοι καθώς και αποφάσεις με γενικό δεσμευτικό χαρακτήρα που ψηφίστηκαν από το κοινοβούλιο, να τεθούν στη λαϊκή κρίση. Το 1891 προστέθηκε και η λαϊκή πρωτοβουλία, η οποία καθιστά δυνατή τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με σκοπό τη μερική αλλαγή του συντάγματος. Το 1921 προστέθηκε το προαιρετικό δημοψήφισμα διακρατικής συνθήκης, με το οποίο αρχικά προβλεπόταν δημοψήφισμα για διεθνείς συμφωνίες απεριορίστου χρόνου π.χ. η ένταξη της Ελβετίας σε διεθνείς οργανισμούς. Από το 1949 και μετά βρίσκεται σε ισχύ το υποχρεωτικό δημοψήφισμα. Σε αυτό υπόκεινται όλες οι συνταγματικές αλλαγές, καθώς και συγκεκριμένες επείγουσες ομοσπονδιακές αποφάσεις οι οποίες δεν στηρίζονται στο σύνταγμα και έχουν γενικό δεσμευτικό χαρακτήρα¹³⁵.

Ο Lipset βρήκε ότι ένα σύστημα δημοψηφισμάτων σε συνδυασμό με ένα ισχυρό δικομματικό σύστημα, λειτούργησε ως ένα πολύτιμο adjunct σε αυτό το σύστημα, τόσο για να διορθώσει τις abuses όσο και για να δράσει ως θετικός περιορισμός στο κυβερνών κόμμα. Άρα, εκτός από εργαλείο μιας δημαγωγικής και ικανής γραφειοκρατίας να αντλήσει δημοκρατική νομιμοποίηση από τα μέλη της για προαποφασισμένες πολιτικές, τα δημοψηφίσματα έδρασαν και ως έλεγχος πάνω στους εκλεγμένους

¹³³ Το ίδιο, σσ.65-67

¹³⁴ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.404

¹³⁵ Το ίδιο, ό. π. σσ.407-408

αντιπροσώπους, ενισχύοντας τον δημοκρατικό έλεγχο από τα μέλη των οργανώσεων. Ο μετασχηματισμός του δημοψηφίσματος από εργαλείο δημοκρατικού ελέγχου σε εργαλείο με το οποίο μία συγκεντρωτική εκτελεστική εξουσία θα μπορεί να κερδίζει υποστήριξη για κάθε πρόταση της, εξαρτάται από την απουσία οργανωμένης αντιπολίτευσης, με τα δικά της μέσα επικοινωνίας¹³⁶.

Στα τέλη του 19ου αιώνα ο διάσημος Βρετανός συνταγματολόγος A. V. Dicey, σε άρθρο του προχώρησε στη διάκριση μεταξύ του δημοψηφίσματος και του Γαλλικού plebiscite. Το δεύτερο δεν προϋποθέτει συζήτηση, καθώς η μορφή και η φύση του ερωτήματος που τίθεται στο έθνος επιλέγεται και διατυπώνεται από τους ανθρώπους στην εξουσία. Μάλιστα, σπανίως η ψηφοφορία για αυτά είναι ελεύθερη ή δίκαια¹³⁷.

Ο θεσμός του δημοψηφίσματος σε διάφορα ευρωπαϊκά συντάγματα χρησιμοποιείται για την άρση των διαφορών μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Πάντως, κατά γενικό κανόνα, ο θεσμός του δημοψηφίσματος δεν εναρμονίζεται με το κλασικό κοινοβουλευτικό πολιτικό καθεστώς¹³⁸.

3.2.2. Ανάκληση

Το ημί-αντιπροσωπευτικό σύστημα περιλαμβάνει τους θεσμούς της ανάκλησης των βουλευτών ατομικά και της Βουλής συνολικά. Αυτοί οι θεσμοί δίνουν στο εκλογικό σώμα τη δυνατότητα να ελέγχει άμεσα τους κυβερνώντες. Η συνήθης πρακτική στις δημοκρατίες είναι ο βουλευτής να «τιμωρείται» με την μη επανεκλογή του. Αυτή η πρακτική σημαίνει ότι ένας ανίκανος ή διεφθαρμένος πολιτικός παραμένει στη θέση του μέχρι τη λήξη της θητείας του.

Οι ρίζες της ανάκλησης μπορούν να αναζητηθούν στη διαδικασία εξοστρακισμού στην αρχαία Αθήνα, όπου η ψήφος των πολιτών εξόριζε έναν πολιτικό για δέκα χρόνια. Οι πιο επιφανείς πολιτικοί που εξορίστηκαν ήταν ο

¹³⁶ Arthur Lipow, *Political Parties and Democracy*, London and Chicago: Pluto Press 1996, pp.35-36

¹³⁷ Ibid. p.37

¹³⁸ Άννα Γεωργιάδου, *Ο θεσμός του αιρετού ανώτατου άρχοντα*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα 1984, σελ.75

Αριστείδης, ο Περικλής και ο Θουκυδίδης. Στην αρχαία Ρώμη επίσης υπήρχε η δυνατότητα ανάκλησης¹³⁹.

Μία άλλη διαδικασία που προσιδιάζει σε αυτή της ανάκλησης είναι η διατύπωση οδηγιών και εντολών στους αντιπροσώπους τους για το τι θα ψηφίσουν στις νομοθετικές λειτουργίες. Οι προοδευτικοί οπαδοί της ανάκλησης διατύπωναν τη θεωρητική σχέση μεταξύ της διαδικασίας διατύπωσης εντολών και της ανάκλησης. Ο Lawrence Lowell, πρόεδρος του Harvard, θεωρούσε ότι η δυνατότητα ανάκλησης επιβεβαιώνει ότι η πραγματική σχέση ψηφοφόρου και αιρετού αξιωματούχου είναι εντολέα – εντολοδόχου¹⁴⁰.

Η υιοθέτηση της δυνατότητας ανάκλησης βασιζόταν πάνω στην πεποίθηση ότι οι κυβερνητικοί υπάλληλοι πρέπει να εκφράζουν την άμεση βούληση των πολιτών. Ο Woodrow Wilson, μετέπειτα Πρόεδρος των ΗΠΑ, το 1910 διατύπωσε τη βασική επιχειρηματολογία του προοδευτικού κινήματος, το οποίο και πέτυχε την υιοθέτηση των μορφών άμεσης δημοκρατίας. Σύμφωνα με τον Wilson, *η ανάκληση είναι ένας τρόπος να επαναφέρει στους διοικητικούς υπαλλήλους αυτό που η λαϊκή πρωτοβουλία και το δημοψήφισμα επανέφεραν στους νομοθέτες – δηλαδή την αίσθηση άμεσης ευθύνης στους ανθρώπους που τους επέλεξαν*. Οι προοδευτικοί ισχυρίζονταν ότι πολλοί κυβερνητικοί υπάλληλοι ήταν είτε διεφθαρμένοι είτε ανίκανοι ή και τα δύο, ενώ ταυτόχρονα διατύπωναν την πεποίθηση τους ότι ο μέσος πολίτης ήταν παραπάνω από ικανός να λάβει πολιτικές αποφάσεις¹⁴¹.

Οι προοδευτικοί υποστήριζαν ότι η μη δυνατότητα ανάκλησης καθιστά την εντολή του λαού «υπόλειμμα», αφού το δικαίωμα να εκλέγεις και να ανακαλείς είναι συμπληρωματικά. Όσοι εναντιώνονταν στις τρεις διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας (λαϊκή πρωτοβουλία, δημοψήφισμα, ανάκληση) θεωρούνταν συντηρητικοί και ως λιγότερο αφοσιωμένοι στη δημοκρατία. Οι αντιρρήσεις για το δικαίωμα ανάκλησης ήταν πολύ πιο έντονες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες για την πρωτοβουλία και το δημοψήφισμα, οι οποίες ως

¹³⁹ Report of the Chief Electoral Officer on the recall process in British Columbia, November 2003 p.60

¹⁴⁰ Rod Farmer, “Power to the People: The Progressive Movement for the Recall, 1890s-1920”, The New England Journal of History, Winter 2001 Vol.57 no2 pp.66-7

¹⁴¹ Ibid. p.77

προγενέστερες πρακτικές είχαν εμπεδωθεί πολιτικά. Για τους προοδευτικούς η ανάκληση ήταν περισσότερο εξέλιξη παρά ρήξη¹⁴².

3.3. Κράτη με θεσμούς άμεσης δημοκρατίας

3.3.1. Ελβετία

Η επίδραση της ελβετικής «δημοψηφισματικής δημοκρατίας» ή «ημιάμεσης δημοκρατίας» εκτείνεται προς δύο κατευθύνσεις: προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης κοινωνικών ομάδων και επιδρά συντηρητικά – σταθεροποιητικά, ως ασφάλεια έναντι εκτεταμένων κρατικών παρεμβάσεων και ανακατανομών¹⁴³.

Από όλα τα δημοψηφίσματα που έλαβαν χώρα στη Δυτική Ευρώπη μετά τον Β΄ΠΠ, περισσότερα από τα δύο τρίτα έλαβαν χώρα στην Ελβετία. Η έννοια της άμεσης ενασχόλησης των πολιτών στη λήψη αποφάσεων έχει βαθιές ρίζες στην ελβετική ιστορία, ήδη από τον Μεσαίωνα¹⁴⁴.

Η Ελβετία έχει μεν σύνταγμα, αλλά όπως στην Αγγλία τα ελβετικά δικαστήρια δεν μπορούν να αποφασίσουν αν ένας νόμος είναι συνταγματικός. Στην Ελβετία αυτή η απόφαση λαμβάνεται με δημοψήφισμα. Πρώτον, οι ψηφοφόροι έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν δημοψήφισμα για κάθε πρόταση νόμου που περνά από τη Βουλή, με μοναδική προϋπόθεση τη συλλογή 50.000 υπογραφών σε μία χώρα με πληθυσμό 7εκ. Οι ψηφοφόροι επίσης έχουν τον τελευταίο λόγο στις συνταγματικές τροποποιήσεις. Με τη συλλογή 100.000 υπογραφών οι πολίτες μπορούν να υποβάλλουν πρόταση για δική τους τροποποίηση, η οποία πρώτα θα συζητηθεί στη Βουλή και μετά θα τεθεί σε δημοψήφισμα. Ένα μεγαλύτερο πρόβλημα ανακύπτει αν οι ψηφοφόροι προσθέσουν ένα άρθρο στο σύνταγμα το οποίο θα αντιτίθεται σε άλλα άρθρα του συντάγματος. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πέρασε διάταξη που απαγόρευε τη θανάτωση ζώων σύμφωνα με τα εβραϊκά έθιμα, αλλά το δημοψήφισμα επέτρεψε την έκφραση αντισημιτικών αισθημάτων¹⁴⁵.

¹⁴² Ibid p.73

¹⁴³ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.414

¹⁴⁴ Jurg Steiner, *European Democracies*, New York: Longman 1998, p.109

¹⁴⁵ Ibid. p.100

Σε αντίθεση με το ομοσπονδιακό επίπεδο, οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας έχουν εξαιρετικά μεγαλύτερη βαρύτητα στα συντάγματα των ομόσπονδων κρατιδίων. Από ο γεγονός αυτό ευνοούνται κυρίως τα δικαιώματα πρωτοβουλιών και τα δημοψηφίσματα σχετικά με συγκεκριμένες προτάσεις νόμων. Το Σύνταγμα του κρατιδίου Μπάντεν – Βύρτεμπεργκ, για παράδειγμα, προβλέπει το δικαίωμα πρωτοβουλίας υποβολής νομοσχεδίου, καθώς και το δικαίωμα πρωτοβουλίας για διενέργεια σχετικού με αυτό το νομοσχέδιο δημοψηφίσματος, σε περίπτωση κατά την οποία το κοινοβούλιο του κρατιδίου δεν το αποδέχεται χωρίς αλλαγές. Επιπλέον, προβλέπει την πρόωπη διάλυση του κοινοβουλίου ως αποτέλεσμα δημοψηφίσματος¹⁴⁶.

Εκτός από την ατομική ανάκληση που ισχύει στις Ηνωμένες Πολιτείες, οκτώ από τα 26 καντόνια της Ελβετίας επιτρέπουν τη συλλογική ανάκληση των αντιπροσώπων τους. Συγκεκριμένα, πρόκειται για την πρόωπη διάλυση της τοπικής Βουλής μετά από δημοψήφισμα, το οποίο διεξάγεται κατόπιν αιτήματος συγκεκριμένου αριθμού πολιτών, αριθμός που διαφέρει ανά καντόνι. Σκοπός αυτού του θεσμού είναι να διαπιστωθεί αν η Βουλή εξακολουθεί να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης των ψηφοφόρων¹⁴⁷.

Ο θεσμός της συλλογικής ανάκλησης ήταν μέρος του εθιμικού δικαίου της Ελβετίας για πολλούς αιώνες. Τα καντόνια που τον έχουν υιοθετήσει προχώρησαν στη θεσμοθέτηση του την περίοδο 1850-1880. Τα καντόνια της Argovie και του Schaffhausen ήταν τα πρώτα που καθιέρωσαν τον θεσμό της λαϊκής ανάκλησης ολόκληρης της Βουλής. Τα καντόνια της Lucerne, Soleure και του Thurgovie ακολούθησαν το 1869, ενώ τα υπόλοιπα τρία στα τέλη της δεκαετίας του 1870. Κατά τη διαδικασία αναθεώρησης του συντάγματος της Ελβετίας το 1872 τέθηκε ζήτημα καθιέρωσης της ανάκλησης σε ομοσπονδιακό επίπεδο, αλλά οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν. Τα συντάγματα της Argovie και του Schaffhausen προβλέπουν την ανάκληση και της εκτελεστικής εξουσίας του καντονιού, εκτός της νομοθετικής. Η πρόωπη διάλυση της Βουλής μπορεί να επιτευχθεί και μέσω της λαϊκής πρωτοβουλίας, εφόσον οι πολίτες ζητήσουν την ολική αναθεώρηση του Συντάγματος¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.399

¹⁴⁷ Ηλίας Γ. Νικολόπουλος, ό. π. σελ.29

¹⁴⁸ Το ίδιο, σσ.30-1

Η διαδικασία συλλογικής ανάκλησης της Βουλής στα Ελβετικά καντόνια είναι παρόμοια με αυτή της ατομικής ανάκλησης στις Ηνωμένες Πολιτείες, γεγονός απολύτως λογικό αν λάβουμε υπόψη τον βαθμό που το μοντέλο δημοκρατίας στην Ελβετία επηρέασε τις ομόσπονδες Πολιτείες των ΗΠΑ. Και στα οκτώ κανόνια ένας καθορισμένος αριθμός εκλόγιμων ψηφοφόρων πρέπει να υπογράψει μία αίτηση ανάκλησης, προκειμένου αυτή να κριθεί κατάλληλη. Όταν κατατεθεί η αίτηση, γίνεται έλεγχος όλων των υπογραφών όσο αναφορά την εκλογική καταλληλότητα των ατόμων που υπογράφουν την αίτηση. Αν μετά τον έλεγχο ο αριθμός των εναπομεινάντων υπογραφών είναι μικρότερος από τον συνταγματικά προσδιορισμένο, η αίτηση επιστρέφεται στον εισηγητή, στον οποίο παραχωρείται συγκεκριμένη χρονική παράταση για να συγκεντρώσει τις επιπλέον υπογραφές που χρειάζεται. Όταν η αίτηση κριθεί ότι έχει τον απαραίτητο αριθμό υπογραφών προκηρύσσονται εκλογές ανάκλησης, στις οποίες θα καθοριστεί αν το νομοθετικό σώμα θα ανακληθεί και ως εκ τούτου αν θα πρέπει να διεξαχθούν γενικές βουλευτικές εκλογές¹⁴⁹.

Ο αριθμός των απαραίτητων υπογραφών και ο χρόνος που παραχωρείται για τη συγκέντρωσή τους διαφέρει ανά καντόνι. Στο καντόνι του Schaffhausen ο εισηγητής της ανάκλησης πρέπει να συγκεντρώσει μόλις χίλιες υπογραφές, ενώ στο καντόνι του Ticino (Tessin) ο αριθμός είναι ο πιο μεγάλος συγκριτικά, απαιτώντας 15 χιλιάδες υπογραφές σε διάστημα 60 ημερών. Το καντόνι της Βέρνης είναι επίσης «περιοριστικό», καθορίζοντας όριο 12 χιλιάδων υπογραφών. Τα υπόλοιπα καντόνια έχουν θεσπίσει ως όριο τις 4 ή 5 χιλιάδες υπογραφές, ενώ το καντόνι Thurgovie καθορίζει ποσοστό επί του συνόλου των εγγεγραμμένων πολιτών¹⁵⁰.

Η δημοτικότητα της άμεσης δημοκρατίας στην Ελβετία είναι πολύ μεγάλη. Σε έρευνα του 1991 μόλις το 14% των ερωτηθέντων συμφώνησαν με την ιδέα να περιοριστεί το δημοψήφισμα υπέρ της ενίσχυσης της εξουσίας της Βουλής. Ένα από τα πιο σημαντικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα κόμματα που επιθυμούν την ένταξη της Ελβετίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ο

¹⁴⁹ Report of the Chief Electoral Officer on the recall process in British Columbia, November 2003 p.29

¹⁵⁰ Ibid p.29 και Ηλίας Γ. Νικολόπουλος, ό. π. σσ.30-1

φόβος των πολιτών ότι θα χάσουν μέρος του δικαιώματος τους για δημοψήφισμα ή πρωτοβουλία¹⁵¹.

Παρά τη συχνή προσφυγή στο δημοψήφισμα, στην Ελβετία επιβεβαιώθηκε η θέση ότι το δημοψήφισμα μπορεί να οδηγήσει σε αποστέρωση μειονοτήτων από ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Τις δεκαετίες του '60 και '70 οι ξένοι στην Ελβετία έφτασαν το 1εκ. σε σύνολο πληθυσμού 6εκ. Οι Ελβετοί δεν αισθάνονταν πια άνετα στην χώρα τους και άρχισαν να μιλούν για αλλοδαποποίηση της Ελβετίας. Πολιτικά, αναπτύχθηκε κίνημα που ζητούσε τη δραστική μείωση των ξένων που επιτρέπονταν στην Ελβετία. Αυτό το κίνημα εισήγαγε αρκετές συνταγματικές πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση. Όλα τα κύρια πολιτικά κόμματα και ομάδες συμφερόντων πρότειναν την απόρριψη τους ως ηθικά λάθος. Οι τροποποιήσεις έλαβαν ευρεία αποδοχή, αλλά ηττήθηκαν κάθε φορά με μικρή διαφορά. Η προσέλευση των ψηφοφόρων υπήρξε συχνά πολύ χαμηλή, γύρω στο 30%. Εξαίρεση όταν ψήφισαν για την ένταξη στην ΕΟΚ το 78% των ψηφοφόρων. Το μεγαλύτερο μειονέκτημα του δημοψηφίσματος στην Ελβετία είναι ότι δεν προστατεύει επαρκώς τις μειονότητες, ενώ το μεγαλύτερο πλεονέκτημα του είναι ότι δίνει νομιμοποίηση στις πολιτικές αποφάσεις¹⁵².

3.3.2. Ηνωμένες Πολιτείες

Οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας εισήχθησαν στις ΗΠΑ τον 19^ο αιώνα με το Ριζοσπαστικό κίνημα, και οι πιο σημαντικές επιτυχίες του ήταν οι απευθείας προκριματικές εκλογές των κομμάτων και τα δύο εργαλεία της άμεσης νομοθεσίας, το δημοψήφισμα και η λαϊκή πρωτοβουλία¹⁵³.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες οι πόλεις και οι πολιτείες που εισήγαγαν περισσότερο στα Συντάγματα τους τις αρχές της άμεσης δημοκρατίας είναι οι δυτικές. Μάλιστα, σε αγροτικές περιοχές της Νέας Αγγλίας διατηρείται ο θεσμός της «συγκέντρωσης της πόλης», σύμφωνα με τον οποίο μία φορά το χρόνο συγκαλείται ανοιχτή στους ψηφοφόρους συγκέντρωση, στην οποία λαμβάνονται σημαντικές αποφάσεις και νέα μέτρα. Οι παλαιότερες ανατολικές πολιτείες έχουν παραμείνει πιστές στους κανόνες της αντιπροσωπευτικής

¹⁵¹ Wolf Linder, *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, London: St. Martin's Press 1994 p.134

¹⁵² Jurg Steiner, op. cit. p.111

¹⁵³ Arthur Lipow, op. cit. p.13

δημοκρατίας. Ο λόγος είναι ότι σε αυτές τις πολιτείες κυριαρχεί η αστική τάξη των WASP, δηλαδή των λευκών αγγλοσαξόνων και θρησκευτικά προτεσταντών¹⁵⁴.

Οι συντηρητικοί υπερασπιστές των μεγάλων επιχειρήσεων ήταν αυθεντικά αντίθετες στις απευθείας προκριματικές εκλογές και στην άμεση νομοθεσία, και πιθανόν να πίστευαν τη δική τους προπαγάνδα για τον επαναστατικό δημοκρατικό χαρακτήρα της άμεσης δημοκρατίας. Άρθρο στη Los Angeles Times επέκρινε την πρωτοβουλία και το δημοψήφισμα ως το έργο αναρχικών, σοσιαλιστικών agitators που είχαν ως σκοπό να καταστρέψουν την ιδιωτική περιουσία. Υπήρχε μία λαϊκίστικη πλευρά στο Ριζοσπαστικό κίνημα το οποίο αντανakλούσε το αίσθημα των μικροαστικών και εργατικών τάξεων και πίστευαν ότι τέτοια εργαλεία θα έδιναν στους πολίτες ισχύ επί της κυβέρνησης τους. Το «σχέδιο Όρεγκον» φανερώνει ότι για την διοικητική ή οργανωτική πτέρυγα του ριζοσπαστισμού, το αίτημα για άμεση δημοκρατία δεν αντιτίθετο στον εξορθολογισμό και συγκεντρωτισμό της εκτελεστικής εξουσίας, αλλά αντιθέτως ήταν προϋπόθεση καθώς παρέκαμπτε τη νομοθετική αρχή και έδινε στους κυβερνήτες την εξουσία να υιοθετήσουν νομοθεσία με το να απευθύνονται απευθείας στον λαό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η εκτελεστική εξουσία είχε την αρμοδιότητα να προτείνει νομοθεσία στο αντιπροσωπευτικό σώμα, το οποίο μπορούσε μετά να διαλύσει και να προκηρύξει νέες εκλογές¹⁵⁵.

Η Πολιτεία της Καλιφόρνια προσφεύγει πιο συχνά σε μορφές άμεσης δημοκρατίας. Από το 1884 έως το 1990 οι ψηφοφόροι κλήθηκαν να αποφασίσουν για 1098 ζητήματα. Κατατέθηκαν 31 προτάσεις ανάκλησης που αφορούσαν τους κυβερνήτες της Καλιφόρνια, μία εκ των οποίων αφορούσε τον Ronald Reagan και η τελευταία τον κυβερνήτη Gray Davis το 2003. Από αυτές μόνο η τελευταία ήταν επιτυχημένη, ενώ οι υπόλοιπες δεν συγκέντρωσαν τον απαραίτητο αριθμό υπογραφών για να προκηρυχθούν εκλογές. Η Βόρεια Ντακότα ανακάλεσε τον κυβερνήτη της το 1921 και ο κυβερνήτης της Αριζόνα το 1988 παραπέμφθηκε, ενώ ταυτόχρονα είχε ξεκινήσει η διαδικασία ανάκλησης του. Στην Καλιφόρνια και το Μίσιγκαν είναι

¹⁵⁴ Yves Meny, ό. π. σελ.366

¹⁵⁵ Arthur Lipow, op. cit. p.19

συχνή η ανάκληση δημάρχων και δημοτικών υπαλλήλων. Οι υπόλοιπες 16 πολιτείες προσφεύγουν στην ανάκληση με μεγάλη φειδώ¹⁵⁶.

Στην Καλιφόρνια οι δημοψηφισματικές διαδικασίες καταλήγουν συχνά σε εργαλείο ενός αντικρατικού λαϊκισμού. Και δεν είναι σπάνιες οι φορές που γίνονται μέσο αποκλεισμού ανεπιθύμητων και η άμυνα απέναντι στην παρεχόμενη από το κράτος κοινωνική ενσωμάτωση π.χ. με την άρνηση παροχής ζωτικής σημασίας κοινωνικών παροχών σε λαθρομετανάστες. Επίσης, η άμεση δημοκρατία δεν προφυλάσσεται απέναντι σε ομάδες με υψηλές οργανωτικές ικανότητες¹⁵⁷.

Το πρώτο σύγχρονο κράτος που υιοθέτησε τη δυνατότητα ανάκλησης των αιρετών αξιωματούχων ήταν η Ελβετία, αν και επίσημα ως νόμος καθιερώθηκε τη δεκαετία του 1850. Ήταν όμως το νεοσύστατο αμερικάνικο κράτος αυτό που έδωσε μεγάλη δυναμική στις μορφές άμεσης δημοκρατίας και πιο συγκεκριμένα την ανάκληση. Το 1776 η Πενσυλβανία ανακάλεσε τους αντιπροσώπους της επειδή αρνήθηκαν να υπογράψουν τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Το Σύνταγμα του 1780 της Μασαχουσέτης προέβλεπε τη δυνατότητα ανάκλησης των αντιπροσώπων τους στο Κογκρέσο κατά τη διάρκεια της μονοετούς θητείας τους. Τα Άρθρα της Συνομοσπονδίας (1781-89) γενίκευαν αυτό το δικαίωμα ανάκλησης, αλλά η απόφαση ήταν στα χέρια της νομοθετικής εξουσίας, και όχι του λαού. Το τελικό κείμενο του Συντάγματος δεν περιλάμβανε το δικαίωμα ανάκλησης, προκαλώντας όμως χλιαρές αντιδράσεις¹⁵⁸.

Η ανάκληση έκανε την εμφάνιση της στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1890 από τους λαϊκιστές, οι οποίοι αναφέρονταν σε αυτή με τον όρο «επιτακτική εντολή». Το Λαϊκίστικο και το Κοινωνικό Εργατικό Κόμμα ηγήθηκαν του κινήματος υπέρ του δικαιώματος ανάκλησης. Η δυναμική του κινήματος ήταν τέτοια ώστε το ζήτημα της ανάκλησης να αποσαφηνίζει τις αξιακές διαφορές προοδευτικών και συντηρητικών. Το Όρεγκον ήταν η πρώτη πολιτεία που το 1908 υιοθέτησε το δικαίωμα ανάκλησης για όλους τους υπαλλήλους, ακόμα και τους δικαστές, κατόπιν λαϊκής πρωτοβουλίας. Ήταν όμως η υιοθέτηση της από την πόλη του Λος Άντζελες το 1903 που οδήγησε σε ένα κύμα ανάλογων

¹⁵⁶ Floyd Feeney, *“The 2003 California Gubernatorial Recall”*, International Convention on Electoral Campaigns, Venice International University 18-20 December 2003, p.4

¹⁵⁷ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.415

¹⁵⁸ Floyd Feeney, op. cit. p.3

ρυθμίσεων σε μεγάλο μέρος της αμερικάνικης επικράτειας. Είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι στην Καλιφόρνια η ανάκληση έτυχε μεγαλύτερης υποστήριξης από ότι άλλα προοδευτικά μέτρα, όπως η πρωτοβουλία, το δημοψήφισμα και το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες¹⁵⁹.

Η ανάκληση πλέον αφορά όλους τους δημόσιους αξιωματούχους, είτε είναι εκλεγμένοι είτε όχι. Η μόνη διαφοροποίηση μεταξύ των πολιτειών αφορά τη συμπερίληψη των δικαστών στη διαδικασία ανάκλησης. Κάποιες πολιτείες θεωρούν ότι η δυνατότητα ανάκλησης των δικαστών θα παραβίαζε τον διαχωρισμό των εξουσιών.

Μία επίσης ισχυρή παράδοση στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι η παραπομπή σε δίκη (impeachment) των κυβερνητικών υπαλλήλων. Η διαφορά είναι ότι η τελευταία είναι διαδικασία εμπρός σε σώμα αξιωματούχων, ενώ η ανάκληση τοποθετεί την απόφαση στα χέρια του λαού. Αυτή η σύγκριση γίνεται ακριβώς γιατί το λαϊκίστικο και προοδευτικό κίνημα θεωρούσε τις τακτικές εκλογές και την πρακτική του impeachment ως ανεπαρκείς «θεραπίες για την ίαση» της διεφθαρμένης κυβέρνησης.

Η διαδικασία ανάκλησης αρχίζει με την κατάθεση της αντίστοιχης αίτησης, η οποία συνοδεύεται από σύντομη δήλωση των λόγων ανάκλησης. Ο αξιωματούχος που κατηγορείται έχει το δικαίωμα να απαντήσει. Το αναγκαίο ποσοστό υπογραφών ποικίλλει από 10% του εκλογικού σώματος στη Μοντάνα έως το 40% στο Κάνσας, αν και οι περισσότερες πολιτείες έχουν θεσπίσει το όριο του 25%. Αυτό το ποσοστό αφορά είτε το σύνολο του εκλογικού σώματος ή περιλαμβάνει μόνο όσους είχαν ψηφίσει στις τελευταίες εκλογές για κυβερνήτη, ρύθμιση που διαφέρει ανά πολιτεία. Ο χρόνος που προβλέπεται συνήθως για να συγκεντρωθούν οι περισσότερες υπογραφές είναι 90 μέρες, αν και στην Ουάσιγκτον είναι τριπλάσιος¹⁶⁰.

Ένας από τους πρωτεργάτες του Ριζοσπαστικού κινήματος, ο Henry Demarest Lloyd, διατύπωσε και τις επιφυλάξεις του για τις επιτυχίες του κινήματος. Η βασική διαπίστωση του ήταν ότι ο μέσος πολίτης κατέρρευσε μπροστά στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης πολιτικής. Οι μεταρρυθμιστές παγιδεύτηκαν στο δικό τους δόγμα γιατί πίστεψαν ότι ένα δημοκρατικό σύστημα, το οποίο απαιτεί εκτεταμένη και άμεση συμμετοχή, θα ήταν εφικτό

¹⁵⁹ Rod Farmer, op. cit. pp.72-3

¹⁶⁰ Ibid. pp.65 & 71-2

σε μία σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία. Αυτή η απογοήτευση όμως αφήνει τα κύρια σημεία του μύθου ανέπαφα: θεωρεί ότι αυτά ήταν όντως δημοκρατικά μέσα τα οποία σχεδιάστηκαν για να διευκολύνουν τη συμμετοχή στην πολιτική. Εάν δεν λειτούργησαν, επειδή οι πολίτες δεν μπορούσαν να τους χρησιμοποιήσουν, τότε ο στόχος της συμμετοχικής δημοκρατίας είναι ουτοπικός και πρέπει να απορριφθεί στο όνομα του ρεαλισμού¹⁶¹.

Είναι παράλογο να πιστεύει κάποιος ότι ένα σύστημα που αναίρεσε τη πιθανότητα των μαζικών και με δημοκρατικά οργανωμένο τρόπο συμμετοχής κομμάτων, ένα σύστημα που στόχευε στην απενεργοποίηση του υφιστάμενου κομματικού συστήματος και ένα σύστημα που συνειδητά και σκόπιμα αφοσιώθηκε στο να αποτρέψει την ανάδυση ενός κόμματος εργατών, θα μπορούσε ποτέ να αντιπροσωπεύει την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να κυβερνήσουν αν τους δώσουν τα κατάλληλα εργαλεία¹⁶².

3.3.3. Θεσμοί άμεσης δημοκρατίας σε άλλα κράτη

Οι θεσμοί λαϊκής συμμετοχής στην πολιτική δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένοι στην Ευρώπη, παρά μόνο σε συγκεκριμένες και μεμονωμένες περιπτώσεις. Τα τελευταία 30 χρόνια, τα περισσότερα δημοψηφίσματα έλαβαν χώρα στα κράτη που έπρεπε να αποφασίσουν για την ένταξη τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση ή αν θα υιοθετήσουν το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ελλάδα δεν έχει διεξαχθεί δημοψήφισμα από το 1974, όταν οι Έλληνες πολίτες κλήθηκαν να αποφασίσουν για το πολιτειακό καθεστώς.

Ένα διακριτό χαρακτηριστικό στη Γαλλία, ιδιαίτερα επί Ντε Γκώλ, ήταν η σημασία που αποδιδόταν στο λαϊκό δημοψήφισμα. Κάτω από τους κανόνες της 5^{ης} Δημοκρατίας το δημοψήφισμα ενισχύει τον Πρόεδρο, επιτρέποντας του να προσπεράσει το κοινοβούλιο και να απευθυνθεί απευθείας στο λαό για ορισμένα θέματα μεγάλης εθνικής σημασίας¹⁶³.

Στη Βρετανία η εισαγωγή του δημοψηφίσματος στο συνταγματικό σύστημα είναι κατά καιρούς πολιτικά αποδεκτή επειδή θεσπίζεται από το κοινοβούλιο, το οποίο έχει την ευχέρεια να τροποποιεί τους κανόνες που

¹⁶¹ Arthur Lipow, op. cit. p.14

¹⁶² Ibid. p.15

¹⁶³ Άννα Γεωργιάδου, ό. π. σελ.75

διέπουν το εν λόγω σύστημα. Το κοινοβούλιο είναι ελεύθερο να καθορίσει τους κανόνες και τις διαδικασίες οργάνωσης του δημοψηφίσματος. Παρά την ύπαρξη παλαιότερων προτάσεων για προσφυγή σε δημοψήφισμα, κυρίως για τη διευθέτηση του ιρλανδικού ζητήματος, οι μορφές άμεσης δημοκρατίας δεν ευδοκίμησαν καθόλου στη Μεγάλη Βρετανία, γενέθλια γη της κοινοβουλευτικής και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Το δημοψήφισμα ανασύρθηκε στην πολιτική σκηνή μόλις τη δεκαετία του '70, μετά τις βαθιές πολιτικές διαιρέσεις που πυροδότησε η ένταξη της Μεγάλης Βρετανίας στην τότε ΕΟΚ. Το Εργατικό Κόμμα που ανέλαβε την εξουσία μετά τις εκλογές του 1974 τaráχθηκε από εσωκομματικές διαφωνίες για αυτό το ζήτημα¹⁶⁴.

Η αναμενόμενη διαπίστωση για τη Γερμανία θα ήταν ότι η ομοσπονδιακή δόμηση του κράτους θα καθιστούσε απαραίτητη την ενεργή συμμετοχή των πολιτών, ενώ το υψηλό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης θα ενίσχυε την πεποίθηση των πολιτών για την χρησιμότητα των θεσμών λαϊκής συμμετοχής. Στη Γερμανία η προσφυγή σε μορφές άμεσης δημοκρατίας είναι εξαιρετικά σπάνια, καθώς η εκμετάλλευση του δημοψηφίσματος από τον Χίτλερ λειτουργεί ανασταλτικά, τουλάχιστον σε εθνική κλίμακα, για την προσφυγή σε μία διαδικασία που προσφέρεται εύκολα για χειραγώγηση. Το Σύνταγμα αναφέρεται ρητά στην χρήση του δημοψηφίσματος μόνο στο άρθρο 29, που αναφέρεται αναπροσαρμογή των συνόρων των ομόσπονδων κρατιδίων. Η διαδικασία ενεργοποιείται εκεί όπου το 10% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων εκφράσει την αντίστοιχη βούληση¹⁶⁵.

Το ιταλικό σύνταγμα προβλέπει διάφορους τύπους άμεσης συμμετοχής των πολιτών. Στο άρθρο 38 θεσπίζεται ένα προαιρετικό δημοψήφισμα σχετικά με τον τρόπο αναθεώρησης του. Η προσφυγή στο δημοψήφισμα είναι δυνατή μόνο όταν το σχετικό κείμενο δεν εγκρίνεται στο δεύτερο γύρο στη Βουλή και τη Γερουσία και με πλειοψηφία των δύο τρίτων. Στο άρθρο 71 προβλέπεται η ψήφιση νόμων, μέσω της κατάθεσης πρότασης νόμου που συντάσσεται με την μορφή άρθρων και υπογράφεται τουλάχιστον από 50 χιλιάδες ψηφοφόρους. Τέλος, στο άρθρο 75 προβλέπεται η μερική ή ολική κατάργηση ενός νόμου, με την πρωτοβουλία 500 χιλιάδων ψηφοφόρων ή 5

¹⁶⁴ Yves Meny, ό. π. σσ.361-363

¹⁶⁵ Το ίδιο, σελ.364

περιφερειακών συμβουλίων. Η διάταξη αυτή ήταν η μόνη που είχε πραγματικό πολιτικό αντίκρισμα στις δεκαετίες του '70 και του '80. Η οργάνωση του δημοψηφίσματος διέπεται από τον νόμο 325 της 25^{ης} Μαΐου 1970, σύμφωνα με τον οποίο δεν είναι δυνατόν να οργανωθεί δημοψήφισμα 1 χρόνο πριν τις προβλεπόμενες εκλογές και 6 μήνες μετά, ενώ αναβάλλεται σε περίπτωση διάλυσης και προκήρυξης νέων εκλογών¹⁶⁶.

Η πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία μέχρι να αποφασίσει το Συνταγματικό Δικαστήριο για την εγκυρότητα της αίτησης δημοψηφίσματος, μείωσε σημαντικά τον αριθμό των αιτήσεων, οι οποίες το διάστημα 1970-85 πλησίασαν τις 100. Το διάστημα 1987 – 1993, και με αφορμή τα ζητήματα των διαζυγίων και των εκτρώσεων, τα δημοψηφίσματα χρησιμοποιήθηκαν για να καταργήσουν τους νόμους που τα ρύθμιζαν. Αν και επιτεύχθηκαν πλειοψηφίες, οι προτάσεις δεν εγκρίθηκαν λόγω του ποσοστού προσέλευσης που δεν ξεπερνούσε το 50%¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Το ίδιο, σσ.357-358

¹⁶⁷ Το ίδιο, σελ.359

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Αποτίμηση

4.1. Αντιπροσωπευτική ή δημοκρατία των ελίτ;

Η έννοια της δημοκρατίας γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες ως το ιδανικό καθεστώς που γεννήθηκε στην αρχαία Ελλάδα, και συνοδεύεται από μία πρωτοφανή ταυτολογία: μόνο η δημοκρατία κάνει τον άνθρωπο ελεύθερο, μπορεί να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του και να εγγυηθεί την ευημερία των πολλών. Ταυτόχρονα, τα καθεστώτα που εμφανίζουν αυτά τα χαρακτηριστικά δεν μπορεί παρά να είναι δημοκρατικά. Η ικανότητα επιβίωσης του δημοκρατικού μοντέλου ανά τους αιώνες και η κυριαρχία της δημοκρατίας επί όλων των υπόλοιπων ιδεολογιών – φασισμός, ναζισμός, κομμουνισμός – που προσπάθησαν να εντάξουν τις μάζες στο πολιτικό παιχνίδι, εμφανίζει ακόμη πιο ισχυρή την παραπάνω ταυτολογία.

Η κλασική θεωρία επιβίωσε για κάποιους λόγους. Ο πρώτος είναι ότι η λέξη «δημοκρατία» μπορεί να γίνει σύμβολο για καθετί που αγαπά ένας άνθρωπος στο έθνος του, ανεξαρτήτως ορθολογικού δεσμού με τη δημοκρατία. Ο δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι οι τύποι και η φρασεολογία της κλασικής δημοκρατίας συνδέονται σε πολλά έθνη με ιστορικά γεγονότα, τα οποία έχουν επιδοκιμαστεί από μεγάλες πλειοψηφίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ΗΠΑ, καθώς η ύπαρξη του κράτους συνδέεται με έναν αγώνα ανεξαρτησίας από μία μοναρχική και αριστοκρατική Αγγλία. Από τις πρώτες φάσεις του αγώνα, τον παρουσίαζαν ως υπόθεση του λαού κατά των αρχόντων του, με την έννοια των αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τρίτον, υπάρχουν κοινωνικά πλαίσια όπου η κλασική θεωρία ανταποκρίνεται στα γεγονότα σε μεγάλο βαθμό, ιδιαίτερα σε μικρά κράτη ή κράτη που δεν αντιμετωπίζουν σοβαρές προκλήσεις π.χ. η Ελβετία¹⁶⁸.

Παρόλα αυτά, τα δημογραφικά μεγέθη των σύγχρονων κρατών, καθώς και το γεγονός της καθιέρωσης της καθολικής ψηφοφορίας, δεν επιτρέπουν τη

¹⁶⁸ Joseph Schumpeter, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Παπαζήσης 2006, σσ.354-356

δημιουργία καθεστώτος άμεσης δημοκρατίας, όπως αυτό που ίσχυε στην πόλη – κράτος της αρχαίας Αθήνας. Πλέον κάνουμε λόγο για αντιπροσωπευτική δημοκρατία ή και για «δημοκρατία των ελίτ», σύμφωνα με τον Schumpeter. Ο Αριστοτέλης διευκρινίζει με σαφήνεια ότι η αντιπροσώπευση ως πολιτικό σύστημα αντιδιαστέλλεται τυπολογικά προς τη δημοκρατία, υπό την έννοια ότι η πρώτη προσιδιάζει στην υπήκοο κοινωνία πολιτών, η δε δεύτερη στην πολιτική κοινωνία.

Η αντιπροσώπευση ως έννοια αξιώνει πρωταρχικά τη διαφοροποίηση της ιδιότητας του εντολέως και του εντολοδόχου. Εν προκειμένω, για να χαρακτηριστεί ένα σύστημα αντιπροσωπευτικό, πρέπει η κοινωνία να συγκροτηθεί σε *δήμο*, σε διαρκή θεσμό της πολιτείας. Στο πλαίσιο αυτό, ο *δήμος – εντολέας* καθορίζει το περιεχόμενο της εντολής, ελέγχει, υπάγει στη δικαιοσύνη τον εντολοδόχο, ανακαλεί ελευθέρως την εντολή και πολλά άλλα. Οι ανωτέρω επισημάνσεις φανερώνουν ότι το νεότερο σύστημα συνιστά μία «έμμεση» αντιπροσώπευση. Η όποια συνάντηση της κοινωνίας με την πολιτική γίνεται πέραν του συστήματος, στο επίπεδο της ιδεολογίας ή της εκλογικής νομιμοποίησης του πολιτικού προσωπικού στην εξουσία¹⁶⁹.

Η εκλογική νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας αποτελεί πλέον κεντρική εκδήλωση της δημοκρατίας του εθνικού κράτους, όπως είναι και η δυνατότητα των ομάδων συμφερόντων να κάνουν συνεχώς πιο έντονη την παρουσία τους στην περίμετρο ή στον προθάλαμο της πολιτικής εξουσίας. Η δημοκρατία επομένως στο νεότερο εθνοκεντρικό κοσμοσύστημα δεν συνδέεται με την κοινωνική και πολιτική αυτονομία – ελευθερία του κοινωνικού σώματος. Η αρχή της πλειοψηφίας θεωρείται δημοκρατική μόνο όταν οδηγεί στη συγκρότηση μίας σταθερής και με βάθος χρόνου (π.χ. για 4 χρόνια) κυρίαρχης πολιτικής εξουσίας ή όταν εφαρμόζεται για την εσωτερική λειτουργία ενός εξουσιαστικού συστήματος¹⁷⁰.

Η πορεία προς την εγκαθίδρυση και διάδοση της δημοκρατίας από τον 19^ο αιώνα περιστράφηκε σε μεγάλο βαθμό γύρω από το ζήτημα της καθολικής ψήφου, με απώτατο σκοπό την ένταξη των αποκλεισμένων από την πολιτική σκηνή μαζών και τον απεγκλωβισμό τους, έστω και ψυχολογικά, από το καθεστώς του μη – πολίτη ή του πολίτη β' κατηγορίας. Παρόλα αυτά,

¹⁶⁹ Γεώργιος Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία ως ελευθερία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2007, σελ.32

¹⁷⁰ Το ίδιο, σσ.85-86

ψήφος ως πολιτικό δικαίωμα δεν μεταβάλλει τον πολίτη σε πολιτικά ελεύθερο άτομο, αλλά σε υπήκοο που πρέπει να μεταβιβάσει μέρος της ατομικής του κυριαρχίας σε έναν συλλογικό αντιπροσωπευτικό θεσμό.

Συνέπεια του παραπάνω είναι ο ψηφοφόρος να καλείται να λειτουργήσει με όρους διαμεσολάβησης. Η διαμεσολάβηση δεν υποδηλώνει την αντιπροσώπευση. Οι φορείς της διαμεσολάβησης διακινούν, ως επί το πλείστον, ίδια συμφέροντα ή αντιλήψεις που απηχούν ενδεχομένως ορισμένες κοινωνικές προσδοκίες ή δρουν ως εκπρόσωποι ιδιαίτερων συμφερόντων. Κατά τούτο, η ψήφος αυτή καθεαυτή δεν μεταβάλλει το πολιτικό σύστημα σε αντιπροσωπευτικό, αφού το κράτος ενσαρκώνει εν είδει ιδιοκτησίας την καθολική πολιτική αρμοδιότητα¹⁷¹.

Η πολυπλοκότητα της σύγχρονης πολιτικής δραστηριότητας έχει μεταλλάξει την αντιπροσώπευση σε έννοια που ταυτίζεται με μηχανισμό λήψης αποφάσεων από ένα περιορισμένης σύνθεσης συλλογικό σώμα, με δημοκρατικό τρόπο μεν, χωρίς ηθική – κανονιστική αιτιολόγηση και κυρίαρχο σκοπό δε.

Το να επιμένεις ότι η δημοκρατία είναι απλώς μία πολιτική μέθοδος, στερημένη από κυρίαρχο σκοπό, οδηγεί στην ταυτολογική διατύπωση «ότι η δημοκρατία είναι το πολιτικό σύστημα το οποίο υφίσταται σε διάφορα κράτη». Το θεμελιώδες μειονέκτημα αυτού του κριτηρίου είναι ότι δεν δίνει στον θεωρητικό τη βάση να κρίνει αν ένα σύστημα γίνεται πιο δημοκρατικό ή πιο ελιτίστικο στη φύση του¹⁷².

Στο παραπάνω πλαίσιο κινείται η θεωρία του Schumpeter, η οποία προσδιορίζει τη δημοκρατία από το είδος του ανταγωνισμού για την ηγεσία. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι υπάρχει πάντοτε σχέση μεταξύ δημοκρατικής μεθόδου και ατομικής ελευθερίας, καθώς τουλάχιστον όλοι είναι ελεύθεροι να ανταγωνίζονται για την πολιτική ηγεσία. Επίσης, περιορίζει τον έλεγχο των πολιτικών ηγετών στη δυνατότητα του εκλογικού σώματος να τους αρνηθεί την επανεκλογή τη δική τους ή των κυβερνητικών πλειοψηφιών που τους στηρίζουν. Τέλος, ισχυρίζεται ότι η θεωρία του βάζει τέλος στο πρόβλημα της ταύτισης της πλειοψηφίας του λαού με τον λαό¹⁷³.

¹⁷¹ Το ίδιο, σελ.77

¹⁷² Peter Bachrach, *The Theory of Democratic Elitism*, Boston: Little, Brown and Co 1967, p.24

¹⁷³ Joseph Schumpeter, ό. π. σσ.358-362

Η προσέγγιση του σκοπού της πολιτικής με όρους μηχανισμού, συνομολογεί γιατί το πρόταγμα της λαϊκής κυριαρχίας δεν υποδηλώνει ότι η κοινωνία έχει την ικανότητα να ορίζει το περιεχόμενο της πολιτικής πράξης και συνακόλουθα το γινόμενο της αντιπροσωπευτικής λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Στο πολιτικό σύστημα του έθνους – κράτους ο εκάστοτε κάτοχος της εξουσίας, που συχνά ταυτίζεται και με την ιδιοκτησία του κράτους, είναι ο μόνος αρμόδιος να ορίσει αυθεντικά το περιεχόμενο της έννοιας εθνικό συμφέρον, γενικό ή δημόσιο συμφέρον που εγγράφεται ως σκοπός της πολιτικής λειτουργίας είναι ο κάτοχος του πολιτικού συστήματος/ κράτους. Το κράτος, αφού ενσαρκώνει τον εντολέα – έθνος, ουσιαστικά ορίζει το σκοπό της πολιτικής με αυθεντικό τρόπο και ασκεί το εξελεγκτικό δικαίωμα για λογαριασμό του. Η σύμπτωση αυτή στο κράτος του φορέα της πολιτικής, του ελεγκτή και του ελεγχόμενου δημιουργεί προφανώς μία ιδιάζουσα πολιτική κατάσταση, μοναδική για την εκκόλαψη του θερμοκηπίου της διαφθοράς¹⁷⁴.

Οι κίνδυνοι που απορρέουν από την μονοπωλιακή διατύπωση του εθνικού – κοινού συμφέροντος από μία ομάδα εξουσίας φανερώθηκαν στις περιπτώσεις των αυταρχικών και ολοκληρωτικών καθεστώτων. Η αναγωγή του δημόσιου συμφέροντος ευθέως στο συμφέρον του έθνους ή του κράτους, έχει επιτρέψει σε πολλούς ηγέτες να χειραγωγήσουν δημοκρατικές πρακτικές για την εδραίωση της προσωπικής τους εξουσίας π.χ. η χειραγωγήση του δημοψηφίσματος από τον Χίτλερ και των εκλογών από τον Μιλόσεβιτς. Σε πολλές περιπτώσεις προβάλλεται το επιχείρημα ότι το συμφέρον του κοινωνικού σώματος είναι δυνατόν να αντιστρατεύεται το συμφέρον του έθνους, επειδή τα μέλη του πρώτου συλλογίζονται εγωιστικά με ορίζοντα την ικανοποίηση άμεσων ιδιοτελών προτεραιοτήτων.

4.2. Προεδρισμός ή κοινοβουλευτισμός;

Η συζήτηση για τη σημασία των ρυθμίσεων του πολιτικού συστήματος έχει ως απαρχή τη διαπίστωση ότι η πολιτική διαδικασία σε ένα σύστημα που ενσαρκώνεται εξ ολοκλήρου από το κράτος, περιορίζεται στο θεσμικό του

¹⁷⁴ Γεώργιος Κοντογιώργης, ό. π. σσ.74-75

περιβάλλον: την κυβέρνηση, το κοινοβούλιο, τη δικαιοσύνη και υπό μία έννοια τη διοίκηση.

Η σημασία των σχέσεων μεταξύ των τριών εξουσιών απαντάει περισσότερο στο ερώτημα ποιος θεσμός έχει την ικανότητα να παρέχει μεγαλύτερη κυβερνητική σταθερότητα και έχει μεγαλύτερη εκλογική νομιμοποίηση, παρά ποιος επιτρέπει την εύρυθμη και ουσιαστική λειτουργία του δημοκρατικού βίου.

Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα δεν είναι προκαθορισμένη, καθώς εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Η μονοπρόσωπη εκτελεστική εξουσία, που συνήθως αναφέρεται στην παρουσία Προέδρου με ισχυρές και εκτεταμένες αρμοδιότητες, λειτουργεί σταθεροποιητικά στα κράτη όπου οι πολίτες έχουν βαθιά ριζωμένες δημοκρατικές πεποιθήσεις και διαδηλώνουν την προθυμία τους να περιφρουρήσουν τις δημοκρατικές αξίες. Αντιθέτως, η παρουσία ισχυρού Προέδρου είναι αποσταθεροποιητική στα κράτη που έχουν ξεκινήσει τη διαδικασία μετάβασης από αυταρχικά καθεστώτα προς τη δημοκρατία.

Προκειμένου η απάντηση να γίνει σαφής, πρέπει η ερώτηση που έχει τεθεί να αλλάξει κατεύθυνση: Δεν μας ενδιαφέρει ποιος κυβερνά, αλλά πόσο κυβερνά ο φορέας της πολιτικής εξουσίας. Τα κοινοβούλια, ακόμα και στα πολιτικά συστήματα που χαρακτηρίζονται ως κοινοβουλευτικά, έπαψαν προ πολλού να ασκούν μία πραγματική εξισορροπητική εξουσία. Η ενίσχυση του θεσμού του πρωθυπουργού και η ταύτιση της κυβέρνησης με αυτόν, με συνέπεια την απορρόφηση της νομοθετικής από την εκτελεστική εξουσία, περιόρισε τον κοινοβουλευτικό θεσμό σε ένα ρόλο επικυρωτικό.

Το κοινοβούλιο ανακτά την εξισορροπητική του λειτουργία στις περιπτώσεις όπου το κομματικό σύστημα οδηγεί σε κυβερνήσεις συμμαχιών, καθώς σε αυτή την περίπτωση ο πραγματικός κάτοχος της πολιτικής εξουσίας πρέπει να προσμετρά την πολιτικά και τη βούληση των πολιτικών δυνάμεων που εξασφαλίζουν την κυβερνητική πλειοψηφία. Υπάρχουν, όμως, πολιτικές ελίτ που αντιτίθενται σε κυβερνητικές συμμαχίες και επιζητούν, συνήθως με αλλαγή του εκλογικού νόμου, την πιο σταθερή μονοκομματική κυβέρνηση.

Η πλειοψηφική δημοκρατία ενδείκνυται ιδιαίτερα για χώρες με συγκριτικά ομοιογενή κοινωνία, δηλαδή για χώρες που δεν χαρακτηρίζονται από βαθιές ταξικές αντιθέσεις ή θρησκευτικές διαιρέσεις. Εάν τα

πολυκομματικά συστήματα είναι σταθερά ή ασταθή, αυτό δεν εξαρτάται απαραίτητως από τον αριθμό των κομμάτων, αλλά από πολυάριθμους άλλους θεσμικούς και πολιτιστικούς παράγοντες, ιδιαίτερα από τη δραστηριότητα των πολιτικών ελίτ¹⁷⁵.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι η επιρρέπεια της ανταγωνιστικής δημοκρατίας στην αυτονόμηση της πλειοψηφίας, που μπορεί να φτάσει μέχρι και την ακραία περίπτωση της τυραννίας της πλειοψηφίας. Στις αδυναμίες της ανταγωνιστικής δημοκρατίας συμπεριλαμβάνεται εν συνεχεία η ανικανότητα ενσωμάτωσης των ηττημένων μίας συλλογικής απόφασης π.χ. των χαμένων μίας εκλογικής αναμέτρησης. Επίσης, η ανταγωνιστική δημοκρατία, λόγω της αρχής της πλειοψηφίας, δυσκολεύεται να ενσωματώσει μειονότητες¹⁷⁶.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σε μία κοινωνία όπου η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος τοποθετείται στο κέντρο του πολιτικού φάσματος, μοιράζεται βασικές μετριοπαθείς θέσεις, συμφωνεί στον αποκλεισμό των εξτρεμιστών, και διαφοροποιείται ελάχιστα μεταξύ κεντροαριστεράς και κεντροδεξιάς, οι αρνητικές συνέπειες του προεδρικού ανταγωνισμού αποκλείονται¹⁷⁷.

Τα Ανώτατα Δικαστήρια μοιάζουν να έχουν την μικρότερη ικανότητα να επηρεάσουν τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο ρόλος τους περιορίζεται από το γεγονός ότι τα μέλη τους δεν εκλέγονται από το λαό, όποτε δεν απολαμβάνουν τη δημοκρατική νομιμοποίηση των άλλων εξουσιών, ενώ οι αρμοδιότητές τους δεν είναι νομοθετικές και συνίστανται στον συνταγματικό έλεγχο νόμων που έχουν ήδη ψηφιστεί. Τέλος, ο διορισμός των μελών των Ανωτάτων Δικαστηρίων από την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο, καθιστά ευαίσθητο το ζήτημα της ανεξαρτησίας των δικαστών και της συνεισφοράς τους στις δημοκρατικές πολιτικές.

¹⁷⁵ Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετάφραση Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2004, σσ.386-387

¹⁷⁶ Το ίδιο, σελ.375

¹⁷⁷ Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994, p.21

4.3. Λειτουργούν οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας;

Το έλλειμμα δημοκρατίας των σύγχρονων κρατών οδήγησε σε φαινόμενα διαφθοράς εντός της κρατικής μηχανής και σε συνεχώς αυξανόμενη απάθεια από τους πολίτες. Οι θεωρίες και πρακτικές άμεσου ελέγχου των κυβερνώντων από το λαό προήλθαν από την επιθυμία των πολιτών για δημοκρατικό έλεγχο και μεγαλύτερη υπευθυνότητα των αιρετών αντιπροσώπων. Συνέπεια αυτού ήταν η καθιέρωση του δημοψηφίσματος, της λαϊκής πρωτοβουλίας και της ανάκλησης.

Η δημοκρατία είναι η εξουσία από τον λαό, όχι από τους αντιπροσώπους του λαού, και πιο συγκεκριμένα είναι η συνταγματικά καθορισμένη έκφραση εξουσίας από τον λαό. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι δεν ψηφίζουν μόνο για εκπροσώπους, αλλά και για λαϊκή πρωτοβουλία (οι πολίτες διαμορφώνουν νόμους), δημοψήφισμα (οι πολίτες επικυρώνουν ή απορρίπτουν ένα νόμο) και για την ανάκληση αιρετών αξιωματούχων.

Όταν τα λαϊκά αιτήματα για αλλαγή αγνοούνται από τους εκλεγμένους αξιωματούχους ή όταν οι νομοθέτες και άλλοι λειτουργοί αγνοούν βάσιμα συμφέροντα και κριτική, τότε η προσφυγή σε διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας αποτελεί μέσο με το οποίο ο λαός μπορεί να αυτό – προστατευθεί και είναι σύμφωνη με την παράδοση της αυτοδιακυβέρνησης.

Η πρακτική του δημοψηφίσματος έχει εφαρμοστεί από όλες τις δημοκρατικές χώρες του κόσμου, χωρίς όμως να εισάγει απαραίτητα και το στοιχείο της άμεσης δημοκρατίας. Ο λόγος είναι ότι τα περισσότερα δημοψηφίσματα λαμβάνουν χώρα μόνο κατόπιν επιθυμίας της πλειοψηφίας του νομοθετικού σώματος ή της εκτελεστικής εξουσίας. Επιπλέον, οι δύο εξουσίες καθορίζουν το θέμα και τη συγκεκριμένη πρόταση που τίθεται σε δημοψήφισμα.

Στοιχεία άμεσης δημοκρατίας προβλέπουν τα Συντάγματα αρκετών κρατών. Η Ελβετία και οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν υιοθετήσει και τους τρεις παραπάνω θεσμούς, δεδομένου ότι είναι και από τις παλαιότερες δημοκρατίες. Η Αυστραλία και η Ιταλία δίνουν το δικαίωμα στο λαό να ακυρώσει νόμο με δική του πρωτοβουλία.

Η προσφυγή στις διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας επιδιώκει να αποτρέψει τη συγκέντρωση της εξουσίας και, μέσω του οικονομικού και

φορολογικού ελέγχου, να καταπολεμήσουν τη διασπάθιση του δημόσιου χρήματος. Η ελβετική και κυρίως η αμερικάνικη ηθικολογία αποδοκιμάζουν τις πρακτικές διαφθοράς και την ανάρμοστη συμπεριφορά των δημοσίων λειτουργών, φαινόμενο που εξηγεί την καθιέρωση της ανάκλησης.

Παρά την μεγάλη σημασία του δημοψηφίσματος και της λαϊκής πρωτοβουλίας, ο θεσμός της ανάκλησης είναι αυτός που επιτρέπει τον άμεσο έλεγχο των κυβερνήσεων από το λαό. Αν και ο συγκεκριμένος θεσμός καθιερώνεται και από τα Συντάγματα των Φιλιππίνων και της Βενεζουέλας, αξίζει να μνημονεύεται η εφαρμογή του στην Ελβετία και στις ΗΠΑ. Ο θεσμός της ανάκλησης σε αυτές τις δύο χώρες αποτελεί το αντικείμενο του παρόντος πονήματος.

Το σημαντικό σημείο είναι ότι μία δημοψηφισματική δημοκρατία δεν είναι στην πραγματικότητα δημοκρατική, καθώς δεν περιλαμβάνει την αυξημένη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων, ούτε τους δίνει άμεσο έλεγχο επί των εκπροσώπων τους. Η ουσία της είναι ότι δίνει την εμφάνιση ελέγχου και συμμετοχής με το να απομακρύνει τα κόμματα, τα κοινοβούλια, τους πολιτικούς και όλους τους άλλους ενδιάμεσους θεσμούς που υποθετικά εμποδίζουν τη συμμετοχή του λαού¹⁷⁸.

Αν θέλουμε να κάνουμε έναν απολογισμό του θεσμού της ανάκλησης στην Ελβετία, θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι έχει «παροπλιστεί» σε σύγκριση με το δημοψήφισμα και τη λαϊκή πρωτοβουλία. Αίτηση ανάκλησης κατατέθηκε μόνο το 1862 στο καντόνι της Argovie, η οποία όμως δεν ήταν επιτυχημένη. Τα αίτια για αυτό το φαινόμενο μπορούν να αναζητηθούν στην ιδιαιτερότητα της ελβετικής δημοκρατίας. Η πολιτική σκέψη στην Ελβετία θεωρεί πρωταρχική την εντατική πολιτική συμμετοχή, η οποία συνίσταται σε πολλά περισσότερα από τη συμμετοχή στις τακτικές εκλογές. Η επιθυμία επιβίωσης και ορθής λειτουργίας ενός πολυεθνικού κράτους ευνόησε περισσότερο τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων, τα οποία και καθόρισαν τη μορφή συνεργασίας μεταξύ των εθνοτήτων¹⁷⁹.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες η πλειοψηφία των Πολιτειών που κάνουν χρήση της ανάκλησης την θεωρούν ως πολιτική διαδικασία. Οι Πολιτείες που

¹⁷⁸ Arthur Lipow, *Political Parties and Democracy*, London and Chicago: Pluto Press 1996, p.40

¹⁷⁹ Wolf Linder, *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, London: St. Martin's Press 1994 pp.130-1

προσφεύγουν πιο συχνά στην ανάκληση, όπως η Καλιφόρνια και το Μίσιγκαν, τροποποίησαν τα συντάγματα τους, ώστε να καταστήσουν σαφές ότι τα δικαστήρια δεν μπορούν να αναθεωρήσουν τους λόγους που μπορούν να επικαλεστούν οι πολίτες σε μία αίτηση ανάκλησης¹⁸⁰.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία μπορεί να συγκριθεί με καθαρά αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, οι Πολιτείες που έχουν υιοθετήσει μορφές άμεσης δημοκρατίας παρουσιάζουν σπανιότερα φαινόμενα διαφθοράς και διακρίσεων. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί με βεβαιότητα ότι είναι πιο υπεύθυνες απέναντι στους πολίτες. Στην Ελβετία υπάρχει η ιδιαιτερότητα οι πιο μορφωμένοι και κοινωνικά ευημερούντες να συμμετέχουν ουσιαστικά στην άμεση δημοκρατία, αφού η πολυπλοκότητα των τιθέμενων ζητημάτων οδηγεί σε κοινωνικές διακρίσεις¹⁸¹.

Στη δημοσκόπηση που έγινε την τελευταία εβδομάδα πριν τις εκλογές ανάκλησης του κυβερνήτη της Καλιφόρνια το 2003 αποτυπώνονται οι απόψεις των πολιτών για το θεσμό της ανάκλησης σήμερα. Η πλειοψηφία των ψηφοφόρων θεωρεί ότι οι εκλογές ανάκλησης έχουν χάσει πλέον τον ουσιαστικό τους χαρακτήρα. Ο κυριότερος λόγος είναι ότι οι υποψήφιοι αντικαταστάτες δεν αναφέρονται στα αίτια ανάκλησης του απερχόμενου λειτουργού, αλλά οι αναφορές τους προσιδιάζουν σε αυτές των υποψηφίων βουλευτών και γερουσιαστών. Αν και οι πολίτες της Καλιφόρνια πιστεύουν ότι πρέπει να τροποποιηθούν κάποιες από τις προϋποθέσεις για την εγκυρότητα του αιτήματος ανάκλησης, ο θεσμός δεν αμφισβητείται. Οι πολιτικοί αναλυτές στις ΗΠΑ υποστηρίζουν ότι οι ψηφοφόροι έχουν εξομοιώσει στην συνείδηση τους την ανάκληση με την λαϊκή πρωτοβουλία, ως ένα ελαττωματικό πολιτικό εργαλείο που χρησιμεύει στο να αποδυναμώσει την επιρροή των δεσμευμένων σε ειδικά συμφέροντα αντιπροσώπων¹⁸².

Η σημαντική διάδοση των διαδικασιών άμεσης δημοκρατίας, ειδικά στις ΗΠΑ και την Ελβετία, δεν συνεπάγεται ότι αμφισβητείται ο ρόλος του κοινοβουλίου ως του κυρίαρχου νομοθετικού θεσμού. Η άμεση συμμετοχή των πολιτών περιορίζεται πλέον στο να αλλάζει και να επηρεάζει την πολιτική ατζέντα. Αυτός είναι και ο λόγος που οι πολιτικοί αναλυτές θεωρούν ότι ο

¹⁸⁰ Rod Farmer, "Power to the People: The Progressive Movement for the Recall, 1890s-1920", The New England Journal of History, Winter 2001 Vol.57 no2 p.70

¹⁸¹ Wolf Linder, op. cit. pp.142-3

¹⁸² Ibid p.20

ψηφοφόρος ξέφυγε μεν από την επιρροή των αιρετών αντιπροσώπων, αλλά έπεσε στην επιρροή των ομάδων πίεσης. Ειδικά στις ΗΠΑ, η απάθεια των Αμερικανών ψηφοφόρων επιτρέπει σε οργανωμένες ομάδες συντηρητικού χαρακτήρα, που ενδιαφέρονται μόνο για οικονομικά και φορολογικά ζητήματα, να αναλαμβάνουν νομοθετικές πρωτοβουλίες που υποτίθετο ότι θα έπρεπε να βρίσκονται στα χέρια των πολιτών.

Η εμπειρία σχεδόν ενός αιώνα δείχνει ότι η εφαρμογή της άμεσης δημοκρατίας δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των υπερασπιστών της. Η συμμετοχή είναι συνήθως μικρή, δεδομένου ότι οι πολίτες πρέπει να οργανωθούν και ανάλογα με την Πολιτεία ή το καντόνι υπάρχει κόστος συμμετοχής. Επιπλέον, η πληροφόρηση συχνά είναι ανεπαρκής και οι πλειοψηφίες που επικρατούν είναι συχνά συντηρητικές. Ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι προτάσεις λαϊκής πρωτοβουλίας είναι σπάνιες και η προσφυγή στην ανάκληση φειδωλή. Τα δημοψηφίσματα, από την άλλη πλευρά, είναι τόσο συχνά ώστε κάποια να διεξάγονται την ίδια ημέρα, ενώ αρκετά από τα ζητήματα που τίθενται είναι τοπικού χαρακτήρα¹⁸³.

Συνολικά πάντως η σύγχρονη έρευνα τονίζει περισσότερο τη συμβολή της άμεσης δημοκρατίας στη διατήρηση των δομών ή την ενσωμάτωση των κοινωνικών δομών και όχι τόσο τη δια βοής ψηφοφορία και την τάση προς δομικές μεταρρυθμίσεις, όπως υποστήριζε ο Weber που τον είχε ενθουσιάσει το «ηγετικό στοιχείο» της άμεσης δημοκρατίας¹⁸⁴.

Η άμεση δημοκρατία είναι ένα κοφτερό πλειοψηφικό ξίφος και για αυτόν και μόνο τον λόγο ενδεχομένως εξαιρετική επικίνδυνη για τις μειοψηφίες. Μπορεί να καταστεί απειλητική για τη σταθερότητα, όταν οι πολιτικοί αρχηγοί τείνουν προς τη δημαγωγία και η πλειοψηφία του λαού δεν διαθέτει επαρκή πολιτική ενημέρωση¹⁸⁵.

¹⁸³ Yves Meny, *Συγκριτική Πολιτική*, τόμος Α', Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1995, σσ.369-371

¹⁸⁴ Manfred G. Schmidt, ό. π. σελ.406

¹⁸⁵ Το ίδιο, σελ.407

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια V – X*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Δημήτριος Λυπουρλής, Αθήνα: Ζήτρος 2006
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά IV –VI*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Παναγής Λεκάτσας, Αθήνα: Δαίδαλος 1987
- Αγγελίδης Μανώλης – Θανάσης Γκιούρας (επιμέλεια), *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2005
- Γεωργιάδου Άννα, *Ο θεσμός του αιρετού ανώτατου άρχοντα*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα 1984
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Τα πολιτικά καθεστώτα. Δημοκρατίες και απολυταρχίες: οι γρίφοι της εξουσίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008
- Κοντογιώργης Γεώργιος, *Η δημοκρατία ως ελευθερία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2007
- Μαρξ Καρλ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα: Στοχαστής 1986
- Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική*, τόμος Α΄, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1995
- Meny Yves, *Συγκριτική Πολιτική*, τόμος Β΄, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 1995
- Νικολόπουλος Ηλίας Γ., *Ο Θεσμός της Λαϊκής Νομοθετικής και Συνταγματικής Πρωτοβουλίας*, Αθήνα – Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα 1997
- Schmidt Manfred G., *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετάφραση Ελευθερία Δεκαβάλλα, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα 2004
- Schumpeter Joseph, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Παπαζήσης 2006
- Τοκβίλ Αλέξης ντε, *Δημοκρατία στην Αμερική*, μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα: Εκδόσεις Στοχαστής 1996

Ξένη βιβλιογραφία

- Bachrach Peter, *The Theory of Democratic Elitism*, Boston: Little, Brown and Co 1967
- Dahl Robert A., *Pluralist Democracy in the United States*, Chicago: Rand Mc Nally and Co 1967
- Held David, *Models of Democracy*, Oxford: Polity Press 1987
- Linder Wolf, *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*, London: St. Martin's Press 1994
- Linz Juan J. and Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1994
- Lipow Arthur, *Political Parties and Democracy*, London and Chicago: Pluto Press 1996
- McPherson C. B., *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Oxford: Clarendon Press 1973
- Riley Patrick, "A Possible Explanation of Rousseau's General Will" in Christopher W. Morris, The Social Contract Theorists, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers 1999
- Steiner Jurg, *European Democracies*, New York: Longman 1998

Άρθρα, μελέτες

- Dahl Robert A., "A Democratic Paradox?", *Political Science Quarterly* Vol.115 no1 (Spring 2000)
- Easter Gerald M., "Preference for Presidentialism: Post-communist Regime Change in Russia and the NIS", *World Politics* Vol.49 no2 (January 1997)
- Farmer Rod, "Power to the People: The Progressive Movement for the Recall, 1890s-1920", *The New England Journal of History*, Winter 2001 Vol.57 no2
- Feeney Floyd, "The 2003 California Gubernatorial Recall", *International Convention on Electoral Campaigns*, Venice International University 18-20 December 2003

- Fish Steven M., *“Post-communist Subversion: Social Science and Democratization in East Europe and Eurasia”*, Slavic Review Vo.58 no4 (Winter 1999)
- Protsyk Oleh, *“Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine”*, Europe – Asia Studies Vol.55 no7 (November 2003)
- Protsyk Oleh, *“Ruling with Presidential Decree Making in Russia and Ukraine”*, Europe – Asia Studies Vol.56 no5 (July 2004)
- Report of the Chief Electoral Officer on the recall process in British Columbia, November 2003